

**H.J. ELIAS ALS LEIDER VAN HET
VLAAMS NATIONAAL VERBOND**

**Kanttekeningen bij een artikel van
Frans Van der Elst (deel 2)**

door

Albert DE JONGHE

Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte

In een voorgaand nummer van dit tijdschrift (1) verscheen een eerste reeks kritische kanttekeningen bij een artikel van F. van der Elst : *Dr. Elias als leider van het VNV* (2). Ik besloot met de vaststelling dat het artikel methodologisch niet beantwoordt aan hetgeen de auteur, volgens zijn eigen verklaring, bedoeld had te schrijven : "een wetenschappelijk-historische bijdrage volledig gesteund op de geschriften van Elias zelf en op dokumenten". Ik voegde er onmiddellijk aan toe dat ook de eigenlijke inhoud vatbaar is voor ernstige kritiek.

Daarop wens ik nu wat nader in te gaan. Mijn kritiek betreft de talrijke onnauwkeurigheden, verkeerde voorstellingen, betwistbare interpretaties, leemten die alle van wezenlijk belang zijn. De schrijver had ze kunnen vermijden door een grondiger kennis van het nu reeds beschikbare bronnenmateriaal (gesteld dat hij de regels van de historische kritiek had toegepast.)

Bij het formuleren van mijn kritiek volg ik Van der Elst op de voet. Ik beseft het onaangename van de taak, die de indruk verwekt

(1) VI, 1975, 3-4, bl. 197-238.

(2) *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, III (1974), bl. 83-105.

dat ik er eenvoudig op uit was op alle slakken zout te strooien. Het behandelde onderwerp is echter zó belangrijk dat ik gemeend heb de tekortkomingen in de bijdrage van een bevoorrecht getuige als Van der Elst, niet onbesproken te mogen laten.

I. VAN HET BEGIN VAN ELIAS' LEIDERSCHAP TOT DE BREUK MET DE SS (23 oktober 1942-14 augustus 1943)

1. Funkties van Berger en Jungclaus. Elias afzetten ?

De Clercq overleed op 22 oktober 1942. Krachtens een beslissing van de Raad van Leiding van het VNV volgde Elias hem reeds de volgende dag op. Dat was tegen de zin van de SS die, terecht, in Elias haar "meest verbitterde tegenstander" zag. Berger, chef van het SS-Hauptamt en, volgens Van der Elst, "de gevolmachtigde en vertegenwoordiger van de Reichsführer-SS Heinrich Himmler in Vlaanderen" (bl. 86, noot 4), kwam uit Berlijn naar Brussel waar hij op 29 oktober de toestand met Reeder besprak en de volgende dag, voor het eerst, de nieuwe leider van het VNV ontmoette. Zó groot was de ontstemming van Berger over de aanstelling van Elias dat Reeder "zijn volle gezag in de weegschaal had moeten werpen om Berger ervan te weerhouden Elias... af te zetten". Althans zo zei Reeder later aan Elias (bl. 86).

Er weze eerst opgemerkt dat Van der Elst de functie van Berger niet juist omschrijft. Hij verwart Berger met Jungclaus. Berger was wel chef van het *SS-Hauptamt* maar zijn bevoegdheid reikte veel verder dan die van een "gevolmachtigde en vertegenwoordiger van Himmler in Vlaanderen". Als chef van het *SS-Hauptamt* was Berger, via de *Germanische Leitstelle* (een *Amt* in het *SS-Hauptamt*, waarvan Berger persoonlijk de leiding waarnam) bevoegd voor *Germanische Arbeit* niet enkel in Vlaanderen maar in al de als Germaans beschouwde westelijke randgebieden van het Rijk. Ondergeschikte van Berger voor Vlaanderen was *SS-Brigadeführer* Richard Jungclaus als chef van de *Germanische Leitstelle Flandern*. Die *Leitstelle* vormde een belangrijke geleiding van de *Dienststelle Jungclaus* te Brussel. Als chef van de *Dienststelle* in haar geheel was Jungclaus ook recht-

streeks ondergeschikt aan Himmler niet in diens bevoegdheid als *Chef der deutschen Polizei* maar als de gevolmachtigde van de partij voor alle *Volkstumsfragen* (3). Bij de veelheid en de verscheidenheid van Himmlers functies is een omschrijving als deze : "Berger..., chef van het *SS-Hauptamt*, was de gevolmachtigde en vertegenwoordiger van de *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler in Vlaanderen" nietszeggend. Gevolmachtigde en vertegenwoordiger van Himmler in welke functie(s) ?

Heeft Berger gepoogd Elias te doen "afzetten" ? Van der Elst steunt hier, zonder evenwel zijn bron te vermelden, op een verklaring van Elias tijdens de instructie van zijn proces (4). Men kan de gegrondheid van die verklaring niet kritisch beoordelen. Het is echter vreemd dat Berger, in zijn schrijven aan Himmler over de besprekingen met Reeder te Brussel op 29 en 30 oktober 1942, geen gewag maakt van zijn initiatief en van Reeders verzet daartegen (5). Zou hij zijn krachtig optreden tegen Elias en meteen tegen Reeder voor zijn *Reichsführer*, in wiens ogen hij zich zo graag interessant maakte, verzwegen hebben indien hij werkelijk op een afzetten van de nieuwe VNV-leider had aangedrongen ?

Andere vraag die een kritische Van der Elst zich had moeten stellen : was Berger wel in staat Elias' afzetting bij Reeder af te dwingen. Formeel niet. Als chef van het *SS-Hauptamt* had hij eigenlijk geen bevoegdheid in het ambtsgebied van von Falkenhausen. Maar dat doet hier weinig ter zake. Op de feitelijke macht komt het aan. De macht van Himmler en Berger was zeker groot, in elk geval groot genoeg om von Falkenhausen en Reeder te dwingen het politieke *Hineinregieren* van het formeel niet bevoegde *SS-Hauptamt* in de *Flamenpolitik* te aanvaarden. Of de macht van de SS ook groot

(3) A. DE JONGHE, "De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel", tweede deel, in : *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 4 (december 1976), bl. 1-2, 69, 77-82, waar telkens verwezen wordt naar de ook voor dit onderwerp grondleggende inleiding van N.K.C.A. IN 't VELD tot zijn groots opgezette bronnenuitgave : *De SS en Nederland. Documenten uit SS-archieven 1935-1945*, 's-Gravenhage, 1976 (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie Amsterdam).

(4) "Berger wilde mijn aanstelling te niet doen. Ik weet het omdat Reeder het me zelf verklaard heeft." (Pv. Elias 27 juli 1946. Evdok.) "Enkele dagen later (d.i. na de aanstelling van Elias) bleek dat Berger de aanstelling wilde ongedaan maken." (Pv. Elias 25 februari 1947. Evdok.)

(5) Berger aan Himmler, 4 november 1942 (BAK, NS 13/neu 1557).

genoeg geweest zou zijn om Reeder tot het "afzetten" van Elias als leider van het VNV te dwingen, valt te betwijfelen.

Men hoede zich voor vereenvoudigende overdrijvingen. Een voorbeeld van zulk een houding vindt men bij Van der Elst waar hij schrijft : "Hoe langer hoe meer bleek de *Militärverwaltung* onmachtig tegenover de SS-politiek." (bl. 87, noot 9) Op het niveau van het bezettingsbestuur is dat slechts voor een deel waar. Het is een feit dat Reeder zich niet doeltreffend heeft kunnen verzetten tegen de ontwikkeling van de De Vlag als organisatie die zich politiek vijandig opstelde tegen het VNV, de beschermeling van de *Militärverwaltung*. Maar het is ook een feit dat Reeder de De Vlag belet heeft het terrein van de dagelijkse politiek te betreden om er de feitelijke monopoliepositie van het VNV aan te tasten. Op het hogere niveau echter is Reeder Himmler tot de vooravond van het einde der bezetting de baas gebleven : niet vóór medio juli 1944 is de machtige *Reichsführer-SS* er in geslaagd te Brussel een *Höherer SS- und Polizeiführer* te doen benoemen. De verklaring van Himmlers onbetwistbare nederlaag ligt in het verzet van Reeder, die op machtige bondgenoten kon rekenen (6). Indien Reeder zich zo succesvol in zulk een belangrijke kwestie tegen de druk van Himmler heeft kunnen verzetten dan mag men zich afvragen of Berger, zelfs gesteund door de *Reichsführer-SS*, over de feitelijke macht zou beschikt hebben om Reeder te dwingen de aanstelling van Elias tot leider van het VNV ongedaan te maken.

2. Elias "terughoudend en skeptisch" ten opzichte van De Clercq ?

"De vraag kan gesteld worden waarom Elias, die van bij de aanvang terughoudend en skeptisch gestaan had tegenover de politiek van zijn voorganger, in oktober 1942 een zo zware nalatenschap aanvaard heeft." (bl. 86)

Men mag er zich aan verwachten dat Van der Elst in zijn aangekondigde politieke biografie (bl. 86, noot 7) zal proberen te bewijzen dat Elias van juni 1940 tot oktober 1942 "terughoudend en skeptisch" stond tegenover het beleid van zijn voorganger De Clercq. Dat

(6) DE JONGHE, *a.art.*, bl. 127-128 en 132-133.

kan een interessante bijdrage worden tot de geschiedenis van de politieke kollaboratie in Vlaanderen. Indien Van der Elst in zijn opzet slaagt, dan zal hij ook moeten aanvaarden dat er, naast de zijne, een tweede vraag gesteld wordt : of hij wenst dat Elias, in de opvatting van de VNV-ers, de geschiedenis van de politieke kollaboratie in Vlaanderen ingaat als een komediant die in het openbaar zijn volgelingen zo maar smoesjes vertelde. Van de VNV-ers, argeloos als zij waren, kon géén vermoeden, dat Elias zich van De Clercq distancieerde en zij voor 't lapje gehouden werden.

Vanaf eind juli 1940 voert Elias het woord op volksvergaderingen over "Vlaanderen in de nieuwe tijd". Te Hasselt verklaart hij dat het VNV niets aan zijn programma hoeft te wijzigen. Hij geeft toe dat de "toekomstige landsgrenzen niet door ons kunnen getrokken worden". Maar Hitler, "die het zwaard hanteert, kan ook in het zwaard het recht putten de grenzen te bepalen". "Het Vlaamse volk zal spreken door het VNV." (7)

Op 13 januari 1941 heeft de feestelijke installatie van Elias als burgemeester-kommissaris van Gent plaats. In zijn begroetingsrede zegt De Clercq dat de benoeming van Elias, niet door de bevoegde Belgische instantie maar door het bezettingsbestuur, het begin is van het "tweede aktivisme". Instemmend verklaart Elias, onder aanhoudend sterke bijval van de nokvolle zaal, dat zijn benoeming inderdaad een nieuw tijdperk inluidt in de geschiedenis van de Vlaamse Beweging. "Wij zijn, op onze manier, de aktivisten van 1941. Wij hebben thans de enige kans te grijpen. Lukt het nu niet, dan verdwijnen wij als Vlaams volk van de wereldbol." Een "eindelooze ovatie" volgt op zijn slotverklaring : Gent wordt een "nationaalsocialistische burcht van het nieuwe Vlaanderen" (8). Het pikante van het geval is dat Reeder, *Militärverwaltungschef* te Brussel, het nodig achtte een domper op het vuur van de geestdrift te zetten. De Clercq en Elias vernamen dat "de schepping van een tweede aktivisme niet in de lijn lag van de politiek der *Militärverwaltung*". In openbare vergaderingen, voegde hij er nog een tikje berispelend aan toe, "schijnt een

(7) *Volk en Staat*, 31 juli 1940. DE JONGHE, a.art., bl. 15.

(8) *Volk en Staat*, 16 januari 1941. Gedurende de instructie van zijn proces ondervraagd over zijn verklaring dat hij zich "als de eerste nationaalsocialistische burgemeester" beschouwde, antwoordde Elias : "Dat is inderdaad zo. Maar het belijden van een politieke doktrine betekent niet dat men de bestaande wetten hetzij naar de letter hetzij naar de geest over het hoofd ziet (als burgemeester)." (Pv. Elias 21 februari 1947. Evdok.)

zekere terughoudendheid doelmatig" (9).

In augustus 1941 gaat De Clercq voor enige tijd met verlof. De lezers van *Volk en Staat* vernemen dat gedurende de afwezigheid van De Clercq de leiding zal berusten bij een beperkt kollege (Delvo en algemeen-sekretaris Van den Berghe), maar dat Elias "als vertegenwoordiger van het VNV zal optreden" (10).

Wanneer Elias op 20 december 1942, te Antwerpen, voor het eerst in het openbaar het woord voert als VNV-leider maakt hij er geen geheim van, het voetspoor van De Clercq te volgen (11). Zullen de VNV-ers uit die duidelijke verklaring iets anders afgeleid hebben dan dat de nieuwe leider het steeds eens was geweest met het beleid van zijn voorganger? (Dat Elias *later*, ten opzichte van de SS, een andere politiek zal voeren, doet hier niets ter zake.)

Talrijke VNV'ers luisteren op 14 juni 1942 vol vertrouwen naar Elias wanneer hij op de Kaderdag van de beweging te Brussel De Clercq aldus begroet: "Nu we voor dit machtsvertoon staan, past het hier niet onze leider, die ons zo dierbaar is, voor te stellen, doch hem in uw aller naam te huldigen." (12)

Ik beperk mij tot die vier feiten. In normale tijden zou men (misschien) de houding van Elias in het openbaar — gesteld dat hij inderdaad niet in het beleid van De Clercq geloofde — als een tijdelijk tactisch maneuver kunnen beschouwen. Wie echter gedurende een bezetting een vooraanstaande rol speelt in de kollaboratie met de bezetter, moet het in geweten voor zichzelf uitmaken hoever hij gaan mag in het verbergen van zijn terughoudendheid en skepticisme achter propagandistische leuzen en houdingen die uitgerekend bestemd zijn om volgelingen voor die politiek te winnen. Zelfs in de politiek zijn er ogenblikken waarop misleiding van de volgelingen niet meer toegelaten is en eerlijkheid tegenover hen hoogste plicht wordt. Om de kwestie konkreet te stellen: Elias had ongetwijfeld het recht terughoudend en skeptisch te zijn ten opzichte van het beleid van De Clercq. Had hij echter het recht de niets vermoedende VNV'ers in de waan te laten dat hij, *met hen*, nog achter die politiek stond? In-

(9) TB 13 over januari 1941, 2 februari 1941 (GRMA, T-501, 103, 957).

(10) *Volk en Staat*, 9 augustus 1941.

(11) *Volk en Staat*, 22 december 1942. Enkele dagen later, 6 december, op de tweede kaderdag van het VNV, afdeling Wallonië, had Elias verklaard: "De taal van de leider van heden kan geen andere zijn dan de taal van wijlen Staf De Clercq." (*Volk en Staat*, 8 december 1942.)

(12) *Volk en Staat*, 16 juni 1942.

onontkoombaar. Door zijn voorstelling van de positie van Elias ten opzichte van De Clercq roept Van der Elst een kies vraagstuk op waarvan iedereen gemakkelijk de draagwijdte beseft. Gedurende de instructie van zijn proces verklaarde Elias : "Ik wens alleen verantwoordelijk gesteld te worden voor eigen teksten en daden. Ik geef toe dat ik als leidend lid van het VNV enigszins medeverantwoordelijk ben voor de algemene politiek van het VNV." (13) In april 1943, in zijn forse rede voor het VNV-Studentenfront te Gent, was hij opgekomen voor eerlijkheid in zijn politiek : "Op geen enkel ogenblik zal men mij een woord meer doen zeggen dan wat ik denk en ik zal geen andere politiek voeren dan deze die mijn diepste overtuiging is. Ik zal geen stap verder gaan dan ik uit eigen overtuiging kan gaan." (14) Even duidelijk was hij enkele weken later, op 14 juni, in zijn reeds vermelde rede voor de Kaderdag van het VNV te Brussel : "Ik geloof niet dat het mogelijk is anderen te bedriegen met woorden." (15) Zal men zich moeten afvragen of Elias vóór zijn leiderschap anders dacht over de openhartigheid in zijn politiek ?

3. Delvo kandidaat voor de opvolging van De Clercq ?

Elias, aldus Van der Elst, anvaardde de opvolging van De Clercq omdat hij "ongetwijfeld wist dat indien hij weigerde, het VNV in een crisis gestort werd en de Duitsers — de SS-instanties — er gebruik zouden van maken om hun kandidaat op te dringen." (bl. 86-87). In voetnoot 8 maakt Van der Elst de naam bekend van "de kandidaat van het SS-Hauptamt" : Edgard Delvo, vroeger "volgeling van Hendrik de Man en vóór de oorlog een gekende figuur in het Vlaamse socialisme". Delvo was "in de zomer van 1940 toegetreden tot het VNV en door Staf de Clercq opgenomen in de Raad van Lei-

(13) Pv. Elias 24 februari 1947 (Evdok.) Het tweede deel van zijn verklaring slaat vanzelfsprekend slechts periode juni 40-oktober 42 toen Elias geen leider maar "leidend lid van het VNV" was.

(14) Rede van leider Dr. Elias gehouden op de Landdag van het VNV-Studentenfront te Gent op 14 april 1943 (VNV. Departement Vorming. Dienst Kadernscholen. Syllabi. Kadernschooljaar 1942-1943. Extra-reeks III. Vormingslessen).

(15) *Volk en Staat*, 8 juni 1943.

ding. Sedert 3 april 1942 was Delvo voorzitter van de Unie van Hand- en Geestesarbeiders”.

Het is een feit dat Berger overwogen heeft Delvo als de opvolger van De Clercq op te dringen (16). Mijn kritiek betreft dit feit niet. Op bl. 103-105 van zijn artikel publiceert Van der Elst een dokument onder de titel : *Gebeurtenissen rond het overlijden van leider Staf de Clercq ... en aanstelling van den nieuwen leider Dr. H.J. Elias*. Daarin leest men (bl. 104) dat E. Delvo de opvolging van De Clercq door Elias als “een vanzelfsprekende zaak” beschouwt. Wie nu van die tekst kennis neemt zal zich afvragen of Delvo geen dubbelzinnige figuur is. Volledigheidshalve had Van der Elst zich de moeite moeten getroosten na te gaan of Delvo op de hoogte was van Bergers voornemen hem kandidaat te stellen en of Delvo ooit, met zijn medeweten, inderdaad kandidaat was. Van der Elst had aldus van Delvo zelf kunnen vernemen dat hij pas in 1971 Bergers voornemen heeft leren kennen. Als geschiedschrijver zou het dan de taak van Van der Elst geweest zijn, het antwoord van Delvo kritisch te onderzoeken. Van der Elst maakt in zijn artikel terecht voorbehoud voor de verklaringen van Berger over Elias. Eerlijkheidshalve moet dit voorbehoud ook gelden voor de verklaringen van Berger over Delvo.

4. Het VNV “uit de handen van de Duitsers te houden” ?

Zoekend naar een verklaring waarom Elias eind oktober 1942 de opvolging van De Clercq aanvaardde, schrijft Van der Elst nog : “Men mag veronderstellen dat zijn Vlaams-nationale overtuiging hem er toe dreef het uiterste te wagen om de macht die het VNV vertegenwoordigde uit de handen van de Duitsers te houden en te gebruiken om waarborgen te bekomen voor het voortbestaan van het Vlaamse volk.” (bl. 87)

Wil Van der Elst doen geloven dat Elias in staat was het VNV “uit de handen van de Duitsers te houden” ? Anders uitgedrukt, dat

(16) DE JONGHE, *a.art.*, bl. 136-137.

het VNV politiek onafhankelijk was van het bezettingsbestuur ? Dat zou een grove misleiding zijn. Het VNV bestond en ageerde als politieke organisatie bij de genade van het bezettingsbestuur. Het kreeg in juli 40 een eerste kans, die spoedig vrij mager bleek omdat Reeder toen dacht het VNV te kunnen missen. Het kreeg er een tweede in oktober toen Reeder naar een tegengewicht zocht om de politieke invloed van de pas opgerichte Algemene SS-Vlaanderen te neutraliseren. Maar het VNV moest zich eerst onderwerpen aan de voorwaarden door Reeder gesteld : aanvaarden van de staat België (dus geen propaganda meer voor een Duitse staat), verkondigen van vertrouwen in Hitler en van de nationaalsocialistische ideologie (18). Van der Elst had moeten schrijven dat Elias bereid was het uiterste te wagen om het VNV uit de handen te houden *van de Duitsers die het SS-complex vertegenwoordigden*.

Het is hier ook de plaats om te wijzen op de bevreemdende opvattingen van Van der Elst over de verhouding tussen de *Militärverwaltung* en het VNV. De auteur stelt dat het bezettingsbestuur afhankelijk was van het VNV vermits het "samenwerkte met en steunde op het VNV" (bl. 87, noot 9). Totaal anders ziet hij de verhouding tussen de SS-instanties en haar exponenten in Vlaanderen : de Duitse SS, schrijft Van der Elst, "steunt" de Algemene SS-Vlaanderen en de De Vlag (bl. 87, noot 9 en bl. 88).

Dat laatste is juist : politiek (en financieel) waren de Vlaamse SS en de De Vlag totaal afhankelijk van de bevoegde Duitse SS-diensten. Maar waarom ziet Van der Elst over het hoofd dat ook het VNV politiek afhankelijk was van het bezettingsbestuur ? Zeker, de *Militärverwaltung* achtte de samenwerking met het VNV onmisbaar. Maar *zij* stelde haar voorwaarden. Waarom negeert Van der Elst het onloochenbare feit dat de verhouding tussen het bezettingsbestuur en het VNV er een was van beschermheer tot beschermeling ? De beschermheer, die uiteraard besliste, was overigens niet altijd bereid de verlangde steun te verlenen. Door de goed overwogen beperking van zijn steun bleef het hem mogelijk de beschermeling te controleren. De bewijzen liggen voor het grijpen. In zijn strijd tegen de De Vlag doet De Clercq herhaaldelijk, maar tevergeefs, een beroep op de bescherming van Reeder door een duidelijke positie van de *Militärverwaltungschef* tegen De Vlag. Na het tot stand komen van de Eenheidsbeweging (10 mei 1941) laat Reeder niet toe dat het versterkte

(17) DE JONGHE, *a.art.*, bl. 12-18 en 26-35.

VNV zich VNSB (Vlaams-Nationaalsocialistische Beweging) noemt en de groet *Houzee !* door *Heil Hitler !* vervangt. Het feitelijk monopolie van het VNV op het gebied van de *Tagespolitik* houdt hij onder controle. Daarom acht hij het "niet doeltreffend" het VNV als de enige nationaalsocialistische beweging in Vlaanderen te erkennen : geen onderschikking dus van de Algemene SS-Vlaanderen aan de VNV-leider. Had Van der Elst Reeders *Tätigkeitsberichte* bestudeerd in plaats van zich tevreden te stellen met de lektuur van enkele aanhalingen en samenvattingen in het werk van Knoebel (18), dan zou hij vernomen hebben dat Reeder in het voortbestaan van de Algemene SS-Vlaanderen een "waardevolle controlemogelijkheid" zag die het VNV ervoor behoeden moest in zijn oude, traditionele (versta : Dietse) opvattingen terug te vallen (19). In april-mei 1942, als een rechtstreeks gevolg van de taakverdeling ten gunste van de De Vlag, dreigt een crisis in de betrekkingen tussen het VNV en het bezettingsbestuur. De Raad van Leiding van het VNV besluit het dubbele lidmaatschap VNV-De Vlag te verbieden. Reeder ontbiedt De Clercq. Hij dreigt : op die "*Kampfansage*" aan de De Vlag, die er onrechtstreeks ook een is aan het bezettingsbestuur, zullen "de passende maatregelen" volgen. De Clercq bindt in. Het besluit van de Raad blijft zonder gevolg (20).

Elias zal een meer gedurfde politiek ten opzichte van de SS voeren. Aan de fundamentele verhouding *Militärverwaltung*-VNV = verhouding beschermheer-beschermeling verandert zijn beleid echter niets : op straffe van uitschakeling beweegt de kollaboratiepolitiek zich binnen de grenzen door de bezetter zelf getrokken. Zoals de NSB in Nederland is het VNV in Vlaanderen onmisbaar voor het bezettingsbestuur — maar dan enkel als helper zonder politieke bewegingsvrijheid (21).

(18) *Radical Illusion and Military Necessity. A Study of SS Political and Manpower Objectives in Occupied Belgium*, The University of Colorado, Diss. D. Ph., 1967. Zie de eerste reeks kanttekeningen in dit tijdschrift, VI, 1975, 3-4, bl. 201, noot 14.

(19) DE JONGHE, a.art., in *Bijdragen*, 4, bl. 48-49.

(20) Als vorige noot, bl. 115-116.

(21) L. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 7, 's-Gravenhage, 1976, bl. 1244-45.

5. Eerste onderhoud Berger-Elias (30 oktober 1942). Bedreigingen ?

Enkele dagen na de aanstelling van Elias als leider van het VNV begaf Berger zich naar Brussel. De chef van het SS-Hauptamt had er op 30 oktober 1942 een onderhoud met Elias in tegenwoordigheid van Reeder. "Het onderwerp van het gesprek was de zelfstandigheidseis... Men was niet akkoord en dit werd geakteerd. Van bedreigingen herinnerde zich Elias niets, noch zijnerzijds noch van de zijde van Berger. In het verslag van Berger d.d. 4 november 1942 wordt van dit onderhoud een vervalst relaas gegeven. Elias ontkent dat hij zou gedreigd hebben met het stopzetten van de kollaboratie en de ineenstorting van de administratie. Evenmin had Berger gedreigd met concentratiekampen. 'Dit is een absoluut valse voorstelling... met het doel mij bij Himmler verdacht te maken. Er is beslist over geen K.Z. (22) gesproken', schrijft Elias over dit verslag waarvan hij na de oorlog kennis kreeg." (bl. 88)

Een kras staaltje van de slordigheid van Van der Elst bij de studie van het voor hem beschikbare bronnenmateriaal. Van der Elst kent nochtans het schrijven van Elias aan Reeder van 7 mei 1943. Hij vermeldt het op bl. 89 van zijn artikel. Wat schrijft de ontgoochelde VNV-leider aan de *Militärverwaltungschef* over zijn eerste onderhoud met Berger ? "Uzelve weet best wat ik alsdan heb vastgesteld en geformuleerd als mijn opvatting over de zelfstandigheid en over het Rijk... Ued. was er ook bij toen de heer Berger mij verzekerde, dat hij alle weerstand zou weten te breken — een *bedreiging* (23) waarop ik toen niet heb gereageerd — en zijn wil desnoods zou doorzetten met slechts een handvol mensen, daar hij daartoe over de nodige middelen beschikte." (24)

Elias zelf heeft het over "een bedreiging" van Berger, waarop hij echter niet gereageerd heeft. Laat ons aannemen dat de chef van het *SS-Hauptamt* het woord concentratiekamp niet heeft laten vallen. De formulering : "de nodige middelen" waarover hij zei te beschikken "om alle weerstand te breken", is vatbaar voor meer dan één interpretatie. Feit is dat, volgens Elias zelf, Berger op 30 oktober 1942

(22) *Konzentrationslager* (Koncentratiekampen).

(23) Ik kursiveer.

(24) Elias aan Reeder, 7 mei 1943 (Evdok)

met die middelen bedreigd heeft. Wat blijft er over van de na-oorlogse bewering van Elias, kritiekloos door Van der Elst aanvaard, over de "absoluut valse voorstelling" in de brief van Berger aan Himmler van 4 november 1943 ? In procenten uitgedrukt is die bewering maar voor de helft gegrond. In 1965/66, toen hij het proefschrift van Knoebel in handen kreeg, herinnerde Elias zich niet meer wat hij zelf op 7 mei 1943 aan Reeder geschreven had. Bij het voorbereiden van zijn artikel heeft Van der Elst nagelaten dit schrijven van Elias te raadplegen. De hier vastgestelde slordigheid en kritiekloosheid van Van der Elst enerzijds, het geheugenverlies van Elias anderzijds moeten de lezer er toe aanzetten in het algemeen op zijn hoede te zijn voor de versie Elias-Van der Elst.

6. Als voren. Zelfstandigheidseis van Elias

Over het eerste onderhoud van Berger met Elias te Brussel op 30 oktober 1942, schrijft Van der Elst nog dat het liep over "de zelfstandigheidseis". Men leest : "Daar een juridische discussie onmogelijk bleek, spitste het gesprek zich toe op concrete voorbeelden. Elias gaf als concreet voorbeeld dat alleen Vlamingen in Vlaanderen openbare functies zouden kunnen bekleden en dat Duitsland geen benoemingsrecht zou hebben. Berger was daar niet mee akkoord. Een ander concreet punt was de politiemacht die Elias niet wilde afstaan, doch die door Berger opgeëist werd." (bl. 87)

De lezer verneemt weer niets over de aard en de datum van de bron waaraan Van der Elst zijn informatie ontleent. Het gaat hier om een proces-verbaal van verhoor van Elias tijdens de instructie van zijn proces (26 februari 1947). Volgens Elias was het Berger die de nadruk legde op twee punten : "1e of ook Duitsers hier staatsambten zouden kunnen waarnemen; 2e dat de politiediensten moesten ondergeschikt zijn aan deze van het Rijk." Elias weigerde op Bergers eisen in te gaan (25).

Men zal opmerken dat in de versie-Van der Elst Elias het initiatief neemt. In de versie-Elias is het Berger. Waarom keert Van der

(25) Pv. Elias 26 februari 1947 (Evdok).

Elst de rollen om ? Het voorbeeld wekt opnieuw wantrouwen ten opzichte van de schrijver in het hanteren van zijn bronnen.

Het onderhoud Berger-Elias van 30 oktober 1942 liep ook over de "zelfstandigheidseis". In zijn artikel maakt Van der Elst herhaaldelijk gewag van die eis door Elias gesteld en van de waarborgen daaromtrent gevraagd. Van der Elst had hier duidelijker moeten zijn. Waarom laat hij niet uitschijnen dat, in de opvatting van Elias, die zelfstandigheid niet verder reikte dan de interne autonomie van de door Hitler toegewezen ruimte in het raam van een Germaanse Statenbond waarvan Duitsland de kern en Hitler de leider zou zijn ? Zeker, Elias stelt duidelijk, reeds in zijn eerste rede als VNV-leider (Antwerpen, 20 december 1942) : "Wij, Vlamingen, willen erkend worden als een volk, met een eigen volksleiding" (26). Maar even duidelijk is hij, enkele weken later in zijn rede te Gent (17 januari 1943), over de wezenlijke beperkingen van die volksleiding. "Zekere noodwendigheden", geeft hij toe, maken het onmogelijk dat "ons land, deze Nederlanden", ingeschakeld in het Germaanse Rijk, een eigen militaire, buitenlandse en economische politiek zouden voeren. De tijd van de kleine zg. soevereine staten is voorbij." (27) Waarom laat Van der Elst de lezer daaromtrent onwetend (28) ?

7. Steunde von Bargaen het VNV ?

"Enkele dagen na zijn onderhoud met Berger (te Brussel op 30 oktober 1942) werd Elias uitgenodigd door de Duitse diplomaat von Bargaen, in het gebouw van de Duitse Ambassade te Brussel. Uit dit gesprek meende Elias te kunnen opmaken dat men op het departement van von Ribbentrop in het duister tastte over de politiek en de inzichten van de SS ten overstaan van België. Na meerdere kontakten

(26) *Volk en Staat*, 22 december 1942.

(27) *Volk en Staat*, 19 januari 1943.

(28) Het merkwaardige van het geval is dat Elias zelf in het proces-verbaal van verhoor van 26 februari 1947 — de bron van de passage van Van der Elst over de zelfstandigheidseis (zie noot 25)— verklaart dat het onderhoud met Berger liep "over de toekomstige verhouding (van Vlaanderen) tot Duitsland en de inrichting van een Germaanse Statenbond". Waarom heeft Van der Elst zich ook dit keer niet laten inspireren door een tekst of een verklaring van Elias ?

beschouwde Elias von Bargaen als een betrouwbaar man en een bondgenoot van het VNV.” (bl. 88) In een voetnoot (11) bij die tekst schrijft Van der Elst nog dat Elias in juli 1943, aan de vooravond van het vertrek van von Bargaen naar Berlijn waar hij tot een nieuwe functie op Buitenlandse Zaken geroepen was, een lang onderhoud had met de Duitse diplomaat. Over von Bargaen schrijft Elias in een oorlogse memorie : “Ik wist dat de heer von Bargaen steeds aan onze zijde gestaan had en ook in deze zin Berlijn had geadviseerd.”

Had Van der Elst niet moeten beginnen met duidelijk te maken welke functie von Bargaen te Brussel gedurende de bezetting, tot juli 1943, bekleedde ? Dan zou de lezer begrepen hebben waarom Elias het nuttig had geoordeeld politieke gesprekken met die Duitse diplomaat te voeren. von Bargaen was de vertegenwoordiger van het Duitse ministerie van buitenlandse zaken bij de *Militärverwaltung* in de Belgische hoofdstad. Ofschoon hij geen deel uitmaakte van het bezettingsbestuur vertegenwoordigde von Bargaen een instelling van het Derde Rijk waarvan Elias veronderstellen mocht dat zij bij Hitlers besluitvorming over het politieke lot van België, na de verwachte militaire overwinning, zou gehoord worden. Dat Elias uit het door Van der Elst aangehaalde gesprek meende te mogen afleiden dat men in de *Wilhelmstrasse* niet vermoedde welke richting de *Belgienpolitik* van de SS *uitging*, lijkt uiterst vreemd. Indien Elias dat wél vermoedde (vandaar zijn konflikt met de SS) waarom zou een ervaren diplomaat als von Bargaen tot in 1943 onwetend gebleven zijn ? Ik acht het *a priori* niet uitgesloten dat von Bargaen bij Elias de indruk van onzekerheid van Buitenlandse Zaken heeft willen verwekken. (Men vraagt zich echter af waarom ?) Dat een nuchter denkend politicus als Elias in die val zou getrapt zijn, acht ik onwaarschijnlijk.

Ik neem aan dat Elias van Bargaen vertrouwde en in hem “een bondgenoot van het VNV” meende te mogen zien. Dat zou dan voor de behendigheid van de Duitse diplomaat getuigen. von Bargaen was 100% anti-Degrelle en anti-De Vlag. Hij was het daarom nog niet eens met het VNV (29). Dat Elias zich vergiste is niet zo erg. Van der Elst

(29) Of de bewering van Elias : “Ik wist dat de heer von Bargaen steeds aan onze zijde gestaan had en ook in deze zin Berlijn had geadviseerd”, gegrond is moet ik voorlopig in het midden laten. Tot voor kort waren de hier bedoelde verslagen van von Bargaen aan Buitenlandse Zaken niet beschikbaar voor wetenschappelijk onderzoek.

schrijft : "Ik laat in het midden of Elias zich al dan niet vergist heeft in zijn mening over von Bergen." Hij hoefde niet zo voorzichtig te zijn. Elias heeft zich vergist. Ik kan hier slechts naar mijn boek : *Hitler en het politieke lot van België*, I (Antwerpen, 1972) verwijzen. Van der Elst kent het. Op bl. 354, noot 240, vindt men uittreksels van een persoonlijke briefwisseling Reeder-von Bergen (april 1941) waaruit voldoende blijkt dat de Duitse diplomaat, anders dan zijn korrespondent, als een "Belgicist" in de traditionele betekenis van het woord moet beschouwd worden die het absoluut niet eens was met de *Flamenpolitik* van het bezettingsbestuur. Wie niet akkoord ging met die politiek kon moeilijk "een bondgenoot van het VNV" zijn.

In zijn artikel had Van der Elst de verhouding Elias-von Bergen nauwkeuriger kunnen schetsen door gewag te maken van een verklaring van de VNV-leider gedurende de instructie van zijn proces, een stuk dat de gewezen advokaat niet onbekend kan zijn. Op 26 februari 1947 verklaarde Elias dat hij, na zijn onderhoud met Berger van 23 juni 1943 te Berlijn (30), contact gezocht had met von Bergen om te vernemen of het VNV op zijn steun kon rekenen. Het antwoord was ontgoochelend : "de zaken", zei von Bergen, waren "volledig buiten de machtsinvloed van Buitenlandse Zaken geraakt" (31).

8. Elias aan Reeder, 7 mei 1943. Voorgeschiedenis

Op bl. 89 belooft Van der Elst een "nadere ontleding van de politiek van Elias". Hij schrijft ze "nodig" te achten : enerzijds heeft Elias

(30) Over dit onderhoud zie kanttekeningen 9 en 10.

(31) Pv. Elias 26 februari 1947 (Evdok). Vóór oktober 1944 kreeg de *Wilhemstrasse* geen kans tot inspraak in de *Belgienpolitik* van Hitler. Bepaalde ambtenaren probeerden wel Degrelle te steunen, evenwel zonder succes. von Ribbentrop werd door Hitler nagenoeg volledig genegeerd in de jarenlange voorbereiding van de vestiging van een *Zivilverwaltung* in België en Noord-Frankrijk. Pas in maart 1944 kon hij advies uitbrengen nadat hij zich krachtig opgedrongen had (A. DE JONGHE, "De vestiging van een burgerlijk bestuur in België en Noord-Frankrijk. De slotbespreking in het Führerhauptquartier, 12 juli 1944", *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 1, augustus 1970, bl. 114, noot 11).

“bewust aangestuurd op een konflikt met de SS”, anderzijds “heeft hij in feite de kollaboratiepolitiek voortgezet”. De opgave is duidelijk.

De lezer die met gerechtvaardigde belangstelling die nadere ontleding “aan de hand van dokumenten en feiten, van Elias’ redevoeringen, zijn geschriften, gans zijn houding” (32) verwacht, komt spoedig bedrogen uit — tenzij hij van die ontleding *niet* verwacht dat zij een nauwkeurige beschrijving zou zijn waarin de feiten in hun onderling verband worden behandeld. Helaas ! hij moet genoegen nemen met een opvallend onvolledige en oppervlakkige uiteenzetting van de feiten, zo die gegeven wordt.

Het keerpunt, dat in het beleid van Elias de breuk met de SS aankondigt, dateert van 7 mei 1943. Elias achtte toen “het ogenblik gekomen om tot de aanval over te gaan”. Het begin van die aanval — voorlopig binnenskamers — kreeg vorm in een uitvoerig schrijven (14 dicht getikte bladzijden groot formaat) aan Reeder van 7 mei, schrijven waarin Elias “al de grieven van het VNV opsomde en als het ware een ultimatum stelde” (33).

Vraag : onder de invloed van welke feiten besloot Elias tot de aanval over te gaan ? Van der Elst ontwijkt het antwoord op die belangrijke vraag. Hij schrijft dat de VNV-leider besloot het schot vóór de boeg te lossen “na meerdere incidenten waarop wij hier niet ingaan”. Waarom niet ? De lezer is ontgoocheld. Mocht hij, geprikkeld door de in het vooruitzicht gestelde “nadere ontleding”, niet verwachten meer te vernemen over de aard van die “incidenten” (Van der Elst neemt de term over van zijn cliënt) en hun weerslag op de houding van Elias ? Het onderzoek, dat Van der Elst zich had moeten getroosten, was misschien wat omslachtig. Enkele stukken in het dossier-Elias zouden hem nochtans gemakkelijk de elementen voor een begin van antwoord bezorgd hebben.

Het eerste “scherp incident” waarvan Elias zelf gewag maakt (34), dateert van zondag 14 maart. Toen vertrokken, gescheiden, twee contingenten Vlaamse vrijwilligers naar het Oostfront. De

(32) VdE, bl. 101.

(33) “Het memorandum (van 7 mei 1943) kan samengevat worden als volgt : Als ge zo voortdoet, betekent dat het einde van de kollaboratie met het VNV.” (Pv. Elias als getuige in de zaak Van de Wiele, 27 juli 1946. Evdok.)

(34) Pv. Elias 26 februari 1947 in eigen zaak (Evdok.).

groep geworven door de Germaanse SS-Vlaanderen en de De Vlag, vertrok uit Antwerpen, 's voormiddags, na een toespraak van de De Vlag-leider Van de Wiele. De groep geworven door het VNV vertrok uit Brussel, 's namiddags, na een toespraak van de VNV-leider Elias (35). Ongeveer een maand later, 18 april, deed zich een tweede incident voor. Het scenario was identiek als een maand voordien : gesplitste afscheidsplechtigheid van Vlaamse vrijwilligers te Antwerpen en te Brussel (36). 18 april 1943, zou Elias jaren later tijdens de instructie van zijn proces verklaren, "was de laatste wervingsvergadering" van het VNV voor het Vlaams Legioen en de Waffen-SS en de rechtstreekse aanleiding tot zijn uitvoerig schrijven van 7 mei aan *Militärverwaltungschef* Reeder (37). De "volksverscheurdheid", aldus nog Elias, had tot "die tragische afscheidsplechtigheden" geleid (38).

Er valt nog een derde feit te vermelden dat de sfeer schetst waarin Elias besloot begin mei 1943 aanvallend op te treden. Als advocaat van de VNV-leider zal het Van der Elst wellicht niet onbekend gebleven zijn. Op 14 april, aan de vooravond dus van het tweede gesplitste vertrek van Vlaamse Oostfrontvrijwilligers uit Antwerpen en Brussel, voerde Elias het woord te Gent voor het VNV-Studentenfront. Hij sprak er stoute taal (39). Zijn rede stond in het teken van de Dietse gedachte en was een scherpe aanval tegen de De Vlag en de Rijksgedachte zoals de SS, volgens Elias, die begreep en propageerde. Ironisch inspelend op het geschrift van Van de Wiele : *Op zoek naar een Vaderland*, zei Elias : "We zijn niet op zoek naar een vaderland. We strijden voor het behoud van ons vaderland... Dat vaderland ligt in het mondingsgebied van onze grote stromen, het Deltagebied der Nederlanden met Schelde, Maas en Rijn." Hij verwierp de Rijksgedachte indien zij niet betekende "de bevestiging en de bekroning van de nationale gedachte". Duidelijk klonk zijn waarschuwing : "Moest de Rijksgedachte ontaarden tot imperialisme of tot opslorping, dan komt er verzet, niet alleen in Vlaanderen maar in gans Europa." Hij onderstreepte nog "genoeg vertrouwen te hebben

(35) Verslag in *Brüsseler Zeitung* van 15 maart 1943.

(36) Als vorige noot, 19 april 1943.

(37) Als noot 34.

(38) Elias aan Reeder, 7 mei 1943, bl. 10 (Evdok).

(39) Zie noot 14.

in Adolf Hitler" (40). Maar hij zei ook geen schrik te hebben voor een verdeel- en heerspolitiek. "Wie Vlaanderen wil verdelen zal niet als resultaat hebben dat hij heerst, maar wel dat hij de besten van zijn vrienden op een paar ogenblikken zal verliezen."

Had Van der Elst (mijn bekend bezwaar tegen zijn gebrekkige heuristiek), de *Tätigkeitsberichte* van Reeder in hun geheel geraadpleegd en zich niet tevreden gesteld met enkele aanhalingen en samenvattingen in het proefschrift van Knoebel, dan zou een belangrijk feit hem niet onbekend gebleven zijn : Reeder oordeelde het nodig Elias te ontbieden om hem op de vingers te tikken (41). Zulk een scherpe taal met uitvallen tegen de De Vlag was "zeer misplaatst", kreeg de VNV-leider van de berispende *Militärverwaltungschef* te horen (42). Overigens mocht de rede ook begrepen worden als gericht "tegen het Rijk en de politiek van het Rijk". Waarop Elias antwoordde dat "een zulkdanig krasse uiteenzetting" van het VNV-standpunt noodzakelijk geworden was daar er de laatste tijd diepe onrust in de rangen van zijn organisatie heerste. Men denkt er dat de De Vlag en de SS de taak werd toevertrouwd "het VNV te bekampen en te vernietigen". Men beschouwt er "de Duitse politiek als onduidelijk in haar dubbelzinnigheid". Hij had dan ook besloten hier-tegen in te gaan om bij zijn volgelingen geen twijfel te laten ontstaan.

Waarom verneemt men van Van der Elst niets over de achtergrond van Elias' belangrijke stap van 7 mei 1943 ?

9. Tweede onderhoud Berger Elias (23 juni 1943). Voorgeschiedenis

Na het uitvoerige schrijven van Elias aan Reeder van 7 mei 1943 vermeed deze laatste "een diepgaand gesprek met Elias aan te gaan over

(40) In zijn TB 24 over de periode april-juni (in werkelijkheid maart-juli) 1943 citeert Reeder de betreffende zin van Elias in Duitse vertaling aldus : "*Ich habe genügend grosses Vertrauen zum politischen Genie des Führers Adolf Hitler...*" (T-501, 106, 254). In zijn telegram met gelukwensen aan Hitler ter gelegenheid van diens verjaardag (20 april 1943) zou Elias schrijven : "*Wir unterstellen uns vertrauensvoll Ihrer genialen Führung*" (T-501, 106, 255).

(41) KNOEBEL, *a.w.*, bl. 142. De schrijver vat wel de rede van Elias samen maar rept geen woord over de reactie van Reeder. Vandaar dat Van der Elst niets vermoedt.

(42) TB Reeder 24 als in noot 40 (T-501, 106, 255).

de bewuste brief". Volgens Van der Elst "moet Reeder evenwel Berlijn gewaarschuwd hebben. In de loop van de maand juni kreeg Elias een uitnodiging tot een onderhoud met Berger." (bl. 89)

Weer verneemt de lezer niets over de bron(nen) van Van der Elst. Men stelt vast dat de auteur er niet zeker van is dat Reeder inderdaad het onderhoud Berger-Elias heeft uitgelokt. Had hij het beschikbare bronnenmateriaal ernstig geraadpleegd dan zou hij niet getwijfeld hebben. In Reeders aktiviteitsverslag over de periode april-juni 1943 staat duidelijk te lezen dat de *Militärverwaltungschef*, om de strijd tussen het VNV en de De Vlag zijn voedingsbodem te ontnemen, "zich herhaaldelijk moeite gegeven heeft om een bespreking van Dr. Elias met de chef van het *SS-Hauptamt*, *SS-Obergruppenführer* Berger, tot stand te brengen". Het had plaats op 23 juni 1943 te Berlijn (43). Niet minder duidelijk is Berger in zijn brief van 25 juni 1943 aan Himmler waarin hij verslag uitbrengt over het onderhoud met Elias twee dagen te voren. Ik heb, schrijft hij inleidend, "*dem Wunsche des Chefs des Militärverwaltung nachkommend*", Elias naar Berlijn ontboden (44). Van der Elst hoefde eigenlijk niet zo ver te zoeken. Twee bronnen lagen hem voor het grijpen. Als de gewezen advocaat van Elias moet hij de processen-verbaal van verhoor van zijn cliënt bezitten en kennen. Op 26 februari 1947 verklaarde Elias aan de krijgsauditeur, dat het Reeder was die, als een gevolg van het schrijven van 7 mei 1942, een nieuw onderhoud met Berger tot stand had gebracht (45). Had Van der Elst zijn basisbron, het proefschrift van Knoebel waarheen hij zo dikwijls verwijst, aandachtig gelezen, dan zou hij het volgende vernomen hebben: "*Through Reeder's services, this meeting took place on 23 juni in Berlin.*" (46)

Een zo verregaande onwetendheid, gevolg van slordigheid, ontstert een studie die als "wetenschappelijk-historisch" wil erkend zijn omdat zij zou "volledig gesteund zijn op de geschriften van Elias zelf en op dokumenten".

(43) Als noot 40.

(44) Berger aan Himmler, 25 juni 1943 (RIVOA, BDC, H771).

(45) Pv Elias 26 februari 1947 (Evdok).

(46) KNOEBEL, *a.w.*, bl. 144. In noot 330 verwijst de auteur naar Reeders TB 24 (zie noot 43).

10. Als voren. Inhoud

Over het verloop van het onderhoud Berger-Elias van 23 juni 1943 te Berlijn schrijft Van der Elst : "Elias zette zijn grieven uiteen ten overstaan van de Duitse politiek in Vlaanderen — waarvoor Berger als gevolmachtigde van Himmler en president van de De Vlag rechtstreeks verantwoordelijk was — en herhaalde zijn voorwaarden voor verdere samenwerking met Duitsland. Berger was ditmaal zeer zwijzaam, luisterde aandachtig, doch besloot het gesprek met de lakonieke vaststelling : Sie spielen nicht mit (47). Toen Elias na de oorlog — door het boek van Knoebel — kennis gekregen heeft van het verslag dat Berger over dit onderhoud voor Himmler gemaakt had, was hij wel erg verbaasd. Volgens dit verslag zou Berger hem de huid vol gescholden hebben. Er werd niet gescholden of bedreigd : Berger nodigde hem vriendelijk uit om samen te dineren en gaf hem zelfs als geschenk een Spaans pistool. Over Groot-Nederland was niet gesproken, alhoewel Berger in zijn rapport beweert dat hij de spot zou gedreven hebben met Mussert en met het streven naar Groot-Nederland. Het ziet er dus naar uit dat Berger eens te meer met een vervalst verslag gepoogd heeft Elias in de ogen van Himmler onmogelijk te maken." (bl. 89-90)

Als bron verwijst Van der Elst (bl. 90, noot 15) naar een brief van Berger aan Himmler van 25 juni 1943, die hij uiteraard slechts kent via een onvolledige samenvatting in het werk van Knoebel. Over de datum en de aard van de bron waaraan Van der Elst de kritiek van Elias op het schrijven van Berger ontleent, verneemt de lezer weer

(47) Een aardige uitdrukking door Van der Elst ontleend — zonder bronvermelding evenwel — aan het proces-verbaal van verhoor van Elias als getuige in de zaak-Van de Wiele dd. 27 mei 1946 (Evdok). In Bergers brief aan Himmler over het onderhoud met Elias vindt men die uitdrukking niet terug. Berger schrijft enkel : *"Es ist mit Elias nicht im Sinne der Schutzstaffel zu verhandeln."* (Berger aan Himmler, 25 juni 1943. RIVOA, BDC H711, 3258-60.) Een echo van het *"nicht mehr mitspielen"* hoort men echter in de aantekening van Jungclaus over zijn onderhoud met Elias te Brussel op 8 december 1943. Elias is aan het woord over zijn onderhoud met Berger te Berlijn op 23 juni : *"Er hätte insbesondere von der letzten Besprechung mit dem Obergruppenführer Berger das Gefühl mitgenommen, dass er und der VNV ausgespielt hätten."* (Aantekening Jungclaus, Brussel, 8 december 1943. BAK, NS 19/1565.)

niets. Die kritiek moet ten vroegste van 1966 dateren. Knoebel verdedigde zijn proefschrift het jaar voordien.

Misleidend is de formulering van Van der Elst : “de Duitse politiek in Vlaanderen — waarvoor Berger als gevolmachtigde van Himmler en president van de De Vlag rechtstreeks verantwoordelijk was”. Er bestond niet een enkele Duitse *Flamenpolitik* gedurende de bezetting 1940-44. Er was die van het bezettingsbestuur, waarvoor Reeder als *Militärverwaltungschef* en, in laatste instantie, von Falkenhausen als *Militärbefehlshaber*, verantwoordelijk waren. Er was de concurrerende *Flamenpolitik* van de SS. Wij stipten het reeds aan : het is verkeerd Berger als de “gevolmachtigde van Himmler” voor de *Flamenpolitik* te beschouwen. Hij was veel meer. Als chef van het *SS-Hauptamt* was hij de machtige SS-funktionaris bevoegd voor de *Germanische Arbeit* niet enkel in Vlaanderen maar in al de westelijke randgebieden van het Rijk. Met dit ambt kumuleerde hij, in reële unie, sedert zomer 1941, het voorzitterschap van de *De Vlag* in haar geheel. Gevolmachtigde (of opdrachthouder) van Himmler en tevens van Berger voor de *Germanische Arbeit* eerst in Vlaanderen, later ook in Wallonië, was *SS-Brigadeführer* Richard Jungclaus (48).

Van der Elst is het met Elias volledig eens om te besluiten dat Berger “eens te meer” een vervalst verslag voor Himmler heeft opgesteld. Van der Elst knoopt er zelfs een belangrijke beschouwing aan vast : “Voortgaande op dit verslag geeft Knoebel een verkeerde interpretatie van de politiek van Elias.” (49) De lezer verneemt echter niet waarin die verkeerde interpretatie bestaat.

Dat Berger, in zijn brieven aan Himmler, ongelofelijk boosaardig fantaseerde om Elias en Reeder te schaden, valt niet te betwijfelen. Men zou dan ook geneigd zijn Van der Elst, op het woord van Elias, volledig te volgen — was er niet het precedent van de “absoluut valse voorstelling”, volgens Elias, door Berger van de wederzijdse bedreigingen gedurende het onderhoud van 30 oktober (50). Wie verzekert ons dat Elias, ruim twintig jaar na de gebeurtenissen, niet eens te meer aan geheugenverlies lijdt ? De discussie gaat hier niet over Berger, die durft vervalsen, maar over de graad van vervalsing. Klinkt het niet vreemd dat in een onderhoud “over de vorm van onze toekomstige samenwerking”, aldus Elias (51), Groot-Nederland niet eens ter

(48) Zie kanttekening 1 en de aldaar vermelde bronnen.

(49) VdE, bl. 90, noot 15.

(50) Zie kanttekening 5.

(51) Pv Elias 27 juli 1946 in de zaak-Van de Wiele (Evdok).

sprake zou gekomen zijn ? “Er werd”, schrijft Van der Elst op het gezag van Elias, “niet gescholden of bedreigd.” Het ene is het andere niet. Het verdient opmerking dat Berger in zijn schrijven aan Himmler over het onderhoud met Elias, helemaal niet beweert dat hij met *bedreigingen* heeft uitgepakt. Er staat alleen te lezen dat hij de VNV-leider als “Grootdietscher” heeft belachelijk gemaakt en hem al zijn “schanddaden” in de strijd tegen de De Vlag heeft verweten (52).

Kleinigheden ? Er zijn er te veel van wezenlijk belang. Zij doen twifelen aan de nauwgezetheid van de schrijver.

Erg spijtig dat Elias en Van der Elst het schrijven van Berger aan Himmler over het onderhoud met de VNV-leider van 23 juni 1943 niet gezien hebben en dit stuk slechts kennen via de schromelijk onvolledige samenvatting door Knoebel (53). Hadden zij het integraal kunnen lezen, dan zou men wellicht vernomen hebben of Berger ook loog over een reeks kwesties die, volgens hem, door Elias ter sprake werden gebracht : de verplichte tewerkstelling in Duitsland, de benoemingen in de magistratuur, de arbeidsdienst voor studenten. Berger beweert dat het Elias was die met de “*Generalengriff*” tegen Reeder begon. Het is hoogst onwaarschijnlijk dat de VNV-leider, die wist wat hij aan een Berger had, zo dwaas en zo laaghartig zou geweest zijn Reeder, zijn beschermer, uitgerekend in een onderhoud met Berger, aan te klagen. De vraag blijft echter : heeft Berger gefantaseerd over de hiervoor vermelde kwesties die, volgens hem, tijdens het onderhoud met Elias ter sprake kwamen ?

11. Elias breekt met de SS (14 augustus 1943)

Na zijn schrijven aan Reeder van 7 mei 1943 en het onderhoud met Berger te Berlijn op 23 juni wachtte Elias, aldus Van der Elst, “op een reactie van Duitse zijde”. Er kwam geen. “Daarop besloot Elias een nieuwe en ditmaal openlijk en uitdagende stap te zetten. Op

(52) Berger aan Himmler, 25 juni 1943 (RIVOA, BDC H771 3258-3260). Zelfs in de samenvatting van Bergers schrijven door Knoebel (*a.w.*, bl. 144) is er nergens sprake van *bedreigingen* door Berger aan het adres van het VNV.

(53) KNOEBEL, *a.w.*, bl. 144.

14 augustus 1943 riep hij de Algemene Raad van het VNV samen en deelde mede dat hij beslist had de werving voor de Waffen SS (= het Vlaams Legioen) (54) stop te zetten; iedere medewerking aan initiatieven waarbij de SS betrokken was (zoals het Langemarckstudium, de Landdienst, de Weersportkampen, de Kinderlandverschickung, de Hitler-Jugend-Flandern (55), enz...) te weigeren." (bl. 90)

Men kan het slechts betreuren dat Van der Elst, in wat hij noemt een "nadere ontleding van de politiek van Elias", het weer overbodig acht zijn lezers te informeren over de feiten die de inderdaad uitdagende stap van Elias onmiddellijk zijn voorafgegaan. (De daad van Elias is zonder gelijke in een door Duitsland bezet gebied.) Terecht maakt de schrijver gewag van de afwachtende houding van de VNV-leider sedert 7 mei 1943. Maar hij blijft het antwoord schuldig op de fundamentele vraag : wat was er ten slotte voor Elias beslissend om op 14 augustus een einde te maken aan die afwachtende houding en, in het openbaar, de samenwerking met de SS-diensten op te zeggen ? Zal men veronderstellen dat Van der Elst op dit punt zo zwijgzaam is omdat een van zijn hoofdbronnen, het proefschrift van Knoebel, het ook is ? Van der Elst beschikt over het dossier en de na-oorlogse geschriften van zijn gewezen cliënt. Het is ondenkbaar dat Elias daarin niets zou meegedeeld hebben over de omstandigheden die voor hem de rechtstreekse oorzaak waren om een streep te trekken onder de opbodpolitiek waarin zijn voorganger De Clercq sedert november 1940 verstrikt was geraakt (56).

Het is mijn taak niet hier het artikel van Van der Elst opnieuw te schrijven. Had hij (ik kan het niet genoeg herhalen) de *Tätigkeitsberichte* van Reeder werkelijk gelezen — die verslagen waarover hij zo lichtvaardig de staf breekt als *Sklavensprache* — dan zou hij vernomen hebben dat Elias' beslissing van 14 augustus 1943 voor bepaalde

(54) De gelijkstelling *Waffen-SS* Vlaams Legioen is niet gegrond. De vrijwilligerslegioenen werden niet als echte, slechts als *SS-mässige* eenheden beschouwd.

(55) Men begrijpt niet waarom Van der Elst hier melding maakt van de *Hitler Jugend Flandern*. Zij werd pas in oktober 1943 opgericht. In het handschrift van Elias, waarheen Van der Elst verwijst (bl. 90, noot 17) is er (terecht) geen sprake van de *Hitler Jugend Flandern*.

(56) DE JONGHE, "De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel", II, *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 4 (december 1976), bl. 26-33.

Duitse instanties zo maar niet uit de lucht kwam gevallen. Een maand voordien had hij een persoonlijk gesprek gevoerd met *SS-Hauptsturmführer* Schindlmayer, kommandeur van het *Ersatzkommando der Waffen-SS* te Brussel en verantwoordelijk voor de werving van Oostfrontvrijwilligers in Vlaanderen en Wallonië. Elias had toen verklaard "niet meer in staat te zijn in de rangen van het VNV een aktieve werving te voeren voor het Vlaams Legioen en de *Waffen-SS* zolang er geen klaarheid heerste omtrent de positie van het VNV in het Rijk" (57). Hij had toen ook de hoop uitgedrukt dat de toestand over enkele weken zou opgeklaard zijn en beloofd, voorlopig aan zijn opvatting geen ruchtbaarheid te geven (58).

Men stelt vast dat hij het een maand later wél doet. Zou het niet van wezenlijk belang geweest zijn van Van der Elst te vernemen waarom ?

12. Na de breuk. Elias aan Reeder (25 augustus 1943)

"In een brief aan Reeder, waarin hij deze op de hoogte bracht van zijn beslissing" van 14 augustus, onderstreepte Elias "weliswaar dat hij bereid bleef tot loyale kollaboratie met Duitsland doch op voorwaarde dat er een einde kwam aan de dubbelzinnige Duitse politiek en waarborgen gegeven werden." (bl. 91)

Het wordt hier tamelijk moeilijk om Van der Elst te volgen. Ik wil proberen het kluwen dat hij zelf, door oppervlakkige studie van het ook hem beschikbare bronnenmateriaal, zo ingewikkeld heeft gemaakt, te ontwarren.

Van der Elst heeft het over "een brief (van Elias) aan Reeder". Hij laat na zijn bron te vermelden. Geen spoor van een datum. Maar in voetnoot 16 op bl. 90, nb. bij een voorgaande tekst, heeft de lezer reeds vernomen dat Elias Reeder "schriftelijk op de hoogte bracht"

(57) Sedert 18 april 1943 had het VNV niet meer geworven voor het Vlaams Legioen en de *Waffen-SS* (zie kanttekening 8). In tegenstelling met de *De Vlag* werd de aktiviteit van het VNV in Duitsland door de SS-politie fel gehinderd (DE JONGHE, *a.art.*, bl. 117-118).

(58) TB Reeder 25 over de periode juli-september (in werkelijkheid tot december) 1943 (T-501, 106, 500).

van de beslissingen en richtlijnen van 14 augustus. Wanneer de VNV-leider dat precies deed blijft weer onbekend. Weer geen bronvermelding. Daarop (wij volgen Van der Elst in zijn voetnoot 16) werd Elias door Reeder "gekonvoceerd" voor een onderhoud op 23 augustus. "Op 25 augustus schreef Elias *opnieuw* (59) aan Reeder om zijn houding te precizeren."

Er zouden dus, volgens Van der Elst, twee brieven van Elias aan Reeder bestaan : een van 25 augustus en een van enkele dagen vroeger (na de 14de). Waarom Van der Elst in zijn eigenlijke tekst slechts gewag maakt van "een brief van Reeder" (versta : een enkele, niet gedateerde brief) blijft voorlopig een raadsel.

Uit het beschikbare bronnenmateriaal (60) blijkt het volgende. 1. Reeder ontving Elias op 23 augustus. 2. Elias werd het toen duidelijk dat Reeder over de vergadering van de Algemene Raad van het VNV van 14 augustus een verslag ontvangen met een "totaal verkeerde" weergave van de inhoud van zijn (Elias') toespraak. 3. Om elk misverstand te voorkomen verklaarde Elias er prijs op te stellen "enige punten uit zijn rede en zijn richtlijnen nader te verklaren". 4. Elias legde die nadere verklaring schriftelijk vast in een brief aan Reeder van 25 augustus. In dit schrijven maakt hij nergens gewag van een voorgaand schrijven aan dezelfde bestemming (61). Heeft dit schrijven ooit bestaan ? 5. Het is juist dat Elias in zijn schrijven van 25 augustus zijn bereidheid tot verdere kollaboratie met Duitsland, onder bepaalde voorwaarden, bevestigde. Geen aktive werving voor het Legioen en de *Waffen-SS*, betoogde hij, betekent nog niet dat hij, in beginsel, een tegenstander van die werving zou zijn. Maar hij kon zijn aanhangers er niet toe aanzetten hun leven te offeren wanneer hij geen waarborgen had betreffende de toekomst van zijn volk en de politieke scholing van het Vlaams Legioen.

Het valt te betreuren dat Van der Elst het niet nuttig geacht heeft een paar zinnen uit het slot van dit schrijven aan te halen en

(59) Ik kursiveer.

(60) Elias aan Reeder, 25 augustus 1943 (TB Reeder 25, bijlage A 4. T.501, 106, 502) en in het in volgende noot vermelde verslag van Reeder.

(61) Het bovenstaande vindt men bevestigd in het speciaal verslag van Reeder aan Himmler van 28 augustus 1943 : *Krise im VNV* (BAK, NS 19/285, F.311-312). Van dit alles kon Van der Elst op de hoogte geweest zijn had hij inderdaad het TB 25 aandachtig gelezen. In voetnoot 22 verwijst hij naar dit dokument en geeft hij aldus de indruk het niet enkel te kennen door een samenvatting van Knoebel. Schijngeleerdheid ? Zie nog kanttekening 13, bl. 358, noot 69.

zich beperkt tot een samenvatting die uiteraard vlak en dor is. "Ik zou niets vuriger wensen", schrijft Elias, "dan mijn volk met goed en bloed te kunnen inzetten voor de Duitse overwinning, maar ik moet dat kunnen doen onder voorwaarden die mij de waarborg bieden dat ook mijn volk door dit offer zal leven. Aan die waarborgen en aan die zekerheid wordt thans in Vlaanderen sterk getwijfeld ten gevolge van de tot dusver gevoerde Duitse politiek. Mijn terughoudendheid is het logische gevolg van de dubbelzinnigheid van die politiek. Mijn innigste wens is klaarheid in onze verhouding te scheppen om aldus aan de opbouw van onze Germaanse toekomst te kunnen samenwerken." (62)

Ik had de lezer al die op het eerst gezicht weinig belangrijke details willen besparen. Het geval is echter weer typisch voor de slordige werkwijze van Van der Elst. Had hij het *Tätigkeitsbericht* 25 van Reeder, waarheen hij in voetnoot verwijst en dat hij dus moet kennen, inderdaad gelezen, dan zou het hem niet moeilijk gevallen zijn de in zijn tekst (bl. 91) niet gedateerde brief van Elias aan Reeder te dateren (25 augustus 1943). Vervolgens had hij kunnen besluiten dat de VNV-leider niet twee, maar slechts één brief aan Reeder schreef over de gebeurtenis van 14 augustus.

13. VNV en Militärverwaltung op leven en dood verbonden ?

Na de samenvatting van "een brief van Elias aan Reeder" (besproken in vorige kanttekening) maakt Van der Elst gewag van enkele feiten die hier eerst, ter informatie van de lezer, moeten vermeld worden. Ik som ze op in dezelfde volgorde als Van der Elst in zijn artikel (bl. 91).

28 augustus 1943 : verslag van Reeder bestemd voor Himmler over de heersende crisis in het VNV.

30 augustus 1943 : brief van Berger (over dit verslag) aan Brandt,

(62) Als noot 60. Hervvertaald uit de Duitse vertaling van Elias' brief aan Reeder van 25 augustus 1943.

“adjutant van Himmler” (63).

14 september 1943 : brief van Himmler aan Reeder. *Kan de De Vlag het VNV vervangen ?*

Intussen, 27-28 augustus 1943 (64) : *Vlaams-Duitse kultuurdagen te Brussel. Toespraak van Berger, later gepubliceerd onder de titel : Wir werden Flandern heimholen (65). Rede van Van de Wiele waarin hij “ondubbelzinnig de Anschluss van Vlaanderen bij het Groot-Duitse Rijk (66) en de onvoorwaardelijke kollaboratie verdedigde”.*

Besluit van Van der Elst : “Met dat al stond het voortbestaan van de *Militärverwaltung* al evenzeer op het spel als het voortbestaan van het VNV.” (bl. 91)

Begrijp ik Van der Elst goed, dan komt zijn betoog hierop neer. Het verdwijnen van het VNV uit het kamp van de politieke, militaire en administratieve kollaboratie betekent een levensgevaar voor het bezettingsbestuur. Het voortbestaan van dit laatste wordt dus bepaald door de houding van het eerste. Zich van dit oorzakelijk verband bewust redigeert Reeder zijn *Tätigkeitsbericht* 25 als een “uitgesproken zelfverdediging”.

Van der Elst raakt hier opnieuw het belangrijke vraagstuk aan van de verhouding *Militärverwaltung*-VNV. Volgens hem is het het VNV dat het bezettingsbestuur steunt. Verdwijnt die steun dan is de *Militärverwaltung* ten dode opgeschreven en moet zij plaats maken voor een *Zivilverwaltung*.

(63) Rudolf Brandt was Himmlers *persönlicher Referent*, “minder dan adviseur, meer dan secretaris” (IN 't VELD, *a.w.*, bl. 5). Volgens Van der Elst schreef Berger dat “hij” de leiders van het VNV “zou laten arresteren” (bl. 91). In werkelijkheid schreef Berger, die geen politionele bevoegdheid had, dat hij de toon van Elias' schrijven van 25 augustus aan Reeder zo “aanmatigend” vond, dat hij, als *Chef der Militärverwaltung*, “die Leute eingesperrt hätte” (Berger aan Brandt, 30 augustus 1943. BAK, NS 19/285, F.311-312). Men stelt vast dat het slechts ongeveer hetzelfde is.

(64) In werkelijkheid 27-29 augustus 1943.

(65) In het tijdschrift *De Vlag*, VI, 2, september 1943, bl. 57-58 verscheen slechts een fragment van Bergers rede.

(66) Over de *Anschluss* verklaarde Van de Wiele : “het gaat er niet om Vlaanderen en Duitsland aaneen te sluiten. Het Rijk leeft in ieder van ons, of hij nu Duitser is of Vlaming... Wie uit een eenheid een eenheid wil maken, en daarbij spreekt van *Anschluss*, dat is een roddelaar.” (*De Vlag*, VI, 2, september 1943, bl. 68.) Anders dan Van der Elst schrijft, gebruikte Van de Wiele de term : *Groot-Duits Rijk* niet. Wel had hij het over het *Germaanse Rijk van morgen*.

Dat is, dunkt mij, een sterk vertekend want eenzijdig beeld van de werkelijke machtsverhouding. De levenskansen van een bezettingsbestuur kunnen slechts met die van een kollaborerende politieke organisatie vergeleken worden om vast te stellen dat ze fundamenteel ongelijk zijn — en wel ten voordele van de bezetter. Dat ligt in de natuur der dingen en is een waarheid als een koe. Voor de rest verwijs ik naar kanttekening 4.

Het is juist dat Reeder het VNV als een onmisbare helper heeft beschouwd, die evenwel onder politieke controle werd gehouden en wie men niet altijd, in ruil, de verlangde bescherming verleende. Voor die onmisbaarheid is hij herhaaldelijk uitgekomen zowel in zijn *Tätigkeitsberichte* als in zijn speciale verslagen aan Himmler. Het verdwijnen van het VNV als kollaborerende organisatie zou derhalve voor de *Militärverwaltungschef* een politiek zware slag geweest zijn. Hij besefte dat terdege. De vraag is, of de beschermeling de beschermheer in zijn val zou meegesleurd hebben. Voor Van der Elst is er geen twijfel mogelijk. De enige zekerheid is, dat men het niet weet. Men schrijft geen geschiedenis met "indien". Overigens lag de beslissing bij Hitler. Zou de houding van het VNV in de zomer van 1943 een zwaarder gewicht in de schaal geworpen hebben dan andere feiten en overwegingen (o.m. de hinderlijke aanwezigheid van Koning Leopold III in het land, de noodzakelijkheid het bezette gebied maximaal te doen renderen voor de oorlogvoering), die de *Führer* sedert lang hadden doen aarzelen de *Militärverwaltung* te Brussel te vervangen door een *Zivilverwaltung* ? Ook die vraag moet onbeantwoord blijven. Ik stel ze om duidelijk te maken dat de kwestie niet zo eenvoudig is als Van der Elst zich inbeeldt.

Afgezien van de koppeling der levenskansen van de *Militärverwaltung* aan die van het VNV heb ik nog twee andere ernstige bezwaren tegen de passage waarin Van der Elst het heeft over het voortbestaan van het bezettingsbestuur en over Reeders zelfverdediging.

Het vraagstuk van "het voortbestaan van de *Militärverwaltung*" werd in de tweede helft van 1943 in andere termen gesteld dan Van der Elst vermoedt : het alternatief was niet *Militärverwaltung* of *Zivilverwaltung*. Ik kan hier niet ingaan op de jarenlange voorgeschiedenis van de *Zivilverwaltung* in België en Noord-Frankrijk. Het nieuwe bezettingsregime werd slechts in juli 1944 een werkelijkheid. In oktober 1942, na een lange gedachtenwisseling aan de top, was het dossier in de ijskast gegaan. Pas eind december 1943 werd het op bevel van Hitler weer ter studie genomen en waarachtig om een totale

andere reden dan het konflikt VNV-De Vlag. Wat er in de zomer van 1942 op het spel stond was niet het voortbestaan van de *Militärverwaltung* maar een deel van haar bevoegdheid. Sedert ruim een jaar voerde Reeder een stille maar felle strijd tegen Himmler die te Brussel een *Höherer SS- und Polizeiführer* wenste benoemd te zien. (De beslissing lag ook hier bij Hitler.) De benoeming van een rechtstreeks vertegenwoordiger van Himmler in het ambtsgebied van von Falkenhäusen zou niet geleid hebben tot het verdwijnen van de *Militärverwaltung* maar tot een beperking van haar bevoegdheid. Twee zo vitale gebieden als de openbare veiligheid en de *Volkstumspolitik* zouden voor haar verloren zijn gegaan. Tegen die bedreiging is Reeder tot de vooravond van het einde der bezetting in het krijt getreden. Niet zonder succes. Wat meer is : Himmler verlangde voorshands niet het verdwijnen van het militair bezettingsbestuur. Wat hem interesseerde was de benoeming van zijn HSSPF te Brussel vóór het verdwijnen van de *Militärverwaltung*. Dan kon hij de nieuwe *Reichskommissar* voor het voldongen feit plaatsen en hem, via de HSSP, de *SS-Volkstumspolitik* opdringen (67).

Van der Elst zal opwerpen dat Elias van dit alles niets afwist. Best mogelijk (ofschoon zijn goede betrekkingen met Reeder, die uiteraard goed geïnformeerd was, de veronderstelling aannemelijk maken dat de VNV-leider het wel wist). Maar dat geeft Van der Elst, als geschiedschrijver, nog niet het recht ongenueanceerd te beweren dat "met dat al het voortbestaan van de *Militärverwaltung* al evenzeer op het spel stond als het voortbestaan van het VNV".

Wat nu Reeders zelfverdediging in zijn *Tätigkeitsbericht* nr. 25 betreft. De lezer merke op dat Van der Elst eerst enkele feiten samenvat die van augustus-september 1943 dateren; vervolgens vaststelt dat het voortbestaan van de *Militärverwaltung* "al evenzeer" gevaar loopt als dat van het VNV; ten slotte uitpakt met een beschouwing over de bedoeling van Reeders aktiviteitsverslag : een "zelfverdediging".

Het is duidelijk dat, volgens de schrijver, de door hem aangehaalde feiten beslissend waren om Reeder te doen besluiten aan dit aktiviteitsverslag het karakter te geven van een pleidooi ter zelfverde-

(67) Het vraagstuk in zijn geheel wordt nader onderzocht in het derde deel van mijn studie : *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel* (in voorbereiding).

diging. Van der Elst zou gelijk hebben indien het *Tätigkeitsbericht* nr. 25 inderdaad een nieuwigheid was in Reeders berichtgeving. Niets is minder waar. Had Van der Elst de *Tätigkeitsberichte* zelf gelezen (het wordt een vervelend refrein), dan zou hij vastgesteld hebben dat Reeder al sedert februari 1941 (dat is in het *Tätigkeitsbericht* nr. 13), met een regelmaat die aan het eentonige grenst, niet ophoudt te klagen over en te protesteren tegen het *Hineinregieren* van niet bevoegde diensten, in 't bijzonder van de SS op het gebied van de *Volkstumspolitik* (68). Wanneer de *Militärverwaltungschef* in zijn aktiviteitsverslag nr. 25 duidelijk stelt : het militair bezettingsbestuur is de enige ambtelijk bevoegde vertegenwoordiger van het Duitse gezag in het bezette gebied en een ander bezettingsregime zou het niet beter doen, dan ontwikkelt hij slechts variaties op een oud en overbekend thema. Men moet vaststellen dat Van der Elst hier weer, zonder voldoende kennis van het beschikbare bronnenmateriaal, roekeloos te werk gaat bij het karakteriseren van Reeders *Tätigkeitsbericht* nr. 25.

Heeft Van der Elst dit dokument wel gelezen ? Men moet het veronderstellen. Met een weelde aan details verwijst hij in voetnoot 22 naar de betreffende *frames* van een mikrofilmrol : "G.R.M.A., T-501, R 106, fr. 467-665". Dit keer schijnt hij dus, bij uitzondering, de aanhalingen en samenvattingen in het proefschrift van Knoebel niet als een voldoende stevige grondslag voor zijn tekst beschouwd te hebben. Was het maar niet bij die uitzondering gebleven ! is men geneigd te zeggen. Het vermoeden is echter sterk gegrond dat Van der Elst het stuk niet, in elk geval niet met de gewenste aandacht geraadpleegd heeft (69). Men mag zich derhalve de vraag stellen of hij zich

(68) Ik verwijs naar de eerste reeks kanttekeningen in dit tijdschrift, VI, 1975, 3-4, bl. 233-236.

(69) Uit het artikel van Van der Elst blijkt dat hij van de ruim dertig *Tätigkeitsberichte* van Reeder er slechts twee rechtstreeks zou geraadpleegd hebben : nr. 25 en nr. 26. Hij verwijst naar het laatste in voetnoot 28. Op bl. 95 schrijft Van der Elst : "Talrijke verantwoordelijke posten werden... bezet door VNV-ers : twee sekretarissen-generaal, vier provinciegevoerders, talrijke hoge ambtenaars, honderden burgemeesters in het Vlaamse land behoorden tot het VNV." In voetnoot 35 bij die tekst leest men : "De konfirmatie hiervan kan men vinden in de *Tätigkeitsberichten* (sic) van de *Militärverwaltung*." Van der Elst doet hier alsof hij al de *Tätigkeitsberichte* van Reeder bestudeerd heeft — *quod non*. Had hij niet beter gedaan bescheiden te verwijzen naar het TB 25 (T-501, 106, 488) ? Of (en tegelijk) naar een bepaald artikel in de *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 1, augustus 1970, bl. 125, noot 37 ?

niet bezondigt aan schijngeleerdheid (70).

14. Onderhoud Elias met twee SD-ambtenaren (26 oktober 1943)

In de ontleding van de politiek van Elias na 7 mei 1943 door Van der Elst stuit men op een belangrijke leemte. Zij is onbegrijpelijk daar Van der Elst (weliswaar slechts weer door Knoebel) het document kent waarin het hier bedoelde feit tamelijk uitvoerig behandeld wordt.

Op 26 oktober 1943 ging een telex van Ohlendorf, chef van het *Amt III (Sicherheitsdienst Inland)* in het *Reichssicherheitshauptamt*, aan Kaltenbrunner, chef van dit *Hauptamt* (71). Himmler kreeg er kennis van (72). Berger en Jungclaus ontvingen ook een afschrift.

De telex bevat een uitvoerige samenvatting van Elias' standpunt in het konflikt met de SS zoals hij het zou uiteengezet hebben tijdens een onderhoud, op 25 oktober 1943, met Hummitzsch, chef van de

(70) Indien Van der Elst de mikrofilm (of een fotokopie ervan) geraadpleegd heeft, dan rijzen er twee vragen. 1) Waarom citeert of resumeert hij niet enkele zinnen uit het pleidooi van Reeder ? 2) Waarom laat hij de lezer in de onwetendheid omtrent de plaats waar Reeder zijn argumentering ontwikkelt ? Van der Elst beperkt zich (gemakshalve) tot de volgende verwijzing : "*tr(ame)* 467-665. De lezer heeft het zoeken in de twee honderd *frames* (of bladzijden) naar die waar Reeder zijn beleid verdedigt. Het zijn er, juist geteld, vier : van *frame* 468 tot 471. Op tientallen andere bladzijden komen er talrijke kwesties ter sprake die met de zelfverdediging van Reeder geen uitstaans hebben. Waar Van der Elst het getal 665 vandaan haalt, is een raadsel. — Zie nog kanttekening 12, noot 61.

(71) BAK, NS 19/neu 919. Samenvatting in KNOEBEL, *a.w.*, bl. 150. De telex getekend Ohlendorf was hoogst waarschijnlijk slechts een letterlijke weergave van een telex van de Sipo-SD Brussel aan Ohlendorf.

(72) Het afschrift van het document in het fonds *Persönlicher Stel Reichsführer SS* draagt de volgende handschriftelijke aantekening (in de hand van Brandt ?) : "*Zum Vorgang Dr. Elias.*"

Sicherheitsdienst te Brussel, en diens referent voor *Volkstum*, Kläss (73). Inleidend leest men dat Elias “met een opvallende openhartigheid inging op de konfliktstof VNV-De Vlag-Vlaamse SS”.

Op de vraag naar de verhouding VNV-De Vlag antwoordde Elias “dat de De Vlag het doel nastreeft, de Vlamingen te verduitsen” (“*die Flamen einzudeutschen*”). Op het argument dat Van de Wiele Vlaanderen wil inschakelen in het Grootgermaanse Rijk (“*ins Grossgermanische Reich eingliedern wolle*”), antwoordde Elias “dat dat niet juist was” — een opvatting, noteerde de redakteur van de telex, “waarvoor Elias evenwel geen bewijs kon aanvoeren”.

Elias verklaarde verder dat hij het absoluut niet eens kón zijn met de SS en met de *Reichsführer* daar ook zij, via de De Vlag, “de verduitsing van de Vlamingen beogen”. Toen Elias er op gewezen werd dat, zoals de *Reichsführer* het immer beklemtoont, “ook de Duitsers zich tot het Germanendom moeten ontwikkelen zo ongeveer als de Pruisen, de Beieren enz. zich na 1871 tot het Duitse volk hebben moeten ontwikkelen”, bleef Elias bij zijn opvatting : het doel van Himmlers politiek is de verduitsing van de Vlamingen (74).

Op de bemerking dat de *Reichsführer* ten slotte slechts de bevelen van de Führer uitvoert en dat hij (Elias) “toch niet kan denken dat de Führer de Vlamingen wil verduitsen”, antwoordde de VNV-leider dat de SS wellicht met open kaart speelt en datgene nastreeft wat in werkelijkheid beoogd wordt. “Overigens”, zei hij volgens de telex, “moet het nog blijken of de Führer werkelijk de Führer is. Dat

(73) Als chef van *Amt III, Sicherheitsdienst Inland* te Brussel, was Hummitzsch de plaatsvervanger van de chef der SS-politie in het ambtsgebied van von Falkenhäusen. Men verwarre het deel (*Sicherheitsdienst*, zonder executieve bevoegdheid) niet met het geheel (*Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst*).

(74) “*Er (Elias) erklärte weiter, dass die SS die De Vlag-Politik betreibe und er deshalb die SS und den Reichsführer-SS unter keinen Umständen anerkennen könnte, da auch sie die Eindeutschung der Flamen betrieben. Auch als er darauf hingewiesen wurde, dass RF-SS immer wieder betone, dass auch die Deutschen sich zum Germanentum hin entwickeln müssten, ähnlich wie auch nach 1871 Preussen, Bayern usw. sich zum deutschen Volk hätten entwickeln müssen, bleibt er bei seiner Meinung, dass die Politik des Reichsführers-SS die sei, die Flamen einzudeutschen.*” Over de hier samengevatte “1871-doctrine”, die opgang maakte in SS-kringen maar teruggaat tot Hitler zelf, zie IN ’t VELD, a.w., bl. 154 en vv. en DE JONGHE, “De vestiging van een burgerlijk bestuur in België en Noord-Frankrijk”, *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 1, augustus 1970, bl. 94 en vv. De term “1871-doctrine” ontleen ik aan In ’t Veld.

zal de geschiedenis uitmaken. Het is beslist mogelijk dat de *Führer* in de huidige moeilijke omstandigheden zijn aanhang verliest en dan is hij eenvoudig geen *Führer* meer." (75).

Toen Elias merkte — aldus nog steeds de telex — dat hij zich met die formulering allicht te ver gewaagd had, verklaarde hij "niet te weten of de SS een eigen politiek voert". Misschien, zei hij, wenst de *Führer* het Grootgermaanse Rijk en voert de SS een "*Sonderpolitik*" (versta : een Grootduitse politiek).

Ten slotte kwam Elias er rond voor uit "het als zijn taak te beschouwen, de bewoners van Noord-Nederland (Holland dus) en de bewoners van Vlaanderen tot één Nederlands volk bijeen te brengen". Hij zei te beseffen dat "een eigen staat van dit Nederlandse volk in de huidige politiek der grote ruimten niet meer mogelijk was". Nog enkel mogelijk achtte hij dat dit Nederlandse volk "ofwel zelfstandig, in los verband, zou opgaan in een Grootgermaans Rijk, ofwel ... een Engels dominium zou worden indien Duitsland de oorlog verliest" (76).

Over de voorgeschiedenis en de bedoeling van het onderhoud van 25 oktober leert het bronnenmateriaal niets. Of Elias zo stout over Hitler en Himmler gesproken heeft als de telex het voorgeeft, moet een open vraag blijven (77). De inhoud van het dokument komt

(75) "*Als er darauf aufmerksam gemacht wurde, dass Reichsführer-SS letzten Endes nur die Befehle des Führers befolge, und er (Dr. Elias) doch nicht vom Führer annehmen könne, die Flamen einzudeutschen zu wollen, erklärte er, dass ihm noch zweifelhaft erscheine, ob hier nicht die SS das mit offenen Karten spiele, was in Wirklichkeit das Ziel sei. Im übrigen würde es sich noch herausstellen, ob der Führer wirklich der Führer sei, wenn die Geschichte ihr Urteil spräche. Es könne durchaus sein, dass der Führer einmal im Laufe der jetzigen schwierigen Situation die Gefolgschaft verliere und dann sei er eben kein Führer mehr.*"

(76) "*Zum Schluss erklärte er klar und eindeutig, dass er es als seine Aufgabe ansehe, die Bewohner der Nordniederland, also Holland und die Bewohner Flanderns zu einem einheitlichen niederländischen Volk zusammenzuführen. Er sei sich darüber klar, dass eine eigene Staatlichkeit des niederländischen Volkes bei der jetzigen grossräumigen Politik nicht mehr möglich sei. Es sei eben nur möglich, dass dieses niederländische Volk entweder selbständig im Rahmen eines Grossgermanischen Reiches in lockerer Form aufgehe oder, wie er es selbst formuliert, dieses niederländische Volk englisches Dominium würde, falls Deutschland den Krieg verliere.*"

(77) Tijdens een van de talrijke gesprekken die ik met Elias na 1965 over de kollaboratiepolitiek mocht voeren, verklaarde hij, zinspelend op de telex van Ohlendorf, toen het gevaar niet beseft te hebben waaraan hij zich blootstelde.

echter zakelijk overeen met de opvattingen van de VNV-leider en daarom zal men geneigd zijn de gestelde vraag bevestigend te beantwoorden.

De telex van 26 oktober 1943 samenvattend noteert Knoebel bij de passus over de *Führer* die misschien niet de werkelijke *Führer* is, dat Elias het waagde dat te zeggen "*in desperate audacity*" (78). In zijn slotbeschouwing over de politiek van Elias *in haar geheel* citeert Van der Elst met instemming die beoordeling door de Amerikaanse geschiedschrijver, zonder er evenwel melding van te maken dat "*in desperate audacity*" bij Knoebel enkel slaat op de aan Elias toegeschreven uitlating over Hitler van 25 oktober 1943. Waarom acht Van der Elst het nodig aan de beoordeling van de houding van Elias door Knoebel een ruimere betekenis te geven dan oorspronkelijk door de auteur zelf bedoeld? Men begrijpe mij niet verkeerd. Het gaat hier niet om de morele moed van Elias. Zij staat buiten kijf. Het gaat om de methode van Van der Elst die een van zijn hoofdbronnen, Knoebel, op tamelijk verrassende wijze hanteert. De vraag dringt zich op: deed hij dat ook met andere bronnen?

II. VAN DE BREUK MET DE SS TOT HET ONDERHOUD MET HIMMLER (14 augustus - 29 februari / 1 maart 1944)

15. Onderhoud Jungclaus-Elias (8 december 1943). Voorgeschiedenis

Medio november 1943, ruim een jaar na het overlijden van De Clercq, begint de voorgeschiedenis van een der belangrijkste gebeurtenissen in de ontwikkeling van de politieke kollaboratie in Vlaanderen: de besprekingen Himmler-Elias-Van de Wiele van eind februari-begin maart 1944. Het was de enige maal dat een VNV-leider gedurende de bezetting de kans kreeg een Duits bewindsman op zeer hoog niveau te ontmoeten. Reden genoeg om de omstandigheden die tot de ontmoeting geleid hebben met de gewenste nauwgezetheid te onderzoeken. Ook hier schiet Van der Elst als geschiedschrijver te kort.

(78) KNOEBEL, *a.w.*, bl. 150.

Na het schrijven van Himmler aan Reeder van 14 september 1943 : kan de De Vlag het VNV vervangen ? en Reeders ontkennend antwoord van 11 oktober te hebben samengevat, schetst Van der Elst de positie van Elias als volgt : "Ondertussen wachtte Elias op een reactie die uitbleef. Hij wist dat hij zich in een uitzichtloze positie bevond. Duitse instanties en personen, o.m. Reeder, waarvan Elias terecht of ten onrechte de overtuiging had dat zij aan de zijde stonden van het VNV in het konflikt, waren zeer bekommerd over het lot dat het VNV te wachten stond." (bl. 91-92) (79)

"Toen kwam", gaat Van der Elst verder Elias parafraserend, "Dr. Willem Stocké, zoon van de Gentse activist Stocké, genaturaliseerd Duitser, doch zeer Vlaamsgezind gebleven, Elias opzoeken, blijkbaar in opdracht van zijn chef, majoor Gunzer, hoofd van de Propaganda-abteilung, die de raad gaf een onderhoud aan te vragen met Himmler persoonlijk, buiten Berger en Reeder om. Daarop had Elias een onderhoud met Gunzer die hem liet verstaan dat Berger een dwazerik was, doch dat een gesprek met Himmler persoonlijk ongetwijfeld de situatie zou opklaren en misverstanden uit de weg ruimen. Gunzer stelde voor de zaak te regelen via Jungclaus, die hij goed kende en die ook het VNV genegen was. Elias deed de overtuiging op — en hij werd daarin gesterkt door een aantal mensen die hij consulteerde — dat dit initiatief langs een tussenpersoon om van de SS zelf uitging en een toenaderingspoging was. Op 8 december had Elias een onderhoud met Jungclaus." (bl. 92)

Het is duidelijk : volgens de versie-Elias-Van der Elst kwam het initiatief tot toenadering in november 1943, "van de SS". Men begrijpt dat er de VNV-leider, na de oorlog, veel aan gelegen was zijn versie : ik nam steeds een afwachtende houding aan, ik deed niet de eerste stap, ingang te doen vinden. Het is a priori niet onmogelijk dat hij in november 1943, op het ogenblik van de feiten, niet beter wist. Het is echter uitgesloten dat Elias in zijn laatste levensjaren, toen hij zijn ontwerp-gedenkschriften opstelde, onwetend was van een andere, tegenstrijdige versie die hij intussen, via het proefschrift van de Amerikaan E. Knoebel, had leren kennen (Elias las Knoebel in 1966).

(79) Een tamelijk vage beschrijving. Wie waren, behalve Reeder, de door Van der Elst bedoelde Duitse instanties en personen ? De term : uitzichtsloos, is wellicht niet overdreven. Elias zelf verklaarde gedurende de instructie van zijn proces : "Wij waren gekomen op een dood punt." (Pv. Elias, 26 februari 1947. Evdok.)

Wat Van der Elst betreft : een ernstig geschiedschrijver zou het als zijn plicht beschouwd hebben de versie-Elias op haar geloofwaardigheid te toetsen. Men stelt vat dat hij ze kritiekloos onderschrijft. Nochtans kende hij, evengoed als zijn gewezen cliënt en weer via Knoebel, het dokument dat de versie-Elias tegenspreekt : de aantekening van Jungclaus van 8 december die gedeeltelijk handelt over de voorgeschiedenis van zijn onderhoud (van dezelfde datum) met de VNV-leider (80). Elias en Van der Elst doen alsof die aantekening niet bestaat. Het minste wat men van beiden mocht verwachten was dat zij het stuk niet zouden doodgezwegen hebben maar het integendeel kritisch beoordeeld om het eventueel te weerleggen. Het feit dat zij dat niet eens gepoogd hebben, stemt tot nadenken. Bewaarden zij liever het stilzwijgen over een hinderlijk dokument ? Zo ja, dan valt die houding gemakkelijker te aanvaarden van de memorialist Elias dan van de advocaat-geschiedschrijver Van der Elst.

De lezer zal begrijpen dat mijn kommentaar bij het bevreemden-de stilzwijgen van Elias en Van der Elst over de aantekening van Jungclaus niet betekent dat dit dokument volledig geloofwaardig zou zijn. Ook hier is kritische benadering geboden. Vermits Elias en Van der Elst er het zwijgen toe doen, is het niet overbodig hier eerst Jungclaus' aantekening samen te vatten. Ik beperk mij tot de feiten waarvan Knoebel in zijn samenvatting gewag maakt en die derhalve Elias en Van der Elst niet onbekend konden zijn.

Jungclaus leidt zijn aantekening in met de vaststelling dat sedert medio november 1943 verscheidene VNV'ers hem opgezocht hadden om een betere verhouding tussen het VNV en de SS tot stand te brengen. Zij kwamen in opdracht van Elias (81). Op dit initiatief reagerend had Jungclaus een niet nader genoemd "Vertrauensmann" opdracht gegeven na te gaan wat Elias wilde en deze tevens uitdrukkelijk mee te delen dat een gesprek slechts mogelijk was indien hij "onvoorwaardelijk aanvaardde op de wensen van de Reichsführer-SS in te gaan". Nadat de vertrouwensman het instemmend antwoord van Elias had gebracht, verklaarde Jungclaus zich bereid tot een onderhoud. Het greep plaats op 8 december in de *Dienststelle Jungclaus*.

(80) Samenvatting van de aantekening van Jungclaus van 8 december in KNOEBEL, *a.w.*, bl. 151-153. Het Vermerk van Jungclaus voor Berger en Himmler was een *Geheime Kommandosache* (BAK, NS 19/1565).

(81) Aldus de onnauwkeurige samenvatting door Knoebel. In zijn aantekening schreef Jungclaus meer genuanceerd : "Ich kam zu der berechtigten Annahme, dass diese Leute von Elias ausgesandt seien."

Het is nagenoeg ondenkbaar dat Elias ingegaan zou zijn op de *conditio sine qua non* door Jungclaus gesteld. Deed hij dat wél, dan had een onderhoud geen zin meer. Op dit punt is de geloofwaardigheid van de aantekening-Jungclaus voor sterke twijfel vatbaar.

Wie zette, door tussenpersonen, de eerste stap in de richting van een toenadering ? Het VNV of de SS ? Moeilijk te beantwoorden vraag daar het bronnenmateriaal ontbreekt — een moeilijkheid waarvoor Van der Elst evenwel geen oog heeft. Zei Gunzer b.v. tegen Jungclaus, in opdracht van het VNV te komen ? Of zweeg hij daarover en trad hij slechts als partikulier op, bezorgd als hij was om de ontwikkeling in het kamp van de Vlaamse politieke kollaboratie ? Hij was het VNV genegen en remde de activiteit van de De Vlag (82). Dat Gunzer Elias zou aangeraden hebben Himmler te bereiken zonder voorkennis van *Militärverwaltungschef* Reeder, valt moeilijk aan te nemen. Elias zelf zou, indien het maneuver slaagde, in een moeilijke positie geraakt zijn ten opzichte van zijn beschermer (83). Elias schrijft dat de tussenkomst van Stocké en Gunzer hem “de indruk” gaf een gecamoufleerd maneuver van de SS te zijn (bl. 92, noot 25). Voor Van der Elst wordt die indruk een “overtuiging” (bl. 92). Niets bewijst dat die indruk objektief gegrond was. Maar niets bewijst dat Elias in november 1943 niet terecht kon menen dat de SS, via Stocké en Gunzer, inderdaad de eerste stap deed. Tegen de versie : de SS kwam, weliswaar gecamoufleerd, eerst over de brug, pleit echter de omstandigheid dat Berger in december 1943 totaal verrast was toen hij vernam dat Elias schriftelijk om een onderhoud met Himmler had verzocht. Aan Himmler schreef hij triomferend “de diepere gronden die de kapitulatie van Elias bespoedigd hadden, niet te kennen” (84). Was die kapitulatie *zijn* werk geweest, hij zou het zijn chef

(82) Om die reden wenste Van de Wiele hem uit België weg. Op die kwestie wordt nader ingegaan in het derde deel van *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSSPF te Brussel*, dat verschijnt in nr. 5 van de *Bijdragen*. Reeds in maart 1941 had Gunzer (hij was toen enkel verantwoordelijk voor de radio in het bezette België) het gewaagd ten persoonlijke titel, via de broer van Himmler, te suggereren dat de *Reichsführer-SS* De Clercq zou ontvangen. De suggestie bleef zonder gevolg (DE JONGHE, *a.art.*, bl. 42, noot 284, waar het memorandum van Gunzer aan de broer van Himmler verkeerd gedateerd is. Men leze 17 maart 1941 in plaats van 1942).

(83) Het is een feit dat de *Militärverwaltung* bij de voorbereiding van het onderhoud Himmler-Elias betrokken werd. Het zou mij te ver leiden hier nader op in te gaan. Men begrijpt niet waarom Van der Elst de rol van het bezettingsbestuur totaal onbesproken laat.

(84) Berger aan Himmler, 21 december 1943 (IfZM, NO-624).

chef alleszins niet verzwegen hebben. Tegen de versie Elias-Van der Elst pleit nog het reeds aangestipte feit dat beiden geen woord repen over de aantekening van Jungclaus die hun versie tegenspreekt. Of zal men aannemen dat Jungclaus spontaan het toenaderingsmaneuver over Stocké en Gunzer bij Elias op gang bracht en, ten opzichte van Berger en Himmler, dekking zocht in een aantekening die een vervalst relaas van de feiten biedt ? *A priori* is dat niet uitgesloten, feitelijk echter hoogst onwaarschijnlijk. Zou Jungclaus het gewaagd hebben een eigen koers te varen zonder voorkennis van zijn machtige chefs Berger en Himmler ? Zo ja, wat dan met de bewering van Van der Elst dat Jungclaus een "vrij onbeduidend man was, met weinig politiek inzicht" (85) ?

De versie Elias-Van der Elst van de voorgeschiedenis van het onderhoud Elias-Jungclaus : de SS deed de eerste stap, is dus voor geponde kritiek vatbaar.

16. Als voren. Inhoud

Na de voorgeschiedenis van de ontmoeting Jungclaus-Elias eenzijdig geschetst te hebben, vat Van der Elst de inhoud samen van de bespreking van 8 december 1943 (bl. 92).

Volgens de versie-Elias-Van der Elst beperkte het onderhoud zich tot vier punten : 1) De uitdrukkelijke verklaring van Jungclaus dat "de SS van geen Grootnederlandse Staat wilde weten". 2) "Een grondige behandeling van het thema" waaruit bleek dat er van de zijde der SS "geen verzet bestond tegenover de bevestiging van de volkse eenheid van Noord en Zuid en dat deze opvatting slechts gold voor de naaste toekomst zodat voor later alle mogelijkheden openbleven". 3) De verklaring van Elias dat hij "in deze voorwaarden (bereid was) een onderhoud aan de Reichsführer aan te vragen".

In de versie-Elias-Van der Elst wordt er tussen 2) en 3) nog een commentaar van Elias ingevoegd. Het verzet van de SS tegen een Dietse staat betekende voor de VNV-leider "geen hinderpaal". Hijzelf was immers geen partijganger van een onmiddellijke verwezenlijking van een Dietse staat en hij wenste "op dat ogenblik niet af te breken met de Belgische werkelijkheid", die hem "sterker bestand leek tegen an-

(85) VdE, bl. 92.

nexatie dan Vlaanderen alleen". Uit het voorgaande mag men afleiden dat Elias ook uiting gaf aan zijn overtuiging (het vierde punt in het onderhoud) : de Dietse staat is een droombeeld.

Liep het onderhoud inderdaad over die vier punten ? Wat leert dienaangaande de aantekening van Jungclaus ?

Volgens de samenvatting van dit stuk in Knoebel (86), bron van kennis voor Elias en Van der Elst, kwamen er niet vier maar zes kwesties ter sprake. 1) Elias verklaarde er van overtuigd te zijn dat er "zonder de SS geen klare toestand in Vlaanderen kon geschapen worden". Daar de toekomstige organisatie van Europa onder de controle van de SS zou geschieden was hij bereid "onvoorwaardelijk op de wensen van de *Reichsführer* in te gaan, hetzij door ontslag te nemen hetzij door het VNV te ontbinden". (Het is aannemelijk dat Elias in de zin sprak als het eerste deel van zijn verklaring (87), het is hoogst onwaarschijnlijk dat hij zich onvoorwaardelijk onderwierp nog vóór hij wist dat Himmler hem zou ontvangen.) 2) Elias beklemtoonde dat het uur der beslissing geslagen was. Hij wenste niet dat hem ooit het verwijt kon treffen, Duitsland in zijn moeilijkste stonde — dat is kort na de breuk in het Duits-Italiaanse bondgenootschap — verlaten te hebben (88). (Het valt moeilijk uit te maken of Jungclaus hier de waarheid zegt. Waarom zou hij echter die verklaring van Elias verzonnen hebben ?) 3) Op de vraag van Jungclaus of de VNV'ers hun leider in die "totale ommekeer" zouden volgen, nl. zich onvoorwaardelijk onderwerpen aan de wensen van de *Reichsführer-SS*,

(86) KNOEBEL, *a.w.*, bl. 151-152.

(87) Vgl. de eerste zin van de brief van Elias aan Himmler, 15 december 1943 : "Der Unterzeichnete, H.J. Elias, Leiter des 'Vlaamsch Nationaal Verbond' (V.N.V.) sieht sich mit Ruecksicht auf die Entwicklung der politischen Verhältnisse in Flandern gezwungen ... sich an Sie zu wenden...". Zie nader kanttekening 18. (88) In zijn rede op de Vlaams-Duitse Kultuurdagen te Brussel (29 augustus 1943) had Berger, zinspelend op de breuk VNV-SS en de gebeurtenissen in Italië, dreigende taal gesproken aan het adres van het VNV : "Wie in harde tijd aan onze zijde staat, zullen wij en zal vooral de *Führer* niet vergeten. Maar evenmin laten wij in het rijk der vergetelheid verzinken, wie zich in een beslissende strijd wil terugtrekken... Want wie niet mét ons is, is tegen ons." (*De Vlag*, VI, 2, september 1943, bl. 58). Begin september 1943 had Van de Wiele, namens de *De Vlag*, Hitler telegrafisch "zijn onwankelbare trouw op leven en dood" betuigd. Ook Degrelle stuurde een telegram van trouw : "Ons Waalse en Germaanse bloed zal niet verraden" (*TB Reeder* 25, juli-september 1943. T-501, 106, 509 en 516). Er blijkt geen gelijkaardig telegram van Elias aan Hitler te bestaan.

antwoorde Elias met een duidelijk maar voorwaardelijk ja : een verklaring van Himmler dat "Duitsland geen verduitsing nastreeft... en de kulturele en volkse eigenheid (van de Vlamingen) gewaarborgd blijven." (Geen twijfel mogelijk over de voorwaarden van Elias. Of hij ze formuleerde in antwoord op de vraag van Jungclaus betreffende de "totale ommekeer", is een andere kwestie (89).) 4) Elias gaf Jungclaus de verzekering niet langer te streven naar een "Grootdiets Rijk" (90). (Die verzekering stemt volledig overeen met een passus in zijn brief aan Himmler van 15 december 1943 (91).) 5) Bij het einde van het onderhoud werden "verscheidene oplossingen voor een toekomstige nationaalsocialistische eenheidsbeweging besproken". Elias verklaarde dat echter "over te laten aan de beslissing van de *Reichsführer-SS*". (Ook in zijn brief aan Himmler van enkele dagen later betuigde Elias onder duidelijk bepaalde voorwaarden bereid te zijn mee te werken aan het verwezenlijken van die eenheid (92). Het is weinig waarschijnlijk dat hij zou gezegd hebben, zich te verlaten op de beslissing van Himmler. Waarom anders nog een onderhoud) ? 6) Alvorens afscheid te nemen verzocht Jungclaus Elias zijn "recentste opvattingen" schriftelijk vast te leggen. 15 december ging de brief van Elias aan Himmler. (In zijn na-oorlogse versie maakt Elias geen gewag van het feit dat hij inging op een verzoek van Jungclaus. Hij schrijft : "Ik verklaarde mij bereid in deze voorwaarden een onderhoud met de *Reichsführer* aan te vragen." Uit de kontekst blijkt dat het woord "voorwaarden" hier niet mag begrepen worden als "vooraf gestelde beperkende bepalingen" (Van Dale), maar als overwegingen die Elias ertoe hadden aangezet Himmler om een onderhoud te vragen.)

(89) Er kan moeilijk sprake zijn van een "totale ommekeer" of een nieuwe koers van het VNV, zoals Jungclaus het voorstelt. Elias bevestigde de voorwaarden die hij herhaaldelijk al in zijn redevoeringen duidelijk had geformuleerd. Totaal nieuw voor Jungclaus was echter, in zijn opvatting, het feit dat Elias de eerste stap gedaan had en zich gedwongen voelde Himmler om een onderhoud te verzoeken.

(90) "*Er persönlich wolte nochmals ausdrücklich feststellen, dass er kein Grossdietscher sei und er auch nicht an die Durchführung einer Errichtung des grossdietschen Reiches glaube... Er wolle mir ferner noch erklären, dass er keine Verbindung zu Mussert habe und dass er die Entwicklung der NSJV bedauere, worin er selber eine grosse Gefahr erblicke.*"

(91) Zie kanttekening 18.

(92) Als vorige noot.

Men vergelijk de twee versies. Verre van mij te beweren dat de aantekening van Jungclaus als historische bron onaantastbaar is. De versie-Elias-Van der Elst is het evenmin. Het is vreemd dat Elias zijn versie niet vergeleken heeft met die van Jungclaus. Hij kende ze via Knoebel. Maar van een memorialist — ook wanneer hij van huize uit historicus is — mag men de gehele waarheid niet verwachten. Dat Van der Elst zich de moeite niet getroost heeft de twee versies van het onderhoud Jungclaus-Elais kritisch te vergelijken maar klakkeloos die van zijn gewezen cliënt overneemt, is een van de talrijke tekortkomingen die hem als geschiedschrijver niet tot eer strekken.

Erg is ook het volgende. In voetnoot 26 bij het relaas van het onderhoud Jungclaus-Elias verwijst Van der Elst naar twee van elkaar totaal onafhankelijke bronnen : “Manuskript van Elias in het bezit van de auteur. *Vermerk van SS-Gruppenführer Jungclaus van 8 december 1943. KNOEBEL, p. 254, noot 372.*” De argeloze lezer is gerechtigd te besluiten dat de aantekening van Jungclaus het “manuskript van Elias” (93) bevestigt. In werkelijkheid is dat voor het grootste deel niet het geval. De lezer wordt aldus verkeerd ingelicht over de inhoud van die aantekening. Merkwaardig is nog dat Van der Elst eerst, bij de voorgeschiedenis van het onderhoud Jungclaus-Elias, dit document verzwegen heeft (94) maar er vervolgens naar verwijst (voetnoot 26) om het iets te doen bevestigen dat het niet bevestigt (95). Anders uitgedrukt : Van der Elst wil, ten onrechte, de lezer doen geloven dat er inhoudelijk geen wezenlijk verschil bestaat tussen de versie-Elias en de versie-Jungclaus en dat de tweede de eerste kracht bijzet. In het Frans heet dat : “*solliciter les textes*”.

17. Jungclaus “die het essentiële niet gezien had”

“Jungclaus, die een vrij onbeduidend man was, met weinig politiek

(93) Het deel van het manuskript van Elias waarheen Van der Elst in voetnoot 26 verwijst en dat men gedrukt vindt op bl. 92 van zijn tekst, is de letterlijke weergave van een deel van een ongedateerde nota door Elias in de gevangenis geredigeerd en getiteld : *Onderhandelingen met de SS (Evdok).*

(94) Zie bl. 74-75.

(95) Die opmerking geldt niet enkel de inhoud van de bespreking Jungclaus-Elias van 8 december maar ook de oorsprong van het schrijven van Elias aan Himmler van de 15de.

inzicht, gaf Elias de indruk dat de vijandige houding tegenover het VNV gemotiveerd was door de overtuiging dat het VNV een Groot-Nederlandse staat wilde; daar Elias op dit punt de verzekering kon geven dat dit niet zijn politiek was, meende Jungclaus dat er dan geen moeilijkheden meer waren. Hij had het essentiële niet gezien in het konflikt, de zelfstandigheidseis van het VNV, het verzet tegen annexatie en verduitsing. Elias zelf interpreteerde de houding van Jungclaus als een tegemoetkoming op het punt dat voor hem essentieel was.” (bl. 92-93)

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Van der Elst zich in zijn neerhalende beoordeling van Jungclaus door Elias liet inspireren. Maar misschien ook door Berger. In een interview met de Amerikaanse historicus Knoebel te Stuttgart op 7 juli 1964 karakteriseerde de gewezen chef van het *SS-Hauptamt* zijn vroegere ondergeschikte als “*a rather inconspicuous figure*” (“een vrij onopvallend figuur”) (96). Of Jungclaus inderdaad politiek niet schrand was? Ik beken dat ik het niet weten kán. Het bronnenmateriaal ontbreekt nagenoeg totaal (97).

Er valt heel wat op en aan te merken bij de tekst van Van der Elst. Om te beginnen, wat betekent de vage formulering: “Jungclaus meende dat er geen moeilijkheden meer waren”? Moeilijkheden van welke aard? Betreffende de verhouding VNV-SS? Betreffende de mogelijkheid van een onderhoud Himmler-Elias?

Vervolgens moet men zich afvragen, op welke grond Van der Elst kan beweren dat Jungclaus de hem toegeschreven mening geuit heeft. Er is geen spoor van bewijs — behalve de bewering van Elias zelf. Een zwakke grondslag voor het besluit: Jungclaus had “het essentiële niet gezien in het konflikt.”

Waar wil Van der Elst heen met die voorstelling van de feiten? Waar ging het Elias om? Van der Elst zelf deelt het ons mee: “Elias wenste zich voor alles te overtuigen van de inzichten en de bedoelingen van Himmler zelf.” Men ziet niet goed in hoe het verwezenlijken van dit informatieve doel zou kunnen beïnvloed worden door het feit dat een ondergeschikte als Jungclaus niet begreep waar “het essentiële” lag. Feit is nog dat Elias zich op 8 december, ten overstaan van Jungclaus, bereid verklaard had Himmler om een onderhoud te

(96) KNOEBEL, *a.w.*, bl. 126.

(97) DE JONGHE, *a.art.*, bl. 80-82.

verzoeken. Het doet niets ter zake dat Jungclaus toen "het essentiële" niet zag. Niet hij, maar Himmler zou over het onderhoud en zijn resultaten beslissen. En om nog eens terug te komen op de aan Jungclaus toegeschreven (maar niet bewezen) mening dat er "geen moeilijkheden meer waren" van het ogenblik dat het VNV afstand deed van de Dietse staat : een ondergeschikte als Jungclaus kon die waarborg niet geven. De nuchtere Elias zal dat ook wel zonder moeite beseft hebben.

Dit alles leidt tot het besluit dat de naoorlogse bewering van Elias-Van der Elst : Jungclaus had "het essentiële niet gezien in het konflikt" zinloos is want niet ter zake dienend. (Ik laat in het midden of die bewering geen verzinsel is.)

Ik wil het mij echter niet zo gemakkelijk maken om een verder kritisch onderzoek van de tekst van Van der Elst te ontwijken.

Op 8 december 1943, aldus Van der Elst, deed Elias de "indruk" op "dat de vijandige houding van de SS tegenover het VNV gemotiveerd werd door de overtuiging dat het VNV een Groot-Nederlandse staat wilde". Had Elias die "indruk" nog wel nodig ? Sedert het begin van het konflikt met de SS (najaar 1940) wist de leiding van het VNV terdege waar het om ging. Anders zou er geen konflikt geweest zijn.

Voortgaande op die indruk en op wat *hij* dacht de mening van Jungclaus te zijn over de niet meer bestaande moeilijkheden, "interpreteerde" Elias de houding van zijn gesprekspartner "als een tegemoetkoming op het punt dat voor hem (Elias) essentieel was". Een tamelijk zwakke redenering. Men bedenke toch dat Elias, bij het opvangen van zijn indruk, van het standpunt vertrok dat de onbeduidende Jungclaus het essentiële niet begrepen had. Kan een houding bepaald door een fundamenteel gebrek aan inzicht, als een tegemoetkoming beschouwd worden ? Maar goed, die interpretatie, waarvan men de gegrondheid niet verneemt, is voor rekening van Elias en Van der Elst.

Gesteld dat Elias en Van der Elst gelijk hebben in hun bepaling van de mening van Jungclaus : geen moeilijkheden meer vermits voor het VNV Dietsland van de baan is — mag die mening eventueel als een bewijs beschouwd worden dat Jungclaus blind gebleven was voor "het essentiële in het konflikt, de zelfstandigheidseis en het verzet tegen de annexatie en verduitsing" ? Men stelle zich een ogenblik in de plaats van de SS-leider om de hem door Elias en Van der Elst (terecht of ten onrechte) toegeschreven redenering te begrijpen. Sedert 1 april

1942 is hij in functie te Brussel. Uit de propaganda van het VNV, meer bepaald uit de redevoeringen van De Clercq en Elias, heeft hij geleerd dat de zelfstandigheidseis gekoppeld is aan de Dietse gedachte. Hij kent bijzonder goed Elias' Dietse rede van 14 april 1942 voor het VNV-studentenfront te Gent met de reeds geciteerde kernzin (98) : "We zijn niet op zoek naar een vaderland. We strijden voor het behoud van ons vaderland en de verovering van een staatsvorm die zijn behoud waarborgt en bevestigt. En dat vaderland, het ligt in het mondingsgebied van onze grote stromen, het Deltagebied der Nederlanden met Schelde, Maas en Rijn." (99) In de polemiek tegen de De Vlag had het VNV steeds de zelfstandigheidseis als het ware in één adem genoemd met het Dietse ideaal. Jan Brans, hoofdredacteur van *Volk en Staat* gedurende de bezetting, formuleert treffend de positie van Elias : "De opvallend sterke betoning van het Dietse ideaal door Elias had een overheersend anti-annexionistische klank. Het Dietse ideaal was de ruggegraat van ons verzet tegen de verduitsingsplannen." (100) Het getuigt niet van gebrek aan inzicht, dunkt mij, indien Jungclaus aldus redeneert : de Dietse gedachte en de zelfstandigheidseis waren voor het VNV tot nog toe de twee zijden van dezelfde medaille. Elias verklaart mij nu (8 december 1943) afstand te doen van de Dietse staat, belichaming van de Dietse gedachte. Dus doet hij tevens afstand van de zelfstandigheidseis.

Maar zo redeneerde Jungclaus niet. Hij informeerde zijn chefs, Berger en Himmler, en beperkte zich daartoe. Had hij in zijn aante-

(98) Betekenisvol voor het belang dat Jungclaus aan Elias' rede van 14 april 1943 hechte is een passus in zijn aantekening over de bespreking met Elias van 8 december 1943. Elias beklagt zich over het feit dat het VNV niet gesteund wordt. "Einwurf meinerseits", noteert Jungclaus : "Dr. Elias sei seit seiner Rede im April auf der Studententagung wieder in seine alte grossdietsche Tour zurückgefallen und deshalb habe die SS sich von ihm distanziert." (BAK, NS 19/1565.) Ook Reeder had zich geërgerd aan de Dietse toon van Elias' rede. Zie kanttekening...

(99) Zie kanttekening 8, bl. 346.

(100) J. BRANS, "Een verkeerd beeld van dr. H.J. Elias", 't *Pallietierke* (weekblad), 19 december 1974. Brans schreef zijn kritiek naar aanleiding van het verschijnen van het artikel van Van der Elst. Zo zag ook Reeder de toestand in zijn TB 24 over de periode april-juni (in werkelijkheid tot begin augustus) 1943 : "Die völkische und kulturelle Verwandtschaft Flanderns mit den Niederlanden wird mehr denn je betont und tritt als dietscher Gedanke, weniger als positives Ziel, sondern mehr als Kampfmittel gegen die De Vlag in Erscheinung." (T-501, 106, 264.)

kening over het gesprek van 8 december 1943 géén melding gemaakt van de door Elias geformuleerde voorwaarden, dan zou men met Van der Elst kunnen besluiten : Jungclaus is inderdaad blind gebleven voor het essentiële. Men constateert echter dat hij, ter informatie van zijn chefs, de positie van Elias duidelijk omschrijft. Hij stelt hem de vraag of de VNV'ers hun leider in zijn "nieuwe koers" zullen volgen (101). Hij noteert het bevestigende antwoord van Elias met de duidelijk beperkende voorwaarde : geen verduitsing en behoud van de volkse en kulturele eigenheid. Volgens Jungclaus' aantekening verklaart Elias nog, geen "Grootdietsler" te zijn, niet in de mogelijkheid van een politiek "Groot-Dietsland" te geloven, geen betrekkingen te onderhouden met Mussert, leider van de Nationaalsocialistische Beweging (NSB) in Nederland, en de Dietse ontwikkeling van de Nationaalsocialistische Jeugdvereniging in Vlaanderen (NSJV) als een "groot gevaar" te beschouwen. Men stelt dus vast dat Jungclaus Elias aan het woord laat zowel over politiek Dietsland als over het behoud van de nationale en de kulturele eigenheid. Men vergelijkte die passus in de aantekening van Jungclaus met de neerhalende beschouwing van Van der Elst (hoogst waarschijnlijk aan Elias ontleend) : "Jungclaus had het essentiële niet gezien." Het blijkt nochtans dat hij het ten minste gehoord had en onmiddellijk genoteerd, maar dat Van der Elst dat niet vermoedt bij gebrek aan de nodige bronnenkennis. Wat blijft er nog over van de interpretatie van Elias, nb. gebaseerd op een indruk, van de houding van Jungclaus op een essentieel punt (dat deze eigenlijk niet eens zou begrepen hebben) ? Wij stipten het reeds aan : die zg. tegemoetkomende houding van Jungclaus is hier niet ter zake dienend. Zij past echter uitstekend in een versie die Jungclaus, en niet Elias, de eerste stap tot toenadering tussen het VNV en de SS toeschrijft. Indien er tijdens het onderhoud van 8 december 1943 iemand van tegemoetkoming blijk gaf, dan was het Elias met zijn duidelijke verklaring omtrent de Dietse staat, een verklaring die hij enkele dagen later zou bevestigen in zijn schrijven aan Himmler (102).

(101) Zie echter noot 90.

(102) Zie kanttekening 18.

18. Elias aan Himmler, 15 december 1943

“Ingevolge dit onderhoud (van 8 december 1943 met Jungclaus) schreef Elias (op 15 december) een tegemoetkomende brief aan Himmler om een persoonlijk onderhoud aan te vragen.” (bl. 93)

De lezer zal zich afvragen waarom hij in het artikel van Van der Elst niets méér over het schrijven van Elias aan Himmler verneemt dan dat het “tegemeetkomend” was. Indien Van der Elst het origineel niet gezien heeft, waarom nam hij de samenvatting van de brief in Knoebel niet geheel of gedeeltelijk in zijn bijdrage over (103) ? Zal men moeten veronderstellen dat Van der Elst het schrijven van Elias aan Himmler heeft willen wegmoffelen ? Er is geen enkele reden tot geheimhouding.

Elias schreef aan Himmler dat de ontwikkeling van de politieke toestand in Vlaanderen hem er toe dwong om een persoonlijk onderhoud te verzoeken. Hij verzekerde Himmler de Dietse staat niet als een toekomstmogelijkheid te beschouwen maar vroeg Duitsland geen politiek te voeren die zou uitmonden in aanhechting en verduitsing van Vlaanderen. “Indien ik van U persoonlijk de verzekering bekom dat onze volkse en kulturele eigenheid gewaarborgd blijven, dan ben ik onmiddellijk bereid al mijn krachten en mijn beweging in te spannen om de nationaalsocialistische eenheid in Vlaanderen te verwezenlijken.”

In grote lijnen bevestigt Elias' brief aan Himmler van 15 december de aantekening van Jungclaus over zijn bespreking met Elias acht dagen voordien. Als enige kommentaar bij die “tegemeetkomende brief” (waaruit geen enkel woord geciteerd wordt) schrijft Van der Elst : “Elias wenste zich voor alles te overtuigen van de inzichten en de bedoelingen van Himmler zelf.” (104) Is het niet wat al te gemakkelijk ? Geloofde Elias in de eerste helft van december 1943 niet meer in de mogelijkheid, onder bepaalde voorwaarden, van het herstel der eenheid in het kamp van de Vlaamse kollaboratie ?

(103) KNOEBEL, *a.w.*, bl. 152-153. Het schrijven van Elias aan Himmler van 15 december 1943 integraal in bijlage.

(104) VdE, bl. 93.

19. Juichte Berger voorbarig ?

“Jungclaus in plaats van de brief (van Elias) aan Himmler persoonlijk te bezorgen, maakte hem over aan Berger. Ook Berger vergiste zich en juichte voorbarig omdat hij meende dat Elias door de knieën ging. Hoe dan ook, een onderhoud met Himmler werd in het vooruitzicht gesteld.” (bl. 93)

De lezer heeft het raden naar de bronnen die de tekst van Van der Elst schragen.

Het was volledig normaal dat Jungclaus de brief van Elias niet rechtstreeks aan zijn bestemming, Himmler, maar aan Berger bezorgde. Als leider van de *Germanische Leitstelle* te Brussel was Jungclaus rechtstreeks ondergeschikt aan Berger, chef van het *SS-Hauptamt* uitsluitend bevoegd voor de *Germanische Arbeit* in de bezette westelijke randgebieden van het Rijk.

Vergiste Berger zich en juichte hij “voorbarig” omdat hij meende “dat Elias door de knieën ging” ? Het is veeleer Van der Elst die zich vergist omdat hij de triomfantelijke brief van Berger aan Himmler van 23 december 1943 slechts kent in de onvolledige samenvatting van Knoebel. “*Er kapituliert*”, schreef Berger over Elias (105). Van zijn standpunt uit gezien had hij gelijk ook. Het blote feit van het verzoek van Elias om een onderhoud met Himmler kwam voor hem als een volledige verrassing (106). Dus zag hij Elias over de brug komen. De tegemoetkomende brief van Elias aan Himmler loog er trouwens niet om. Het moet Berger aangenaam getroffen hebben dat de VNV-leider inleidend verklaarde dat de politieke ontwikkeling hem er toe dwong zich tot Himmler te wenden. Zal Berger ook niet tevreden geglimlacht hebben toen hij las dat Elias een Dietse staat “*in der heutigen Zeit*” niet meer als een mogelijkheid beschouwde en bereid was de activiteit van het VNV te beperken “tot de ruimte door de Führer aangeduid” ? Kon Elias wel verder gaan in het afstand doen van het Dietse ideaal waarin hij zijn volgelingen, door vage maar voor hen duidelijke verklaringen, de indruk gegeven had te geloven ? Want in zijn openbare en geestdriftwekkende Dietse geloofsbelijdenissen was hij nooit zo duidelijk geweest als hij het wel

(105) KNOEBEL, *a.w.*, bl. 153. Samenvatting van Berger aan Himmler, 21 december 1943 (IfZM, NO-624).

(106) Zie kanttekening 15, bl. 365.

was in zijn anti-Diets schrijven aan Himmler. Berger vergaloppeerde zich echter toen hij uit de gewenste versmelting van een deel van het VNV met de De Vlag al een nieuwe partij zag ontstaan (107).

20. Bij een onnauwkeurige samenvatting van Van der Elst

“De Militärverwaltung in haar Tätigkeitsbericht nr. 26 drong er op aan al het mogelijke te doen om aan het VNV het vertrouwen in Duitsland terug te geven. President Reeder achtte het echter nodig te waarschuwen dat, indien er geen akkoord tot stand kwam, men de leider van het VNV zo moest behandelen dat hij geen nationale verzetsfiguur werd. Deze ongewone aanbeveling was zeker ingegeven door de vrees dat Elias zou gearresteerd worden en de bekommernis om zijn lot.” (bl. 93)

Het valt op dat Van der Elst in voetnoot 28 niet naar een samenvatting of een citaat in het proefschrift van Knoebel verwijst, maar naar een bepaald *frame* van een microfilmrol (GRMA, T-501, 106, 740) (108). Men mag dus veronderstellen dat hij, dit keer, uitzonderlijk, Reeders *Tätigkeitsbericht 26* zelf geraadpleegd heeft.

Uit de plaats in de tekst waar Van der Elst naar dit verslag van Reeder verwijst moet men afleiden dat dit dokument, volgens hem, geredigeerd werd *vóór* het nader te bespreken onderhoud Himmler-Elias-Van de Wiele van eind februari-begin maart 1944 (109), meer bepaald tussen 15 december 1943 en 28 januari 1944. Had Van der Elst maar het verslag zelf met een minimum aan aandacht gelezen, dan zou hij gemakkelijk hebben vastgesteld dat Reeder het afsloot enkele dagen *na* dit onderhoud (110).

(107) Als noot 105.

(108) *Frame* 740 blijkt echter een vergissing te zijn van Van der Elst. Er is daar nergens sprake van Reeders bekommernis om het lot van Elias. Men leze : *frame* 708.

(109) Zie kanttekening 23.

(110) *“In Flandern trat in Erwartung des vor Tagen stattgefundenen gemeinsamen Empfanges des Leiters von VNV, dr. Elias, und des Leiters der De Vlag, dr. Van de Wiele, durch den Reichsführer-SS eine zeitweise äussere Entsprannung ein.”* (TB-26 over de periode oktober 1943-maart 1944. T-501, 106, 706).

De samenvatting van en de kommentaar bij Reeders verslag door Van der Elst wekken — om het zacht uit te drukken — een niet geringe verbazing.

Wat schrijft Reeder inderdaad ? Het is niet uitgesloten, denkt hij (nb. in de eerste helft van maart 1944) (111), dat Elias het VNV zo niet ontbindt, dan toch ten minste de aktiviteit van zijn organisatie voorlopig opschort. Dat zou dan gebeuren om te bewijzen dat de De Vlag de aldus geschapen leegte niet kan opvullen en de samenwerking met het VNV voor Duitsland een noodzakelijkheid blijkt. Hier volgt nu de passus in Reeders verslag waarop Van der Elst meent zich te mogen beroepen : "Indien, in weerwil van de ontvangst door de *Reichsführer-SS*, de pogingen tot een godsvrede tussen het VNV en de De Vlag met het oog op een samenwerking en een latere versmelting definitief mislukken, dan moet de leider van het VNV, dr. Elias, zó behendig in gebreke worden gesteld, dat zijn persoonlijk prestige bij de Vlaams-nationalisten in werkelijkheid niet stijgt. In 't bijzonder komt het er op aan dat hij niet de voorvechter wordt van de Vlaams-nationale gedachte tegen de zogenaamde verduitsingsplannen." (112)

Van der Elst interpreteert die passus (die hij verkeerd dateert) als een "ongewone aanbeveling" van Reeder, "zeker ingegeven door de vrees dat Elias zou gearresteerd worden en de bekommernis om zijn lot". De lezer vergelijkte de genuanceerde tekst van Reeder met de samenvatting en de kommentaar van Van der Elst. De samenvatting is schromelijk onnauwkeurig omdat Van der Elst verzwijgt dat het Reeder zelf was die verlangde Elias in gebreke te doen stellen. De kommentaar is uit de lucht gegrepen : Van der Elst, die de *Tätigkeitsberichte* 25 en 26 niet voldoende kent, ofschoon hij er, met een weelde aan details uitdrukkelijk naar verwijst, schijnt niet te vermoeden dat Reeder daarin uiting geeft aan zijn wrevel om de houding van Elias sedert de breuk van 14 augustus 1943 met de SS. Zo redeneert hij : de pas voorbije ontmoeting Himmler-Elias-Van de Wiele schiept de laatste hoop dat er een einde komt aan het konflikt VNV-De Vlag.

(111) TB Reeder 26, als in vorige noot, 708.

(112) "*Falls trotz des Empfanges durch den Reichsführer-SS die Bestrebungen endgültig scheitern sollten, zwischen VNV und De Vlag einen Burgfrieden zustande zu bringen mit dem Ziele einer Zusammenarbeit und späteren Vereinigung, muss der Leiter des VNV, Dr. Elias, so geschickt in Verzug gesetzt werden, dass seine persönliche Resonanz bei den Nationalflamen tatsächlich nicht steigt, und er insbesondere nicht der Vorkämpfer der nationalflämischen Idee gegen die sogenannten Verdeutschungsabsichten wird.*"

Blijkt die hoop ijdel te zijn, dan moet, door ons behendig manoeuvreren, Elias als de schuldige te voorschijn treden, ook in de ogen van de Vlaams-nationalisten. Voorwaar een "ongewone aanbeveling" van Reeder, maar dan in een andere zin dan Van der Elst zich voorstelt. *Sklavensprache* ? Om te beginnen lag dat niet in de aard van Reeder. Indien hij, zoals Van der Elst beweert, had willen voorkomen dat Elias aangehouden werd of hem ander leed geschiedde, dan zou hij niet zo onvoorzichtig geweest zijn, door eigen berichtgeving en het daarin gesuggereerde "behendige" optreden, de tegenstanders van de VNV-leider argumenten in de hand te spelen. Want ook zij ontvingen Reeders *Tätigkeitsberichte*.

21. Derde onderhoud Berger-Elias (28 januari 1944)

De vraag van Elias om een onderhoud met Himmler dateert van 15 december 1943. Het duurde enkele weken eer er een reactie volgde. "Met het oog op het onderhoud met Himmler had Elias voorafgaandelijk nog een gesprek met Berger te Berlijn op 28 januari 1944, dat ontgoochelend was, omdat het misverstand spoedig aan het licht trad." (bl. 93)

In een "nadere ontleding" van de politiek van Elias door iemand die zich terecht "goed geïnformeerd" acht (113), werkt zulk een *passus* ontgoochelend. Welk "misverstand" kwam aan het licht ? Elias had zijn standpunt voldoende duidelijk uiteengezet in zijn schrijven aan Himmler van 15 december 1943. Berger kende het. *Hoe* kwam het misverstand "spoedig" aan het licht ? Omdat Elias toen reeds zou verklaard hebben dat de eenheid in het kamp van de kollaboratie in Vlaanderen slechts mogelijk was indien de De Vlag als politieke organisatie verdween ? Uit het beschikbare bronnenmateriaal blijkt dat hij pas later, op 6 februari 1944, tijdens zijn onderhoud met Jungclaes en Van de Wiele te Brussel, die opvatting zou ontwikkeld hebben.

Men stelt vast dat Van der Elst, in weerwil van zijn aanvankelijk

(113) VdE, bl. 83.

duidelijk uitgedrukte bedoeling (114), weer eens naar geen enkele bron verwijst. Weliswaar leren de bronnen tamelijk weinig over de inhoud en het resultaat van het onderhoud van 28 januari 1941. Reden te meer om het aandachtig te bestuderen. In zijn *Tätigkeitsbericht* 26, dat Van der Elst mag verondersteld worden te kennen vermits hij het in voetnoot 28 uitvoerig vermeldt, laat Reeder een totaal andere klank horen dan Van der Elst (waarschijnlijk) op gezag van Elias. Het onderhoud Berger-Elias was "*ausführlich*", het had tot doel de grondslag van een "*Einigung*" tussen VNV en de De Vlag voor te bereiden, in VNV-kringen had het "nieuwe hoop verwekt en vertrouwen doen ontstaan" (115). Lag hier voor Van der Elst de gelegenheid niet voor het grijpen om de optimistische visie van Reeder kritisch te vergelijken met de ontgoocheling van Elias (116) ?

22. Onderhoud Jungclaus-Elias-Van de Wiele (6 februari 1944)

"Op 6 februari 1944 bracht Jungclaus Elias en Van de Wiele samen (te Brussel). Elias stelde de eis dat de De Vlag zou ophouden een politieke rol te spelen. Van de Wiele beweerde niet aan politiek te doen, doch eiste voor de De Vlag de rol op de nationaal-socialistische wereldbeschouwing in Vlaanderen te verspreiden, m.a.w. de inhoud van de staat en van de politiek te bepalen. Elias repliceerde dat hij bedankte voor de eer een staat te mogen leiden en een politiek te mogen voeren waarvan de inhoud door een ander zou bepaald worden.

(114) Als vorige noot.

(115) TB 26 (T-501, 106, 740). Samenvatting in KNOEBEL, *a.w.*, bl. 153.

(116) Vermits Van der Elst zijn bronnen niet vermeldt zal ik het gedeeltelijk doen ter informatie van de belangstellende lezer. 1) Pv. Elias als getuige in de zaak Van de Wiele, 27 juli 1946 : "Dit onderhoud had enkel als resultaat een samenkomst met Himmler in het vooruitzicht te stellen." 2) Pv. Elias van verhoor in eigen zaak, 26 februari 1947 : "Ik was toen reeds overtuigd van de mislukking van mijn poging." (Welke poging ?) "Daar ik echter de gelegenheid niet wilde verwaarlozen om mij te vergewissen over het standpunt van Himmler zelf, aanvaardde ik het dat het onderhoud zou plaats hebben." Eigenlijk stond het Elias op 28 januari 1944 niet meer vrij te aanvaarden of te weigeren. Op 15 december 1943 had hij Himmler schriftelijk om het onderhoud gevraagd. 3) In een niet gedateerde nota schrijft Elias over o.m. het onderhoud van 28 januari 1944 met Berger : "Een klare, duidelijke politieke bespreking was met deze man niet mogelijk. Hij begreep de toestand niet." (Evdok.)

Jungclaus begreep er niets van. Alleen was het hem duidelijk geworden dat een akkoord onmogelijk bleek." (bl. 93)

Voor het eerst blijkt hier wat Elias verstaat door zijn bereidheid zich, onder bepaalde voorwaarden, "*einzusetzen um die nationalsozialistische Einheit in Flandern herzustellen*" (117). Die eenheid hield, volgens hem, in dat de De Vlag als politieke organisatie verdwijnen zou om zich te beperken tot kulturele activiteit. Wat Elias er toe mag aangezet hebben reeds op 6 februari 1944, toen de datum van het door hem gevraagde onderhoud met Himmler nog niet vaststond, kaarten op tafel te leggen is onbekend.

De eerste helft van de hierboven aangehaalde tekst van Van der Elst is een schier letterlijke weergave van een niet gedateerde nota van Elias (118). De schrijver is blijkbaar vergeten dat er aanhalingstekens bestaan. (Het geval is geen *unicum*. Het parafraseren van Elias door Van der Elst komt dikwijls neer op citeren zonder aanhalingstekens.) Aan de waarachtigheid van de versie-Elias kan hier niet getwijfeld worden. Over de houding van de VNV-leider op 6 februari 1944 legde Van de Wiele, tijdens de instructie van zijn proces, een verklaring af (119) waar Elias later niets aan toe te voegen had tenzij dat zij volledig met de waarheid strookte (120).

"Jungclaus begreep er niets van", schrijft Van der Elst. Was het omdat hij "geen politiek inzicht" had ? Was het omdat hij luidop verklaarde, er niets van te begrijpen ? Of was het omdat er inderdaad, voor Jungclaus, niets meer te begrijpen viel ? Had Elias in zijn schrijven van 15 december 1943 aan Himmler niet verklaard bereid te zijn

(117) Elias aan Himmler, 15 december 1943. Zie kanttekening 18.

(118) "Onderhandelingen met de SS... III. Onderhoud met Jungclaus-Van de Wiele (6 februari 1944). Ik stelde de eis dat de De Vlag zou verdwijnen of enkel nog een kulturele werking zou hebben. Van de Wiele weigerde. Hij verklaarde niet aan politiek te doen of te willen doen, doch eiste de rol op de wereldbeschouwing van het nationaalsocialisme te verspreiden." (Evdok.)

(119) Pv. Van de Wiele 1 juni 1946 (Evdok). Reeds op 27 mei had Van de Wiele in dezelfde zin een verklaring afgelegd (Evdok).

(120) Pv. Elias als getuige in de zaak-Van de Wiele, 27 juli 1946 : "Het relaas dat u me over dit onderhoud (met Van de Wiele en Jungclaus) geeft, nl. hetgeen Van de Wiele erover zegt in zijn verklaring (van 1 juni 1946) is juist. Ik heb daar de eis gesteld dat de De Vlag zou herleid worden tot een kulturele vereniging en verklaard dat de rol van Van de Wiele onmogelijk was geworden voor het VNV. Ik stelde me dus op het totalitaire standpunt van het VNV, welke als enige partij moest gelden." (Evdok.)

zich in te spannen om, onder bepaalde voorwaarden, “de nationaalsozialistische eenheid in Vlaanderen tot stand te brengen” ? Maar hoorde hij diezelfde Elias op 6 februari 1944 niet verklaren dat die eenheid slechts mogelijk was door het verdwijnen van de De Vlag van het politieke toneel ? Er was niet veel inzicht nodig om te beseffen dat, in deze omstandigheden, een akkoord uitgesloten was.

Was de houding van Jungclaus echter zo eenvoudig als Van der Elst het voorstelt. Men beschikt dienaangaande slechts over het getuigenis van Van de Wiele tijdens de instructie van zijn proces (121). De gewezen De Vlag-leider had op dit punt geen reden om de waarheid te vertekenen. Na de uiteenzetting van de twee standpunten, aldus Van de Wiele, verklaarde Jungclaus op de eis van Elias niet te kunnen ingaan. Evenmin kon hij de *Militärverwaltung* zo iets suggereren om de eenvoudige reden dat hij zelf noch het bezettingsbestuur er aan dachten geweld te gebruiken om de versmelting van de twee politieke organisaties mogelijk te maken.

Men kan zich hier weer de vraag stellen : waarom heeft Van der Elst zich de moeite niet getroost het beschikbare bronnenmateriaal kritisch te onderzoeken en te vergelijken ?

III. HET ONDERHOUD HIMMLER-ELIAS-VAN DE WIELE (29 februari-1 maart 1944)

Op bl. 93-94 vindt de lezer een samenvatting van de besprekingen Himmler-Elias-Van de Wiele, die eind februari-begin maart plaats vonden in de speciale trein “Heinrich”, het mobiele hoofdkwartier van de Reichsführer-SS. Zonder overdrijving mogen die besprekingen als een der belangrijkste gebeurtenissen in de geschiedenis van de politieke kollaboratie in Vlaanderen beschouwd worden. Achtereenvolgens heeft Van der Elst het over de data, de “eisen” gesteld door de VNV-leider, de eigenlijke inhoud van de besprekingen en, in voetnoot 32, de geraadpleegde bronnen. Bij het neerschrijven van mijn kritische kanttekeningen houd ik mij aan die volgorde.

(121) Pv. Van de Wiele in eigen zaak, 1 juni 1946 (Evdok).

23a. Data

“Op 11 februari 1944”, aldus Van der Elst, “kwam de uitnodiging van Himmler. Zij was ook gericht aan Dr. J. Van de Wiele. Op 27 februari reisden Elias en Van de Wiele, vergezeld door Jungclaus en Canaris per trein naar Berlijn. De volgende avond stapten zij in de speciale trein waarin het hoofdkwartier van Himmler ondergebracht was. De trein zette zich in beweging en reed tot voorbij Salzburg in Oostenrijk. Woensdag 29 februari in de namiddag werden zij per auto tot München gevoerd en vandaar keerden zij per trein over Keulen naar Brussel terug.” (bl. 93-94)

De enig juiste datum is die van Himmlers uitnodiging aan Elias en Van de Wiele : 11 februari 1944.

Elias en Van de Wiele, vergezeld door Canaris en Jungclaus, vertrokken niet op zondag 27 maar op maandag 28 februari uit Brussel, omstreeks 18 uur, met de nachttrein naar Berlijn (122). De avond van de volgende dag, dinsdag 29 februari, nam het gezelschap plaats in Himmlers speciale trein “*Heinrich*”. Met de vier die uit Brussel gekomen waren, reisden nu ook Himmler, Berger, chef van het *SS-Hauptamt*, en Kaltenbrunner, chef van het *Reichssicherheitshauptamt*. De eerste bespreking had plaats gedurende de lange reis van Berlijn naar Salzburg in de nacht van 29 februari op 1 maart (123).

Op woensdag 1 maart, in de loop van de voormiddag, ontmoette Himmler in zijn speciale trein die op een zijspoor in de buurt van Salzburg gerangeerd was, nog eens Elias enkel in aanwezigheid van

(122) Aantekening van C. Canaris, gevangenis Nijvel, 10 augustus 1946. Brief van Canaris aan de schrijver, Friedrichshafen, 6 augustus 1975 (Evdok). Zie nog pv. Van de Wiele van 21 februari 1950 tijdens de instructie van het proces-Canaris (Proc. Canaris 0194). Ook Elias werd op dezelfde datum verhoord. Hij verklaarde toen zich niet de datum van de reis te herinneren (Proc. Canaris 0193). In 1965 herinnerde hij zich dat het onderhoud met Himmler van eind februari dateerde, “in de nacht van dinsdag op woensdag en in de voormiddag van woensdag” (Brief van Elias aan de schrijver, 19 november 1965). Dat moet zo verstaan worden : in de nacht van dinsdag 29 februari op woensdag 1 maart en in de voormiddag van woensdag 1 maart 1944.

(123) Aantekening en brief van Canaris als in noot 1. Uit het karige bronnenmateriaal blijkt niet dat Kaltenbrunner aan de besprekingen deel nam. Hij reisde mee naar Salzburg omdat hij, na de terugreis van Elias en Van de Wiele naar België, besprekingen moest voeren met Himmler, Berger, Canaris en Jungclaus over de benoeming van een HSSPF te Brussel.

Berger. Nadien was het de beurt aan Van de Wiele. Er volgde een kort gemeenschappelijk afscheidsbezoek, waarop ook Jungclaus was uitgenodigd (124). Diezelfde dag (woensdag 1 maart en niet, zoals Van der Elst verkeerdelijk schrijft, woensdag 29 februari) vertrok Elias naar Brussel terug. Het staat vast dat, anders weer dan Van der Elst het voorstelt, Jungclaus en Canaris Elias op de terugreis niet vergezelden daar zij voor belangrijke besprekingen met Himmler, Berger en Kaltenbrunner in de buurt van Salzburg moesten blijven (125). Elias was op donderdag 2 maart, in de loop van de namiddag, in Brussel terug.

23b. De "vier eisen" van Elias

Over de eisen door Elias gesteld schrijft Van der Elst : "Tevergeefs had Elias gevraagd met Himmler een gesprek onder vier ogen te hebben. Hij was verplicht zijn eisen uiteen te zetten in aanwezigheid van Van de Wiele, Berger en Jungclaus. Deze eisen waren de volgende :

1) Vanwege een gezaghebbende persoonlijkheid, de Führer zelf, de Reichsführer-SS of de minister van buitenlandse zaken, een plechtige en ondubbelzinnige verklaring waardoor de Vlamingen als volk erkend werden en de toezegging kregen in de toekomst als dusdanig te worden behandeld;

2) De likwidatie van de De Vlag als politieke organisatie;

3) De ontbinding van de Hitlerjugend-Flandern;

4) De toezegging van een zelfstandige positie in een Groot-Germaanse Bond zoals door Rijkskommissaris Terboven namens de Führer beloofd was voor Noorwegen." (bl. 94)

Tijdens de instructie van het proces Van de Wiele verklaarde Elias, als getuige, op 27 juli 1946 dat hij drie voorwaarden gesteld

(124) Pv. Van de Wiele, 1 juni 1946 en pv. Elias, 27 juli 1946. Niet gedateerde nota van Elias : Onderhandelingen met de SS (Evdok).

(125) Als noot 123. Elias moet zich vergist hebben toen hij, tijdens de instructie van het proces-Canaris, als getuige verklaarde dat hij, met Canaris en in diens wagen, een deel van de terugreis (Keulen-Brussel) deed (pv. Elias, 21 februari 1950. Proc. Can. 0193).

had (de eerste drie) (126). Drie dagen later bevestigde Van de Wiele het getuigenis van Elias op dit punt (127). Tijdens de instructie van zijn proces bevestigde Elias op 26 februari 1947 zijn getuigenis van 27 juli 1946 en verwees hij naar de verklaring van Van de Wiele van de 30ste van dezelfde maand (128). In de uiteenzetting van de feiten in het proces-Elias maakte krijgsauditeur Spanoghe slechts gewag van de eerste drie "voorwaarden" (129). Men is dus geneigd te besluiten dat de vierde eis of voorwaarde van Elias niet ter sprake kwam gedurende de instructie van de processen Van de Wiele en Elias.

Vraag : heeft Elias ooit een vierde eis of voorwaarde gedurende zijn onderhoud met Himmler geformuleerd ? A priori kan men antwoorden dat het vanwege de VNV-leider weinig zin zou hebben gehad die vierde eis te stellen vermits hij reeds vervat was in de eerste. De kwestie verdient echter een nader onderzoek omdat zij uitsluitel brengt over de methode van Van der Elst als geschiedschrijver.

Elias zelf redigeerde over de "onderhandelingen met de SS" twee niet gedateerde getypte nota's. Volgens de eerste stelde hij slechts drie "voorwaarden". Die versie is identiek met de passus in de uiteenzetting van de feiten door krijgsauditeur Spanoghe (130). In de tweede nota zijn de drie voorwaarden vier "eisen" geworden. Van der Elst neemt die tweede bijgewerkte versie tekstueel over. De lezer verneemt niets over de dokumenten waarin er slechts drie voorwaarden vernoemd worden.

Is Van der Elst er absoluut zeker van dat Elias de vierde eis gesteld heeft ? Op een vraag naar de inhoud van zijn besprekingen met

(126) "Op 27.2.1944 greep dan het onderhoud plaats tussen Himmler, Berger, Jungclaus, Van de Wiele en mij. Ik stelde de voorwaarde(n)". Volgen de eerste drie voorwaarden (Pv. Elias als getuige in de zaak-Van de Wiele, 27 juli 1946. Evdok). Elias vergist zich : het onderhoud had plaats, zoals reeds aangestipt, in de nacht van 29 februari op 1 maart en in de loop van de voormiddag van 1 maart 1944.

(127) "Het is juist dat Dr. Elias in dit onderhoud de volgende voorwaarde(n) gesteld heeft." Volgen de eerste drie voorwaarden (Pv. Van de Wiele in eigen zaak, 30 juli 1946. Evdok).

(128) "Ik verwijs ... naar de verklaring die ik afgelegd heb in de zaak Van de Wiele waarvan U mij het afschrift voorlegt en die ik hierbij bevestig." (Pv. Elias in eigen zaak, 26 februari 1947.)

(129) Zaak Elias, Henricus-Josefus. Uiteenzetting van de feiten, bl. 30. De formulering van de drie voorwaarden is identiek met de verklaring van Elias op 27 juli 1946. Zie noot 126.

(130) Zie vorige noot.

Himmler antwoordde Elias mij op 19 november 1965 met o.m. een opsomming van de vier "voorwaarden tot verdere kollaboratie". Bij de vierde : "akkoord met het Groot-Germaanse Rijk op voorwaarde van zelfstandigheid, zoals de *Führer* voor Noorwegen liet beloven door Terboven", schreef hij : "NB. Ik weet niet of ik dat zegde en toen deze verklaring kende, maar ik stelde later vast dat dit in volledige overeenstemming was met mijn opvattingen." (131)

Het wekt enige verbazing dat Elias zelf in 1965 eerlijk toegeeft te twifelen of hij zijn vierde voorwaarde gesteld heeft terwijl Van der Elst in 1974 boudweg beweert dat zijn cliënt wel degelijk vier eisen formuleerde.

Over de vierde eis van Elias schrijft Van der Elst in voetnoot 31 : "Welke verklaring van Terboven Elias bedoelde heb ik tot op heden niet kunnen achterhalen. Het is ook niet uitgesloten dat Elias voortging op een gebrekkige informatie."

Er rijzen hier twee vragen. 1) Hoe is het mogelijk dat Van der Elst er niet in geslaagd is "te achterhalen welke verklaring van Terboven Elias bedoelde" ? 2) Steunde Elias op "gebrekkige informatie" ? Of ligt die "gebrekkige informatie" niet veeleer bij Van der Elst ?

Op de eerste vraag is er geen ander antwoord mogelijk dan dat Van der Elst de door hem vermelde bronnen niet of niet met de gewenste aandacht gelezen heeft. In voetnoot 28 op bl. 93 verwijst hij naar Reeders *Tätigkeitsbericht* nr. 26, GRMA, T-501, 106, 740. Uit die gedetailleerde referentie is men gerechtigd af te leiden dat Van der Elst dit *Tätigkeitsbericht* zelf, via de vermelde mikrofilm of een fotokopie, geraadpleegd heeft. Hoe dan echter te verklaren dat zijn aandacht niet gewekt werd door *frame 730* ? Reeder maakt daar gewag van een brief aan Elias, naar men beweert ("*angeblich*") ondertekend door vijfenzeventig Vlaamse vrijwilligers van de *SS-Sturmbrigade Langemarck* en die in *Volk en Staat* van 7 november 1943 verscheen. Van der Elst, op zoek naar de door Elias bedoelde verklaring van Terboven, had niet eens de moeite moeten doen een verzameling van de krant te gaan raadplegen in een bibliotheek of een gespecialiseerde instelling : ten gerieve van de lezers van zijn verslagen had Reeder de brief van de vijfenzeventig doen vertalen (*frame 733-734*). In de brief nu maken de ondertekenaars gewag van een feit dat Van der Elst in zijn zoektocht alleszins had moeten interesseren : na

(131) Brief van Elias aan de schrijver, 19 november 1965.

herinnerd te hebben aan de rede van Elias te Turnhout “enkele weken voordien” (5 september 1943), verwijzen de oostfrontvrijwilligers naar de verklaring van Terboven, “enkele weken later”, namens Hitler over het politieke lot van Noorwegen afgelegd — verklaring waarin zijn hun eigen opvattingen en die van Elias door de *Führer* zelf “als *richtig und wahr*” bevestigd zagen. Van der Elst had niet veel tijd moeten besteden aan het ontdekken van de sleutelzin in de verklaring van Terboven. De vijfenzeventig citeren Terboven in hun brief aan Elias : “*Es ist der unwiderruffliche Wille des Führers, nach dem siegreichen Ende dieses Kampfes ein nationales und soziales Norwegen in Freiheit und Selbständigkeit erstehen zu lassen.*” (132)

Van Reeders *Tätigkeitsbericht* 26 en de aldaar aangehaalde brief der vijfenzeventig aan Elias (*Volk en Staat* van 7 november 1943) vertrekkend, zou het voor iemand met enige speurzin een koud kunstje geweest zijn eerst op te klimmen tot de rede van Elias te Turnhout van 5 september om vervolgens de verklaring van Terboven “van enkele weken later” te achterhalen. Inderdaad, ze verscheen in grote opmaak in de *Brüsseler Zeitung* en *Volk en Staat* van 28 september 1943 en in *Le Nouveau Journal* van de volgende dag (hoofdartikel van P. Herten, hoofdredakteur : *L'Europe aux Européens*). Het departement Propaganda van het VNV publiceerde Terbovens verklaring ten gerieve van de kaderleden in de *Informatiebladen* van 25 oktober, bl. 11-12, met een anti-De Vlag kommentaar. Had Van der Elst gezocht waar er normaal diende gezocht te worden, nl. in Reeders *Tätigkeitsbericht* nr. 26, dat hij de lezer de indruk geeft te kennen, dan had hij gevonden en niet moeten schrijven : “Welke verklaring van Terboven Elias bedoelde heb ik tot op heden niet kunnen achterhalen.”

Wat nu de “gebrekkige informatie” van Elias betreft, zij was een feit toen hij zijn gedenkschriften opstelde. Vanzelfsprekend heeft Elias, destijds, van Terbovens verklaring met grote belangstelling kennis genomen. Maar in de zestiger jaren had hij er geen nauwkeurige herinnering meer aan bewaard. Het valt te betreuren dat hij bij de redactie van zijn gedenkschriften nagelaten heeft Reeders *Tätigkeitsbe-*

(132) GRMA, T-501, 106, 740. “Het is de onherroepelijke wil van de *Führer*, na het zegevierende einde van de strijd, een nationaal en socialistisch Noorwegen in vrijheid en zelfstandigheid te laten ontstaan.” (*Volk en Staat*, 28 september 1943.)

richte te lezen. Hij kende hun bestaan en belang (133). Zij zouden ongetwijfeld zijn geheugen hebben opgefrist. De "gebrekkige informatie" moet dus veel meer Van der Elst dan Elias ten laste worden gelegd. Hij treedt op als de geschiedschrijver van de politiek van zijn gewezen cliënt maar blijkt een belangrijk deel van het beschikbare bronnenmateriaal niet gelezen, laat staan ernstig bestudeerd te hebben.

23c. Het onderhoud

Over de inhoud van de besprekingen Himmler-Elias-Van de Wiele in de nacht van 29 februari op 1 maart en in de voormiddag van 1 maart 1944 verneemt men bij Van der Elst het volgende :

"Himmler gaf toe dat er een Nederlandse taal ontstaan was, doch ontkende het bestaan van een Vlaams of een Nederlands volk. Volgens hem vormde het gebied van Duinkerken tot Memel één geheel in volks opzicht. Over de vorm van de zelfstandigheid kon vooralsnog niets gezegd worden, want dit waren toekomstproblemen. Evenwel liet hij zich ontvallen dat Duitsland nooit het mondingsgebied van "zijn stromen" uit handen zou geven. Op het verzoek tot ontbinding van de De Vlag of de H.J. Flandern kon hij niet ingaan (134). Elias bleef hardnekkig op het standpunt dat hij in die omstandigheden, zonder waarborgen, niet verder kon of wilde strijden in Vlaanderen. Hij bood Himmler aan het VNV te ontbinden.

(133) Ik had Elias de fotokopie bezorgd van uittreksels van de *Tätigkeitsberichte* 25 en 26. Verondersteld mag worden dat Van der Elst ze terugvond in de nalatenschap van Elias.

(134) Vgl. met de niet-gedateerde nota van Elias : *Onderhandelingen met de SS* (tweede versie, die met de zogenaamde vierde eis) : "Himmler erkende het bestaan van een Nederlandse taal, doch niet van een Vlaams of Nederlands volk; de ruimte van Duinkerken tot Memel vormde in volks opzicht één geheel : het Nederduits volksgebied. Wat betreft de vormen onzer zelfstandigheid daarover kon nog geen uitspraak gedaan worden, dat was een toekomstprobleem. Alleszins zou Duitsland nooit het mondingsgebied der drie grote stromen uit handen geven. Ontbinding De Vlag onmogelijk." (Evdok.) Men zal gemakkelijk vaststellen dat de grens tussen het parafraseren van Elias door Van der Elst en het citeren (zonder aanhalingstekens) moeilijk merkbaar is.

Deze ging hierop niet in. Tijdens een korte afscheidsaudiëntie zegde Himmler nog aan Elias : men mag de strijd nooit opgeven, hij die de beste zenuwen heeft overwint op het einde (135). Neem een voorbeeld aan mij : ik heb tot hiertoe al mijn vijanden overwonnen, eerst de S.A. en daarna de Wehrmacht !” (sic). Dit onderhoud leverde dus geen enkel positief resultaat op.” (bl. 94)

Van der Elst beperkt zich uitsluitend tot het deel van het onderhoud waarin Himmler en Elias aan het woord komen. Overigens moet de lezer zich weer tevreden stellen met de versie-Elias. Van der Elst negeert de tussenkomsst van Van de Wiele, ofschoon hij ze, als advocaat van Elias, voldoende kent door bepaalde processen-verbaal van verhoor tijdens de instructie van de processen Van de Wiele en Elias. De schrijver heeft van de geboden gelegenheid geen gebruik gemaakt om de versie van zijn gewezen cliënt kritisch te vergelijken met die van Van de Wiele — een bevreedende leemte in een bijdrage die, volgens de auteur, als “wetenschappelijk-historisch” moet beschouwd worden.

Voor de redactie van zijn tekst heeft Van der Elst opvallend rijkelijk gebruik gemaakt van formuleringen die hij in aantekeningen van Elias aantrof en nagenoeg letterlijk overnam. Men vergelijkte zijn teksten met die van Elias aangehaald in voetnoot 134 en 135. Van der Elst verwijst weliswaar naar een brief van Elias van 28 oktober 1945 “alsook (naar) een later manuscript”. Men verneemt niets over de inhoud van die dokumenten. Staat er meer in dan in de tekst van Van der Elst regelrecht ontleend aan twee niet gedateerde nota's van Elias over zijn “onderhandelingen met de SS” en

(135) Volgens het pv. van verhoor van Elias als getuige tijdens de instructie in het proces-Van de Wiele dd. 27 juli 1946 en een niet-gedateerde nota van Elias (zie vorige noot) bood deze laatste, tijdens een onderhoud in de voormiddag van 1 maart, Himmler aan het VNV te ontbinden. “Himmler zegde me”, aldus het pv. van 27 juli 1946, “dat hij in zijn verwachtingen bedrogen was. Ik antwoordde dat ik bereid was het VNV te ontbinden als hij daartoe het bevel gaf, maar dat ik niet wilde marcheren tegen mijn overtuiging.” In de niet-gedateerde nota van Elias leest men : “(Onderhoud) alleen met Himmler en Berger. Himmler drukt zijn verwondering uit... Aanbod het VNV te ontbinden. Himmler weigert op dit aanbod in te gaan : ‘Men mag de strijd nooit opgeven, hij die de beste zenuwen heeft overwint op het einde’.” Volgens de hierboven aangehaalde nota van Elias had Himmler het over de “beste zenuwen” niet tijdens de korte afscheidsaudiëntie van 1 maart maar kort nadien in de loop van het onderhoud met Elias in aanwezigheid van Berger.

aan het verhoor van 27 juli 1946 ? Intussen blijft het een feit dat Van der Elst, bij het parafraseren van teksten van Elias, zich weinig moeite geeft om andere zinswendingen te vinden, zodanig dat hij die teksten nagenoeg kopieert zonder dat de lezer het evenwel vermoeden kan vermits aanhalingstekens ontbreken.

Aanhalingstekens gebruikt Van der Elst echter wel om ironiserend te schrijven dat Himmler, volgens Elias, verklaarde dat Duitsland nooit het mondingsgebied van "zijn stromen" zou verlaten. Van der Elst had wat voorzichtiger moeten zijn in het hanteren van de ironie. Op 14 april 1943 had Elias, in zijn Dietse rede voor het VNV-Studentenfront te Gent, ongeveer dezelfde terminologie als Himmler gebruikt : ons vaderland, had hij toen geproklameerd, "ligt in het mondingsgebied van onze grote stromen (136), het deltagebied der Nederlanden met Schelde, Maas en Rijn" (137).

Onvoorzichtig is Van der Elst opnieuw wanneer hij verder ironiserend zijn toevlucht neemt tot het bekende *sic*. Hij citeert Himmler in zijn slotgesprek met Elias : "Ik heb tot hiertoe al mijn vijanden overwonnen, eerst de SA en daarna de *Wehrmacht*." Onmiddellijk aansluitende kommentaar van Van der Elst : *sic*. Alleen onwetendheid kan de schrijver tot die ongegronde ironie verleid hebben. Indien de *Waffen-SS* vóór de oorlog — zij het onder een andere benaming — tot stand kwam en tijdens de oorlog een indrukwekkend numerieke groei kende, dan was het tegen het OKW in (138). Ook dat is een waarheid als een koe. De ironie keert zich hier tegen degene die dit gevaarlijke wapen onbedacht hanteert.

Leidde het onderhoud werkelijk tot "geen enkel positief resultaat", zoals Van der Elst beweert ?

In de reeds aangehaalde verklaring van Elias van 27 juli 1946 tijdens de instructie in het proces-Van de Wiele, leest men : "Heel het onderhoud had geen enkel resultaat, buiten de verbintenis die ik

(136) Ik *kursiveer*.

(137) Zie kanttekening 8, noot 39, en kanttekening 17, noot 99.

(138) Van der Elst moet de lektuur aanbevolen worden van G.H. STEIN, *The Waffen-SS. Hitler's Elite Guard at War 1939-1945*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1966. Duitse vertaling onder de titel : *Geschichte der Waffen-SS*. Droste Verlag Düsseldorf, 1967, in 't bijzonder bl. 29-42, en van de meesterlijke inleiding van N. IN 't VELD tot zijn bronnenuitgave met de bescheiden titel : *De SS en Nederland. Documenten uit de SS-archieven 1935-1945*. 's-Gravenhage, 1976, in 't bijzonder bl. 51-57.

aanging de De Vlag in het publiek niet meer aan te vallen (139).” Blijkbaar heeft Van der Elst zich hier slechts gedeeltelijk laten inspireren door Elias.

Er was nog een tweede resultaat : de *SS-Sturmbrigade Langemarck* zou voortaan *Flämische SS-Sturmbrigade Langemarck* heten. Het is niet zeker of Himmler hier inging op een “wens” van Elias of op een “voorstel” van Jungclaus. Het eerste is het meest waarschijnlijke (140).

De twee resultaten zijn zeker niet van doorslaggevende betekenis. Een geschiedschrijver met zin voor nauwkeurigheid zou het echter normaal gevonden hebben er melding van te maken. Hij zou dan niet geschreven hebben dat het onderhoud “tot geen enkel positief resultaat” geleid had.

23d. Een konfrontatie Elias-Van de Wiele in 1947 ?

In voetnoot 32 verstrekt Van der Elst uitleg omtrent de geraadpleegde bronnen. Om te beginnen maakt hij gewag van een brief van Elias van 28 oktober 1945 en van “een later manuskript”. Wat die twee dokumenten betreft verwijs ik de lezer naar de voorgaande kanttekening, bl. 388.

Van der Elst vermeldt nog een tweede bron : “een konfrontatie Elias-Van de Wiele tijdens de instructie van de zaak Elias”. Hij geeft de indruk zeker van zijn stuk te zijn vermits hij schrijft : “Het relaas van Elias werd door Van de Wiele gekonfirmeerd.”

(139) Pv. Elias in de zaak Van de Wiele, 27 juli 1946. Identiek in de nota van Elias : *Onderhandelingen met de SS, eerste versie (Evdok).*

(140) Vgl. pv. Van de Wiele in eigen zaak, 1 juni 1946 : “Dr. Elias vroeg... (Himmler) aan de “Langemarck” de naam te willen geven van “Vlaamse SS-Divisie” of “Stormbrigade”, zodat ook de buitenstaander wel degelijk zou weten dat het hier ging om een Vlaamse eenheid. Himmler beloofde dit en hiermede eindigde het gesprek.” Op 27 juli 1946 bevestigde Elias zakelijk de verklaring van Van de Wiele : “Het is enkel toevallig en terloops dat ik toen de wens heb uitgedrukt, het woord “Vlaanderen” te zien toegevoegd aan de benaming Langemarck.” In zijn niet-gedateerde nota (zie vorige noot) schrijft Elias echter : “Kort afscheid in bijzijn van Van de Wiele en Jungclaus... Op voorstel van Jungclaus besliste Himmler bij de benaming van de *SS-Sturmbrigade Langemarck* het woord *Flandern* toe te voegen.” (Evdok.)

Het gaat hier om een alleszins belangrijke bron. De vraag is of ze bestaat in de vorm en met de inhoud zoals door Van der Elst duidelijk omschreven. Had er wel een echte konfrontatie Elias-Van de Wiele plaats "tijdens de instructie van de zaak Elias"? Ik heb er geen spoor van gevonden in het mij beschikbare bronnenmateriaal. Het is evenwel mogelijk dat de gewezen advocaat van Elias beroepshalve beter geïnformeerd is. Maar dan is het uiterst bevreemdend dat hij nalaat de datum van de konfrontatie te vermelden en met geen woord rept over de inhoud van "het relaas van Elias" dat, beweert hij, door Van de Wiele "gekonfirmeerd" werd.

Tijdens de instructie in de zaak-Van de Wiele werden Van de Wiele als verdachte, Elias als getuige telkens afzonderlijk verhoord (141). Heeft Van der Elst die niet-tegensprekelijke verhoren verward met "een konfrontatie Elias-Van de Wiele tijdens de instructie van de zaak Elias"? Tegen het feit van die konfrontatie pleit de omstandigheid dat ze eigenlijk geen zin meer had. Op 26 februari 1947 werd Elias als verdachte verhoord. Over de besprekingen met Himmler verklaarde hij: "Ik verwijs ... naar de verklaring die ik heb afgelegd in de zaak Van de Wiele, waarvan U mij het afschrift voorlegt en die ik hierbij bevestig." (142) Uit niets blijkt dat de kriegs-auditeur tijdens de instructie van het proces-Elias nog een konfrontatie Elias-Van de Wiele bevolen heeft.

Tenzij Van der Elst nauwkeurige informatie verschaft over datum en inhoud van "een konfrontatie Elias-Van de Wiele ... tijdens de instructie van de zaak Elias", ben ik geneigd dit tegensprekelijk verhoor als niet bestaande te beschouwen.

Twijfel is ook gerechtvaardigd aangaande de gegrondheid van de bewering van Van der Elst: "het relaas van Elias werd door Van de Wiele gekonfirmeerd." Bij mijn weten — maar ik kan mij vergissen — bevestigde Van de Wiele niets tijdens de instructie in het proces-Elias. (Werd hij toen wel als getuige verhoord?) Wel bevestigde de VNV-

(141) Pv. Van de Wiele in eigen zaak, 1 juni 1946. Van de Wiele verklaart dat Elias tot driemaal toe op de vraag van Himmler geantwoord had dat hij, als VNV-leider, wel bereid was het bevel te geven de openlijke aanvallen tegen de De Vlag te staken, maar dat hij zich niet garant kon dragen voor het naleven van dit bevel. — Pv. Elias als getuige, 27 juli 1946. Elias bevestigt "het relaas van Van de Wiele over mijn moedwilligheid t.o.v. Himmler". Bij het begin van zijn verhoor had Elias de "drie voorwaarden" opgesomd die hij gesteld had voor het voortzetten van de kollaboratie. — Pv. Van de Wiele in eigen zaak, 30 juli 1946. Van de Wiele bevestigt de drie voorwaarden (Evdok).

(142) Elias bedoelde zijn verklaring van 27 juli 1946.

leider een vroegere verklaring door hem afgelegd tijdens de instructie in het proces-Van de Wiele. Indien de De Vlag-leider *toen* (in 1946 dus) iets bevestigde, dan was het niet "het relaas van Elias" in zijn geheel. De bevestiging door Van de Wiele beperkte zich tot 1) de verklaring van Elias, zich niet garant te kunnen dragen voor de opvolging van een bevel, de openbare aanvallen van VNV'ers tegen de De Vlag te staken; 2) het feit dat Elias "drie voorwaarden" (niet vier) gesteld had tot het voortzetten van de kollaboratie.

23e. Elias in Duitsland aanhouden ?

"Pas na de oorlog, in de gevangenis van Sint-Gillis, vernam Elias van Canaris, chef van de S.D. te Brussel, die hen vergezeld had doch niet deelgenomen aan de besprekingen, dat toen overleg gepleegd was of men Elias dadelijk zou arresteren of naar Brussel laten terugkeren. Men besloot tot het laatste. Canaris en Jungclaus zouden toen van Himmler het mondeling bevel gekregen hebben Elias "zu verhaften und ins Reich zu bringen wenn er die von ihm (= Himmler) gewünschte Anschlusspolitik Flanderns an das Reich nicht unterstütze." (bl. 95). Voetnoot 33 luidt : "Mededeling van Dr. A. De Jonghe aan Dr. Elias."

De lezer die zou besluiten dat mijn mededeling aan Elias de hierboven aangehaalde tekst van Van der Elst in zijn geheel rechtvaardigt, heeft het verkeerd voor. Voetnoot 33 is voor een deel ongegrond. Daarom de volgende terechtwijzing.

In het strafdossier Constantin Canaris bevindt zich een lijst van bevelen welke de gewezen chef van de Sipo-SD te Brussel destijds van verschillende instanties ontving (143). Canaris redigeerde die lijst eigenhandig tijdens de instructie van zijn na-oorlogs proces voor de krijgsraad te Brussel. Onder de rubriek *Befehle Himmlers* leest men : *"Mündl(icher) Befehl vom 1.III.44 (sowohl an Jungclaus als auch an mich) Dr. Elias zu verhaften u(nd) ins Reich zu bringen, wenn er die von ihm gewünschte Anschluss-Politik Flanderns an das Reich nicht unterstütze."*

(143) M.G.B., auditoraat-generaal, dossier Canaris, stuk 0157.

Ik bezorgde Elias een afschrift van dit uittreksel. Hij dankte mij schriftelijk op 15 januari 1972. Na ontvangst van zijn brief belde ik Elias op en vroeg hem of hij het bestaan van Himmlers bevel reeds kende. Zijn antwoord was negatief. Hij had wel zo iets vermoed, zei hij.

Mijn schriftelijke mededeling aan Elias waarvan Van der Elst in voetnoot 33 gewag maakt, schraagt dus slechts de tweede helft van zijn tekst, nl. dit beginnend met : "Canaris en Jungclaus" en eindigend met : "*nicht unterstütze*". Wat daaraan voorafgaat (van "Pas na de oorlog" tot "het laatste") is samengesteld uit beweringen waarvoor Van der Elst geen enkel bewijs aanvoert.

Volgens Van der Elst zou Elias dus "pas na de oorlog, in de gevangenis van Sint-Gillis", van Canaris zelf, zijn medegevangene, vernomen hebben dat er "toen", dat is op 29 of (en) 1 maart 1944, "overleg gepleegd was" of men de VNV-leider onmiddellijk zou aanhouden ofwel men hem naar Brussel zou laten terugkeren — en dat "men tot het laatste besloot". Wie overleg pleegde met wie en wanneer, verneemt de lezer niet. Men mag aannemen dat Van der Elst bedoelt : Himmler met Kaltenbrunner, Berger, Jungclaus en Canaris.

De vraag is : heeft Canaris Elias de informatie verstrekt zoals ze hem (Canaris) door Van der Elst wordt toegeschreven ? Ik geef eerst mijn persoonlijk getuigenis. Men beschouwe het voor wat het waard is. Met het oog op de voorbereiding van mijn studie over de Duitse *Flamenpolitik* en de Vlaamse kollaboratie mocht ik, van 1965 af, talrijke gesprekken met Elias voeren. Eens, zeker vóór 11 november van dit jaar, viel de naam Canaris. Elias zei mij toen van de gewezen chef der Sipo-SD te Brussel in de gevangenis van Sint-Gillis vernomen te hebben dat hij (Elias) de bekendmaking van documenten betreffende zijn beleid niet hoefde te vrezen (144). Ik ben er volstrekt zeker van dat Elias mij nooit iets gezegd heeft dat de versie van Van der Elst rechtvaardigt.

(144) Op 10 november 1965 voerde ik een gesprek met Elias en gaf hem inzage van een deel van het bronnenmateriaal uit Duitse archieven over de Duitse *Flamenpolitik* en de Vlaamse kollaboratie. De volgende dag schreef Elias mij : "Ik schrijf U nog onder de indruk van ons gesprek van gisteravond... Voor mij was het verheugend vast te stellen hoe de Duitsers zeer goed ingezien hebben dat ik de ganse tijd geen andere belangen heb wensen te dienen dan deze van mijn *volk*. Canaris had gelijk : ik moet de publicatie van deze documenten niet vrezen." Elias zinspeelt hier waarschijnlijk op het gesprek dat hij met Canaris op 10 april 1952 voerde. Zie verder, bl. 395.

Het is mogelijk dat Van der Elst hier iets toevoegt aan hetgeen Elias hem, op grond van mijn schriftelijke mededeling, verteld heeft; of dat Elias zelf, in een gesprek met Van der Elst, mijn mededeling ruimer geïnterpreteerd heeft dan de beschikbare bron het toelaat. Wat is de versie-Elias-Van der Elst waard ?

Ik acht ze tegenstrijdig met de werkelijkheid.

Er is nog één persoon in leven die hier met kennis van zaken getuigen kan en er geen belang bij heeft de waarheid te verdraaien : Dr. Constantin Canaris. Als chef van de Sipo-SD te Brussel was hij rechtstreeks bij het overleg, waarop Van der Elst zinspeelt, betrokken. Ik heb mij derhalve tot hem gewend met een vraag om nauwkeurige informatie. Uit het antwoord van Canaris licht ik het volgende (145). Gedurende het avondeten van 29 februari 1944 in de restauratiewagen van Himmlers speciale trein bracht de *Reichsführer-SS* het vraagstuk van het politieke lot van België ter sprake. Himmler liet verstaan dat België na de oorlog als onafhankelijke staat van de kaart zou verdwijnen om deel uit te maken van het Rijk. Zowel Elias als Van de Wiele reageerden negatief, de eerste duidelijk, de tweede voorzichtig (146). Verstomming en ergernis van Himmler (147). De volgende dag, 1 maart, vernam Canaris van Jungclaus dat Himmler Elias niet

(145) Brief Dr. C. Canaris aan de schrijver, 6 augustus 1975.

(146) Volgens Van der Elst (bl. 95) nam Canaris geen deel aan de bespreking Himmler-Elias-Van de Wiele. Dat is slechts gedeeltelijk waar. Van der Elst steunt hier waarschijnlijk op het getuigenis van Elias tijdens de instructie in het proces Canaris. Hij citeert het echter niet (Pv. Elias, 21 februari 1950. MGB, Proces Canaris, 0193). Volgens het getuigenis van Van de Wiele kwam Canaris wel tueensbeide (Pv. Van de Wiele, als voren, 0194). Canaris bevestigt het getuigenis van Van de Wiele. "Zeer voorzichtig" verdedigde hij, bij het begin van het onderhoud, het beleid van het bezettingsbestuur op het gebied van de *Volkstumspolitik*. Himmler sprak hem tegen. Canaris zweeg toen (Brief van Canaris aan de schrijver, 6 september 1975). Het is mogelijk dat Elias voorzichtigheidshalve verklaarde dat Canaris geen deel nam aan de bespreking. Het getuigenis van Van de Wiele was niet bezwarend. Canaris, verklaarde hij, verdedigde een standpunt dat inging tegen dat van Himmler.

(147) Op een vraag naar de sfeer gedurende het onderhoud in de nacht van 29 februari op 1 maart 1944 antwoordde Canaris dat de menselijke verhoudingen niet gespannen waren. Alleen Himmler viel herhaaldelijk uit, vooral tegen Elias (Brief van Canaris aan de schrijver, 6 oktober 1975).

begreep (148). Indien de VNV-leider in zijn houding volhardde, moest hij aangehouden worden en naar Duitsland overgebracht. Er is echter, aldus Canaris, nooit sprake geweest van een onmiddellijke aanhouding van de VNV-leider in Duitsland. Canaris was er niet bij toen Himmler met Jungclaus de kwestie van Elias' aanhouding aansneed. Hij acht het waarschijnlijk dat Kaltenbrunner en Berger er wél bij waren. Verder in zijn antwoord onderstreept Canaris nog eens dat de mededeling van Jungclaus "zeer duidelijk" was : "Himmler wenste geen onmiddellijke aanhouding, maar het lijdt geen twijfel dat de positie van Elias toen zeer gevaarlijk geworden was."

Over zijn ontmoeting met Elias in de gevangenis van Sint-Gillis schrijft Canaris : "Ik heb Elias ontmoet in Sint-Gillis. Ik meen éénmaal. Het was in de namiddag van de 10de april 1952, daags vóór mijn invrijheidstelling. Ons onderhoud was zeer kort. Elias had vernomen dat ik de volgende dag in vrijheid zou gesteld worden (het feit werd geheim gehouden). Bij die gelegenheid heb ik hem in enkele woorden gezegd dat zijn houding gedurende de oorlog Himmlers wantrouwen had gewekt (dat is althans de zin van mijn woorden). Ik heb hem niet gesproken over Himmlers bevel tot aanhouding hetzij omdat ik er op dit ogenblik niet aan gedacht heb, hetzij omdat ons onderhoud te kort was. (Het greep plaats vlak vóór de dagelijkse wandeling.)" (149)

Waarom wil Van der Elst de lezer doen geloven dat er sprake zou geweest zijn van een onmiddellijke aanhouding van Elias in Duitsland ? Dan zou Van de Wiele alléén, als vrij man, naar Brussel teruggekeerd zijn ! Het is niet denkbaar dat Himmler, Kaltenbrunner, Canaris en Jungclaus zouden blind gebleven zijn voor de rampzalige politieke gevolgen van een optreden dat men in België — zeker niet

(148) Vgl. de niet-gedateerde nota van Elias : Onderhandelingen met de SS, eerste versie : "In het privaat onderhoud dat ik 's anderendaags (1 maart) met Himmler had, zegde deze me dat hij in zijn verwachtingen bedrogen was." Tweede versie : "Alleen met Himmler en Berger (1 maart) : Himmler drukt zijn verwondering uit en spreekt van invloed van klerikale middens." (Evdok.)

(149) In het schrijven van Canaris (zie noot 145) volgt nog : "Elias was toen zeer terneergezlagen. Hij drukte mij de hand en zei in het Duits : "Für Sie gibt es noch eine Zukunft, für mich nicht." Na deze woorden namen wij afscheid. De volgende dag verliet ik Brussel." Ik denk niet dat het onbescheiden is ten opzichte van Elias hier het slot van Canaris' brief bekend te maken. Het bericht van de invrijheidstelling van een medegevangene doet het eigen lot nog schrijnender beseffen en verklaart de gemoedstoestand van Elias toen hij afscheid nam van Canaris.

enkel in VNV-kringen — als een valstrik zou beschouwd hebben. Het feit dat Himmler de aanhouding van Elias in België en zijn overbrengen naar Duitsland beval indien deze zijn verzet tegen de SS-politiek niet stopzette, is op zichzelf al welsprekend genoeg. In zijn pleidooi voor Elias had Van der Elst daarmee genoeg kunnen nemen.

Ik ben op het geval wat nader ingegaan omdat er weer uit blijkt hoe ontstellend onnauwkeurig Van der Elst te werk gaat bij het hanteren van bronnen voor het vaststellen van feiten.

*
* *
*

Ik acht de tijd gekomen, een punt te zetten achter de kritiek bij de voorstelling van bepaalde feiten in de bijdrage van Van der Elst. Ik wens nog enkele bedenkingen van meer algemene zin te opperen bij hetgeen hij schrijft over de "derde hypotese", Elias en België, Elias en Wallonië, Elias en de Dietse staat, Elias en het nationaalsocialisme.

IV. NA HET ONDERHOUD MET HIMMLER. — ALGEMEENHEDEN

24. De "derde hypotese"

"Het logisch gevolg van het onderhoud met Himmler had moeten zijn het stopzetten van de kollaboratiepolitiek door het VNV... Een van de prangendste vragen in verband met de politiek van Elias... is dan ook waarom hij zich aan zijn beslissing (de kollaboratie stop te zetten) niet gehouden heeft." (bl. 95)

In antwoord op die inderdaad prangende vraag somt Van der Elst een reeks argumenten op. Eén ontbreekt : dat Elias, evenals Mussert in Nederland, "de gevangene was van zijn verleden" en niet openlijk kón erkennen dat de koers die het VNV sedert het begin der bezet-

ting was uitgegaan, "op een volstrekte misrekening berustte" (150). "Beslissend voor Elias was", aldus Van der Elst, "de overweging dat het VNV zou uiteengevallen zijn, met als gevolg de onmogelijkheid om nog enige rol te spelen".

De vraag is dan welke rol 'Laat ons de redenering van Elias volgen zoals Van der Elst ze weergeeft (bl. 95-96). Na de bespreking met Himmler waren er drie hypotesen : "een volledige overwinning van Duitsland... — waarin men niet meer geloofde"; een "volledige nederlaag"; de derde hypotese "was deze van een vrede door overleg in het Westen".

"In zekere kringen, waarvan sekretaris-generaal Romsee naar alle waarschijnlijkheid ... de voornaamste vertegenwoordiger geweest is, was de overtuiging gegroeid dat men ernstig moest rekening houden met hetgeen genoemd werd de derde hypotese... Elias heeft na de oorlog in nagelaten geschriften uitdrukkelijk bevestigd dat hij zijn politiek afgestemd heeft op deze van Romsee met wie hij nauw contact onderhield."

Hoe zag Elias konkreet de "derde hypotese" ? Na een vrede door overleg tussen Duitsland en de westelijke bondgenoten ontruimen de Duitse troepen de bezette gebieden in West-Europa en keren zij al hun krachten tegen de Sovjetunie. Duitsland ontruimt die gebieden "zonder voorafgaande of gelijktijdige ontscheping van geallieerde strijdkrachten". Aldus ontstaat, "tijdelijk, een machtsledige ruimte waarbij het gevaar voor een kommunistische machtsgreep groot geacht werd". Het zal de taak van het VNV zijn, gedurende die overgangperiode "zijn macht ... in stand te houden om, in samenwerking met de ordestrijdkrachten waarover Romsee en zijn bondgenoten beschikken, de orde te handhaven en een (kommunistische) opstand te onderdrukken".

Voor de "derde hypotese" verwijst Van der Elst naar een na-oorlogs "manuskript van de hand van Elias". Het verdient opmerking dat de gewezen VNV-leider zich daarin beroept op de politiek van Romsee "zoals (hij) er toe gebracht werd die politiek te interpreteren". Volgens Elias was dit beleid gegrond op "steunpunten" die hij niet

(150) L. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 7, bl. 1237. De Jong schrijft dat in antwoord op de vraag : "Waarom gaf Mussert er dan de brui niet aan ?" Mussert had op 8 juli 1943 een ontgoochelend gesprek gevoerd met Himmler.

kende en op "betrekkingen" van Romsee waarover deze "nooit een woord sprak". Elias schrijft dat "die nieuwe politiek" hem "in de gegeven omstandigheden de mogelijke conclusie scheen van de Russische oorlog" (?). Hij geeft nog toe niet te weten "in hoeverre en tot welk tijdstip Romsee voor deze politiek nog bondgenoten heeft gehad". Maar Elias beweert "beslist" te weten dat Romsee die bondgenoten had "en dat men zeer lang in deze kringen op hem en op zijn bondgenootschap met het VNV gerekend heeft".

Een alleszins zonderlinge toestand : de leider van het VNV die zijn politiek afstemt op een interpretatie van de politiek van Romsee maar bekent omtrent essentiële punten in het onwetende te zijn gebleven. Vager kan het ook niet in de versie Elias-Van der Elst. Wie waren die bondgenoten van Romsee ? Waarom verneemt men niets meer over "de ordestrijdkrachten waarover Romsee en zijn bondgenoten beschikken" ? Welke waren de kringen waarin "men zeer lang op Romsee en zijn bondgenootschap met het VNV gerekend heeft" ? Van wanneer tot wanneer ? Hadden Elias en zijn biograaf hier niet wat duidelijker moeten zijn nadat zij de zwijgende Romsee in het geding hadden betrokken ? Wilden zij hem uit zijn tent lokken (151) ? Wie a zegt moet ook de moed opbrengen b te zeggen.

Een nader onderzoek van de "derde hypotese" leert dat zij stoelt op drie andere, voorafgaande. Blijken zij niet gegrond dan wordt de derde hypotese zelf als "geargumenteerde gissing" (152) heel broos. 1) De anti-Duitse coalitie valt uiteen, de Westerse bondgenoten aanvaarden een vrede door vergelijk met Duitsland. De nieuwe bondgenoot concentreert al zijn krachten tegen de Sovjet-

(151) Kort na het verschijnen van het artikel van Van der Elst stelde ik Romsee mondeling de vraag of hij het eens was met de passus over de "derde hypotese". Romsee antwoordde dat Van der Elst van die hypotese veel méér gemaakt had dan zij in werkelijkheid ooit geweest was. Op 28 november 1975, na een lezing van Van der Elst over Elias te Antwerpen, verklaarde A. De Bruyne in de loop van een daaropvolgende discussie, van Romsée vernomen te hebben dat deze de "derde hypotese" met Elias niet besproken had. Waarop Van der Elst antwoordde : "Het is algemeen bekend dat Romsee steeds de Kroon heeft gedekt." (*De Standaard*, 30 oktober 1975.) In de geschiedenis van de koningskwestie gedurende de bezetting bestaat er inderdaad (behalve het geheim-H. De man en het geheim-R. Poulet) het geheim-Romsee. De kans is gering dat die geheimen in een nabije toekomst worden opgehelderd. Het bestaande bronnenmateriaal is niet toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek.

(152) Volgens VAN DALE, *Nieuw Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*.

unie. Was zulk een ommekeer der bondgenootschappen na maart 1944 *feitelijk* nog mogelijk ? 2) De Duitse troepen ontruimen de bezette gebieden in West-Europa nog vóór de geallieerden ter plaatse zijn. Er ontstaat aldus een tijdelijk "machtsledige ruimte" met de mogelijkheid van een kommunistische greep naar de macht. Indien de voorstanders van de derde hypotese rekening hielden met die mogelijkheid dan zullen de westelijke geallieerden dat ook wel gedaan hebben. Waarom zouden zij dan dit gevaar nog vergroot hebben door hun eenheden pas te doen landen nadat de Duitse al een poos vertrokken waren ? 3) De openbare mening en het niet-kommunistische georganizeerde verzet in het door de Duitsers ontruimde België aanvaardden dat, vóór de komst van de geallieerde eenheden, "het VNV zijn macht in stand houdt om in samenwerking met de ordestrijdkrachten waarover Romsee en zijn bondgenoten beschikken, de orde te handhaven en een (kommunistische) opstand te onderdrukken". Feitelijk komt dat hierop neer, dat de Dietse Militie-Zwarte Brigade, de Wachtbrigade, de Vlaamse Wacht, de Vlaamse eenheden van het NSKK op straat komen om, in samenwerking met een deel van de gendarmerie de orde te handhaven en een kommunistische greep naar de macht te verijdelen. Is het denkbaar dat de publieke opinie, de formaties van het niet-kommunistische verzet, de andere ordestrijdkrachten dan degene waarover Romsee en zijn bondgenoten dachten te beschikken, na vier jaar bezetting zulk een optreden van de "gehate minderheid" (153), zouden aanvaard hebben ?

Men zou nog een stap verder moeten gaan in het hypotetisch redeneren en gewag maken van een vierde subhypotese. De "derde hypotese" van Elias geldt weliswaar slechts voor de overgangstijd tussen het ontruimen van het bezette België en de (voor later overgekomen) ontschepping van geallieerde eenheden. Maar daarmee is het lied niet uit. Wat na die ontschepping ? Dan verdwijnen de tijdelijke gezagsdragers uit de vroegere "machtsledige ruimte" en komen er nieuwe met een blijvende opdracht. Zullen ook zij bereid zijn het kollaboratieverleden van hun kortstondige voorgangers te vergeten om slechts hun anti-kommunisme te onthouden ? Men kan slechts gissen naar de reactie van de publieke opinie, het niet-kommunistische verzet en de nieuwe gezagsdragers. Met grote waarschijnlijkheid mag men stellen dat zij afwijzend en vijandig zou geweest zijn. Ofschoon elke vergelijking mank gaat heeft het zin hier te verwijzen

(153) Ik ontleen die objektief gegronde kwalifikatie aan L. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 5, bl. 232 en vv.

naar de toestand in Nederland voorjaar en zomer 1943, toen de ontgoochelde en vertwijfelde Mussert en zijn volgelingen probeerden een anti-Duitse richting op te gaan om "een weg terug te vinden naar het Nederlandse volk". De reacties die onmiddellijk volgden moeten Mussert hebben doen beseffen "dat een anti-Duitse houding de NSB naar geen enkel voordeel bracht, en geen stap nader tot de anti-Duitse Nederlanders" (154).

Op de biografie van Elias rust de last te bewijzen wat de "derde hypotese" om het lijf had. Was zij een zinnige werkhypotese en heeft ze in de politiek van Elias vanaf maart 1944 de rol gespeeld die Van der Elst haar nu toeschrijft? Of was zij slechts een vertwijfelde wensdroom waar de ontgoochelde VNV'ers, in het besef dat er "geen weg terug meer open was" (155), toevlucht in zochten om de angst voor de sombere toekomst te verdringen? In de geschiedenis van het VNV kan de "derde hypotese" geredelijk dienst doen — doet ze al dienst — als een poging tot redelijke (na-oorlogse) verklaring van de voortzetting der kollaboratiepolitiek tot het bittere einde. Een beroep op de nieuwe wapens waarover Hitler beweerde te zullen beschikken (ook slechts een hypotese) zou, desnoods, overtuigender werken dan het manoeuvreren met de "derde hypotese" (156). De vraag naar haar gegrondheid en politieke bruikbaarheid blijft gesteld. Wie zal uitmaken of en in hoever de derde hypotese ook geen zoeken was naar een politiek alibi toen de Duitse nederlaag onafwendbaar bleek (157)?

(154) IN 't VELD, *a.w.*, bl. 293 en 297.

(155) VdE, bl. 96.

(156) Volgens J. Brans, die als hoofdredakteur van *Volk en Staat* tijdens de bezetting met enige kennis van zaken spreken kan, heeft de "derde hypotese" in de overwegingen van Elias wel gedeeltelijk een rol gespeeld. Maar, voegt hij er onmiddellijk aan toe, "Elias dacht dat de Duitsers nog met een geheim wapen voor de dag zouden komen. Ik trachtte hem te overtuigen dat Duitsland had verloren. Hij geloofde mij niet." (*De Standaard*, 30 oktober 1975.)

(157) In zijn TB 26, afgesloten in de eerste helft van maart 1944, stelde Reeder met spijt vast dat in "kringen van de nieuwe-ordebewegingen het streven bestaat in het openbaar afstand te nemen van de Duitsers om zich, voor het geval van de nederlaag van het Rijk, een politiek alibi te verschaffen" (T-501, 106, 713).

25. Elias en België

Van der Elst oordeelt terecht dat in een ontleding "van de politiek en de opvattingen van Elias" gedurende de bezetting aandacht moet besteed worden aan "de verhouding van Elias tot de Belgische Staat".

"Reeds vóór de oorlog was Elias voorstander van een hervorming van de unitaire Belgische staat op federale grondslag... Het was bekend dat hij geen voorstander was van het streven naar een samenvoeging van Nederland en Vlaanderen, wat het verdwijnen van de Belgische Staat insloot." (bl. 96) Op de volgende bladzijde heet die samenvoeging "de annexatie van Vlaanderen bij Nederland". Elias achtte ze "niet wenselijk". (Vraag : was de Dietse Staat enkel denkbaar als een aanhechting van Vlaanderen bij Nederland ?) Aan de andere kant, aldus nog Elias-Van der Elst, bood "de bestaande Belgische Staat meer kansen om het gevaar van annexatie bij Duitsland af te weren". Ten slotte merkt Van der Elst op dat Elias "in de eenheid van het Nederlandse volk van Noord en Zuid, in de eenheid van de Nederlandse taal en kultuur vanzelfsprekend een noodzakelijke waarborg tegen de verduitsing zag".

Men zwemt hier, evenals op tal van andere plaatsen waar Van der Elst het heeft over "de bestaande Belgische Staat", in de meest volslagen dubbelzinnigheid. Wat bedoelt Van der Elst met "de bestaande Belgische Staat" ? Enkel het politieke raam van vóór 10 mei 1940 maar dan met een totaal andere inhoud ? Zo ja, dan had hij het duidelijk moeten zeggen. Hij had evenmin mogen verzwijgen dat die "bestaande Belgische Staat", na de verwachte overwinning, deel zou uitmaken van een Germaanse Statenbond met Duitsland als kern. De lezer verneemt aanvankelijk (bl. 97 en 98) niets over de betekenis van de dubbelzinnige term : "de bestaande Belgische Staat". Pas op bl. 99 zal het tot hem doordringen dat de "toenadering tot België" voor Elias niet betekende "het aanvaarden van de Belgische ideologie, ... maar van de mogelijkheid het Vlaamse vraagstuk op te lossen binnen de bestaande Staat". Het is alsof de advocaat nog aan het woord is voor het militair gerecht om zijn cliënt, de leider van het VNV in oorlogstijd, om te toveren tot een brave flamingant. Had Van der Elst, als geschiedschrijver, volledigheidshalve niet enkele openbare verklaringen van Elias moeten aanhalen die waarachtig forser en opstandiger klinken dan de voorzich-

tige en dubbelzinnige formulering van de advocaat ? De lezer vindt een beperkte bloemlezing in voetnoot (158). Het zal hem gemakkelijk vallen te oordelen van welk België Elias duidelijk bevestigde het voortbestaan niet te verlangen.

Ik beken de redenering van Elias, zoals Van der Elst ze samenvat, niet goed te begrijpen. Enerzijds zag de VNV-leider "in de eenheid van het Nederlandse volk van Noord en Zuid, in de eenheid van de Nederlandse taal en cultuur vanzelfsprekend een noodzakelijke waarborg tegen de verduitsing". Anderzijds beschouwde hij een Dietse Staat als "ongewenst". Vraag : zou "de bestaande Belgische Staat" dan meer kansen geboden hebben tegen het gevaar van annexatie en verduitsing dan een Dietse, te meer daar Elias precies in de etnische, taalkundige en kulturele eenheid (de onderbouw van een politiek Dietsland) "vanzelfsprekend een noodzakelijke waarborg tegen de verduitsing zag" ?

Over de niet laakbare verhouding van Elias tot België schrijft Van der Elst nog (bl. 98) : "Elias heeft tijdens de oorlogsjaren ook geen enkele poging gedaan om de Belgische Staat te hervormen en het federalisme te verwezenlijken. Het volstaat niet te beweren dat de Duitsers dat niet wilden. Duitse archiefstukken bewijzen onweerlegbaar dat van bepaalde zijde wel gedacht werd aan een verdeling van België en dat zelfs plannen gemaakt en besproken werden."

(158) "Wij voelen ons innig solidair met het aktivisme." (Rede Elias Gent, 14 januari 1941. *Volk en Staat*, 16 januari 1941.) "(Wij) belijden en bevestigen dat wij in de aktivisten onze voorlopers zien, die voor de eerste maal in de geschiedenis der Vlaamse Beweging de daad van opstandigheid hebben gesteld." (Rede Elias Gent, 17 januari 1943. *Volk en Staat*, 19 januari 1943.) In zijn waarschuwendende rede te Gent van 17 augustus 1941 aan het adres van de De Vlag heeft Elias het o.m. over "de Belgische Staat, machtsinstrument van verfransing en denationalisatie" en over "diegenen die onnatuurlijke oplossingen zoeken in een onmogelijk Belgisch nationalisme". Hij spreekt zich uit tegen "de heropstanding van een Belgische idee, die dit Germaanse grensgebied terug zou overleveren aan de compromissen van een Vlaams-Waals evenwicht, waarvan wij sedert meer dan honderd jaar het slachtoffer zijn... Vlaanderen kan wellicht gedwongen worden... zich voor de wederopbouw der Germaanse Rijksgedachte te verzoenen met de Belgische Staat. Het kan geen verzoening aanvaarden met de Belgische Staat, ... met een Belgisch nationale idee, waarvan wij allen instinktmatig weten dat zij ons wezensvreemd is en germaansvijandig." (*Volk en Staat*, 17-18 augustus 1941.) Zie nog Elias' belangrijke verklaring over België in zijn eerste rede als leider van het VNV te Antwerpen op 20 december 1943, hierachter, bl. 406, en *Volk en Staat*, 22 december 1943.

De redenering van Van der Elst is niet overtuigend. Wat is inderdaad de toestand ? Men moet rekening houden met twee feiten. 1. Om het economisch rendement van het bezette gebied voor de Duitse oorlogvoering maximaal te waarborgen, duldt het bezettingsbestuur niet dat er aan de inrichting van de Belgische eenheidsstaat geraakt wordt. Derhalve geen bestuurlijke scheiding, *a fortiori* geen federalisme, zo lang de oorlog duurt. De VNV-leiding kent dit standpunt en legt er zich bij neer wanneer zij, najaar 1940, verklaart het Belgische feit te aanvaarden (159). 2. Elias, die vóór de oorlog bekend stond als federalist, ijvert gedurende de bezetting *niet meer* voor het federalisme.

Aan Van der Elst nu te bewijzen dat Elias, na 28 mei 1940, zo maar, totaal vrijwillig, tijdelijk afstand deed van zijn federalistische opvattingen en dat die nieuwe tactische houding *niet* bepaald werd door de eis van Reeder aan het VNV, najaar 1940 weer, op straffe van politieke ondergang, voor de duur van de oorlog vrede te nemen met de bestaande unitaire staat (160).

Blijft Van der Elst dit bewijs schuldig, dan is het besluit gerechtvaardigd dat Elias gedurende de bezetting *niet meer* voor federalisme geijverd heeft omdat het bezettingsbestuur vasthield aan de Belgische eenheidsstaat en Elias, anders dan Van der Elst beweerde, "zich daarbij heeft neergelegd".

Het tweede deel van de redenering van Van der Elst is evenmin overtuigend. De "Duitse archiefstukken" waarvan hij gewag maakt, hebben immers, volgens de schrijver zelf, geen betrekking op de hervorming van de staat maar op zijn verdwijnen na verdeling. Men begrijpt niet goed wat ze komen doen in een betoog over Elias die niet meer ijvert voor het federalisme. Overigens kunnen ze de houding van Elias niet bepaald hebben vermits hij ze niet kende.

Volgen wij Van der Elst verder over die dokumenten. Ze bewijzen, stelt hij, "onweerlegbaar dat van bepaalde Duitse zijde wel gedacht werd aan een verdeling van België en dat zelfs plannen gemaakt en besproken werden. Voor een dergelijke politiek kon steun ver-

(159) A. DE JONGHE, "De strijd Himmler-Reeder", II, in : *Bijdragen*, 4, december 1976, bl. 26 en vv. en bl. 52, noot 189.

(160) Als vorige noot.

wacht worden van de SS." Het laatste is juist (161). (Wat nog niet betekent dat alleen de SS zou gewonnen zijn voor een verdeling van België na de verwachte overwinning.) Voor de rest heeft Van der Elst ongelijk met "Duitse archiefstukken" te zwaaien indien hij niet alles duidelijk neerschrijft wat hij daaromtrent vernemen kon. Die dokumenten heeft hij niet in hun geheel geraadpleegd. Zijn gewoonte getrouw kent hij ze slechts onrechtstreeks en gedeeltelijk door enkele citaten en samenvattingen in een historische studie van K. Kwiet, waarheen hij verwijst (162).

Het is juist dat Hitler op 21 oktober 1941 aan Lammers, chef van de Rijkskanselarij, opdracht gaf een ontwerp van *Erläss* te redigeren met het oog op het vestigen van een *Zivilverwaltung* in België en dat hij toen de vraag stelde of het niet doeltreffend zou zijn Vlaanderen onder de bevoegdheid te brengen van Seyss-Inquart, *Reichskommissar* in Nederland, en slechts voor Wallonië een nieuwe *Reichskommissar* te benoemen. (Een Dietse bevestiging van Hitler dus (163).) Wie nu Kwiet, de bron van Van der Elst, er op naleest, zal onmiddellijk vaststellen dat *al* de geraadpleegde Duitse diensten totaal negatief op Hitlers Dietse suggestie gereageerd hebben. Zij wensten voorlopig, voor de duur van de oorlog, het behoud van de Belgische staat. Men vraagt zich af waarom Van der Elst die negatieve reactie niet uitdrukkelijk in zijn tekst vermeldt (164). Is het om te doen geloven dat indien Elias, tijdens de bezetting, *niet meer* voor het federalisme geijverd heeft "het zeker niet volstaat te beweren dat de Duitsers dat niet wilden en hij zich daarbij neergelegd heeft" ?

(161) In voetnoot 41 schrijft Van der Elst : "Berger had het plan opgevat België te verdelen in een *Reichsgau Flandern* en een *Reichsgau Wallonien*." Wanneer en in welke omstandigheden Berger ~~dit~~ plan had opgevat en welk een kort leven het beschoren werd, verneemt men niet. Van der Elst haalt geen enkele bron aan. Zie nader A. DE JONGHE, "De strijd Himmler-Reeder", II, in : *Bijdragen*, 4, december 1976, bl. 135-136 en 144-145.

(162) K. KWIET, *Reichskommissariat Nederland. Versuch und Scheitern nationalsozialistischer Neuordnung*, Stuttgart, 1968, bl. 65-68. Van der Elst verwijst naar de Nederlandse vertaling, *Rijkskommissariaat Nederland*, 1969, bl. 63.

(163) A. DE JONGHE, "De vestiging van een burgerlijk bestuur in België en Noord-Frankrijk", in : *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 1, augustus 1970, bl. 87-88.

(164) Enkel in voetnoot 41 schrijft Van der Elst : "Er kwam verzet tegen dit plan van verschillende zijden." Dat Hitler, hoogst waarschijnlijk als een gevolg van dit verzet en nog om een andere reden waarop hier niet kan ingegaan worden (de hinderende aanwezigheid van Koning Leopold III in het land), niet besloot tot de benoeming van een *Reichskommissar* te Brussel, verneemt de lezer niet.

De lezer weet reeds dat dit argument geen steek houdt (165).

26. Elias en Wallonië

“Elias wenste dus het behoud van de Belgische Staat en heeft zijn politiek in die zin georiënteerd. Zo kwam hij er toe de politiek van het VNV ten overstaan van Wallonië nader te bepalen. Op de kaderdag voor Wallonië in december 1942 verklaarde hij dat de aktie van de Afdeling Walenland van het VNV zich moest beperken tot de Vlamingen die tijdelijk in Wallonië verbleven. Hij verzaakte uitdrukkelijk, in een rede te Brussel op 14 maart 1943, aan een Vlaamse koloniatiepolitiek ten overstaan van Wallonië.” (bl. 99)

Het is lovenswaardig naar beknoptheid te streven. Maar zij mag niet misleidend zijn.

Wat verklaarde Elias als VNV-leider op de tweede kaderdag van het VNV-Wallonië (6 december 1943) ? Volgens *Volk en Staat* van twee dagen later — Van der Elst vergeet weer zijn bron te vermelden — trok Elias besluiten uit de nieuwe toestand geschapen door de “ontbinding” van Frankrijk. Wat Wallonië betreft gaf hij zijn volgingen als richtlijn mee : “Bevestiging van onze Vlaamse aard in het Walenland waar honderdduizenden Vlamingen leven.” (166)

Men zoekt te vergeefs naar het woord “tijdelijk” dat Elias, volgens Van der Elst, zou gebruikt hebben. De VNV-leider beoogde integendeel werk van duur. “Wij laten de Vlamingen in Wallonië niet los. In afwachting dat de Staat de zorg overneemt doet dit de partij.” “Is dat kolonisatie ?” vraagt Elias. Neen, meent hij, enkel het ant-

(165) In verband met de “derde hypotese” en het “neo-belgicisme” van het VNV zou het interessant zijn meer te vernemen over de besprekingen van Brans te Madrid voorjaar 1944 (met vertegenwoordigers van de Belgische regering ?). Van der Elst bestrijdt, op gezag van Elias, de “zozegde zending” van Brans (bl. 99). Brans antwoordt : “Wat Van der Elst ... schrijft in zijn artikel is volkomen ernaast.” (Interview met J. Brans in het weekblad *'t Pallieterke*, 19 december 1974.) Het woord is thans aan Brans.
(166) *Volk en Staat*, 8 december 1942.

woord op o.m. het feit "dat Vlaanderen sterk genoeg is om zijn zonen in Wallonië niet meer los te laten." (167)

Veertien dagen later, op 20 december 1943, in zijn eerste rede als VNV-leider te Antwerpen, sprak hij in weinig geruststellende beoordingen voor de Walen. "Nu dat Duitsland zegeviert en Frankrijk niet alleen verslagen is maar helemaal ontredderd en verpletterd is, nu zeg ik dat voor ons, Vlamingen, deze Belgische ruimte geen spook, geen afschrikwekkend voorbeeld meer kan zijn, maar voor ons zal worden een voorwerp van verovering en zegepraal." "Luide bijval", noteerde de verslaggever in *Volk en Staat* (168).

Verklaarde Elias in zijn rede te Brussel op 14 maart 1943 "uitdrukkelijk" af te zien van "een Vlaamse kolonisatiepolitiek" ten opzichte van Wallonië, zoals Van der Elst beweert? Het is juist dat de VNV-leider dat toen zei. Waarom citeert Van der Elst de passus niet die daar onmiddellijk op volgt: "Er is echter een feit dat niemand kan loochenen: tienduizenden en nog tienduizenden Vlamingen leven in Wallonië: wij willen niet dat in de toekomst deze Vlamingen nog voor ons zouden verloren gaan... Het behoud van onze volksgenoten in Wallonië is ons heilig recht, dat wij voor ons opeisen krachtens het feit dat wij Germanen zijn en de Germanen op dit ogenblik in Europa heersen, krachtens het feit dat wij deze ruimte opeisen voor ons volk, dat kinderrijke volk dat zijn eigen bloed niet verder wil zien verloren gaan en eindelijk omwille van het feit zelf dat de Walen zich bekennen tot dit Germaanse bloed en tot de Nederlanden." Weer volgde luid applaus (169).

De niet vooringenomen lezer zal geredelijk toegeven dat de onschuldige klinkende samenvatting van Van der Elst niet overeenstemt met de stoute taal van Elias. Men krijgt weer de indruk dat in het artikel van Van der Elst de advocaat en niet de geschiedschrijver aan het woord is.

(167) Handschriftelijke tekst van Elias' ontwerp-rede (NCWO II, VNV, Redevoeringen Elias). Elias formuleerde zijn besluit op grond van twee "hedendaagse feiten" die hij aldus omschreef: "a. Belg(ische) ruimte heeft een ander aspect: geen separatisme meer in de zin van vroeger. Alleen beveiliging hier (in Vlaanderen), bevestiging daar (in Wallonië). 2) De plaats van de Walen in de Nederlandse ruimte. Geen illusiepolitiek: het zal nog lang duren vóór het wantrouwen verdwijnt en vóór een dezer als landgenoot of als volksgenoot (beschouwd wordt). De Waal in zijn ruimte en zonder invloed op ons Germaanse wezen."

(168) *Volk en Staat*, 22 december 1942.

(169) *Volk en Staat*, 16 maart 1943. Een Duitse vertaling van de rede verscheen in brochurevorm (uitgave *Volk en Staat*, 1942, 10 bladzijden).

27. Elias en Dietsland

“Het was bekend dat hij geen voorstander was van het streven naar de samenvoeging van Nederland en Vlaanderen (Groot-Nederland)... het verbod van de Duitse Overheid propaganda te maken voor Dietsland of Groot-Nederland en later de Dietse dissidentie in de jeugdbeweging van het VNV waren voor zijn houding en zijn politiek geen beslissende factoren. Hij bleef op zijn vooroorlogs standpunt... Zijn politiek tijdens de oorlog is dan ook niet gericht geweest op het verwezenlijken van een Groot-Nederlandse Staat.” (bl. 97-98)

Daarmee is niet alles gezegd. Van de positie van Elias geeft Van der Elst hier een misleidende vereenvoudiging.

Men zou bladzijden na bladzijden vol kunnen schrijven met Dietse belijdenissen door Elias gedurende de bezetting in het openbaar afgelegd. Zal men opwerpen dat hij zich daarin beperkte tot het beklemtonen van de eenheid in volksaard, taal en cultuur tussen Noord- en Zuid-Nederland en verklaarde dat de Dietse gedachte niet “staats” maar enkel “volks” mocht begrepen worden? Om te beginnen was dat niet altijd het geval. Men herleze zijn felle Dietse rede van 14 april 1943 voor het VNV-studentenfront te Gent (170). In het algemeen echter waren Elias’ Dietse belijdenissen, op het dubbelzinnige af, zó vaag en rekbaar geformuleerd dat de volgelingen konden geloven dat de leider de Dietse staat, in een of andere vorm, niet uitsloot. Het mag juist zijn — en het is, dunkt mij, juist — dat Elias in werkelijkheid geen voorstander was van een politieke vereniging van Vlaanderen en Nederland. Dat doet hier niets ter zake. Wat hij werkelijk dacht en nastreefde is van geen belang in vergelijking met hetgeen hij gedurende de bezetting in het openbaar verklaarde en, vooral, met de indruk van die verklaringen op de volgelingen, mede bepaald en versterkt door gezaghebbende kommentatoren in de VNV-pers (171). Men moet rekening houden met de omstandigheden

(170) Hiervóór, bl. 345.

(171) Een typisch voorbeeld uit de tientallen die voor het grijpen liggen in *Volk en Staat*. In een hoofdartikel over de “Kamptraditie” in de Vlaamse Beweging schreef hoofdredakteur Brans: “Vlaanderen, Dietsland en het Rijk zijn geen tegenstrijdige, doch samenhangende en samenhangende begrippen. De flaminganten streeden voor Vlaanderen, de Grootnederlanders voor Dietsland. Wij strijden én voor Vlaanderen én voor Dietsland én voor het komende Rijk, het Gemenebest der vrije Germaanse volkeren.” (*Volk en Staat*, 17/18 januari 1943.)

waarin Elias zijn Dietse belijdenissen aflegde. Zoals reeds vermeld waren zij tegen de De Vlag gericht (172). De VNV'er vereenzelvigde deze organisatie met politieke *Anschluss* en kulturele verduitsing terwijl hij, van de weeromstuit, zijn eigen organisatie beschouwde als de voorvechtster van de eigen "Nederlandse" aard gewaarborgd door politieke zelfstandigheid. Voor hem waren de herhaalde verklaringen van de leider over de volkse en kulturele eenheid van Noord en Zuid, nb. steeds gekoppeld aan het recht op zelfbestaan van het Nederlandse volk, vanzelfsprekend zoveel politieke Dietse belijdenissen (173). Want, om de rake formulering van Brans te herhalen : "Het Dietse ideaal was de ruggegraat van het verzet tegen de verduitsingsplannen (174)". In de opwinding van de strijd tegen de mededinger-tegenstander, onder invloed van massavergaderingen waar de deltakleuren (orange, blanje, bleu) naast de zwartgele prijken, de groet : "Dietsland en de Leider, Houzee !" weerklonk, een bepaalde strofe van het Wilhelmus vóór de Vlaamse Leeuw gezongen werd, maakte de volgeling het subtiële onderschied niet tussen volks-kultureel en politiek Dietsland.

Nemen wij het voorbeeld van Elias' belangrijke rede op de Kaderdag van het VNV te Brussel (6 juni 1943). Hij ging toen uitvoerig in op de "Nederlandse", de "Germaanse" en de "socialistische" stelling van zijn organisatie (175). Het stuk is belangrijk om de typisch rekbare verklaringen over de Dietse gedachte. "Wij willen", zei Elias, "erkend worden als volk en als dusdanig beschikken over een regeringsapparaat, dat dit voortbestaan als volk bevordert en waarborgt. Hier ligt de kern van het hele vraagstuk." Welk volk ? Het

(172) Vgl. hiervóór, bl. 372. Duidelijk komt het verband tussen de strijd tegen de De Vlag en het beklemtonen van de Dietse gedachte nog tot uiting in de volgende vaststelling door de verslaggever van de Sipo-SD Brussel : "*Während die De Vlag sich ... klar als Anschlusspartei bekennt, entwickelt sich der VNV immer mehr zum dietschen Gedanken.*" (*Meldungen Sipo-SD Brüssel*, nr. 11/1943, 15 juni 1943, bl. 5, BAK, R 70 Belgien).

(173) Op het kongres van het VNV-Studentenfront te Gent, op 14 april 1943 (hiervóór, bl. 345), sprak inleidend een student : "De wereld zal het horen", zei hij : "ons Dietse volk wil leven en zal leven. Niet het Noorden alléén, niet het Zuiden alléén, maar beide samen... Dietsland groot of dood !" (*Meldungen Sipo-SD Brüssel*, nr. 00/1943, 1 mei 1943, bl. 23, BAK, R 70 Belgien).

(174) Hiervóór, bl. 372.

(175) *Volk en Staat*, 8 juni 1943 en de integrale tekst in brochurevorm uitgegeven door *Volk en Staat*.

Vlaamse ? Het Nederlandse ? Het "Dietse" in de "Dietse ruimte" ? Een element van het antwoord vindt men in de passus over "de kleinstaterij", die niet terugkomt "als feit noch als wens". In de plaats komt "een geheel van erkende en gevestigde volksgemeenschappen", met Duitsland als "kristalisatiepunt". Die belijdenis, zei Elias nog, "is geen verloochening van het Vaderland". Welk Vaderland ? Vlaanderen of "het Vaderland dat ligt in het mondingsgebied van onze grote stromen, het Deltagebied der Nederlanden met Schelde, Maas en Rijn" ? Zo had Elias het toch enkele weken voordien, op 14 april, in zijn Dietse rede voor het VNV-studentenfront, duidelijk genoeg gelokaliseerd (176).

Nog in zijn rede van 6 juni 1943 gaf Elias zijn volgelingen de dringende raad niet steeds uit te pakken met de Dietse gedachte. Zinspelend op Elzas-Lotharingen, dat na 1870 voor Frankrijk verloren was gegaan, haalde hij het bekende Franse woord aan : "*Pensons-y toujours, mais n'en parlons jamais !*" Toch moest het hem van het hart dat de Dietse gedachte voor allen "belevenis en belijdenis" moest worden. "Beleeft deze gedachte in uzelf, in uw huiskring, in de Beweging en onweerstaanbaar zal daaruit de eenheid van Nederland groeien." De belijdenis volgde, zichtbaar, nog dezelfde dag. De Dietse Militie-Zwarte Brigade organiseerde een gemotoriseerde propagandatocht door de stad. Op de bemande en met leeuwen- en deltavlaggen versierde vrachtwagens waren opschriften aangebracht : "Het VNV aan de macht !" "Eén Volk, één Staat, één Leider !" (177) De 11-julijherdenking van hetzelfde jaar stond in het teken van Willem van Oranje en zijn kernspreuk : "Den Vaderlant ghetrouwe." Elias verklaarde toen te Antwerpen : "In het nieuwe Europa van morgen is de grond van het deltaggebied der Nederlanden ons heilig." (178) Is het verwonderlijk dat, enkele weken later, VNV'ers opnieuw hun opvattingen vereenvoudigend verwoordden in slagzinnen als : "Diets of dood", "Eén Leider, één Beweging, één Volk" ? (179)

(176) Hiervóór, bl. 345.

(177) *Meldungen Sipo-SD Brussel*, nr. 11/1943, 15 juni 1943, bl. 21 (BAK, R 70 België).

(178) Rede Elias Antwerpen, 11 juli 1942 (*Volk en Staat*, 13 juli 1942).

(179) Verslag van de plechtigheden te Antwerpen ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het VNV. "Stormrit" met vrachtwagens van de Dietse Militie-Zwarte Brigade door de stad. "Roefphoorns verkondigen leuzen en namen, die een synthese van de toekomst en het heil van ons volk zijn." (*Volk en Staat*, 28 september 1943.)

In de redevoeringen van de VNV-leider werden de passages met een Dietse klank steeds op ovaties onthaald. Men kan niet beweren dat Elias door zijn optreden in het openbaar de Dietse myte in de rangen van het VNV gedurende de bezetting verzwakt zou hebben. Het minst wat men zeggen kan is dat zijn Dietse belijdenissen de volgelingen in de waan gelaten hebben dat ook de leider een Dietser was. Want nooit sprak hij voor hen in zijn redevoeringen zo duidelijk als hij schreef in zijn brief aan Himmler van 15 december 1943 : in de gegeven omstandigheden is de Dietse staat niet mogelijk (180). In oktober had hij weliswaar het lidmaatschap van het VNV onverenigbaar verklaard met dat van o.m. "groeperingen en min of meer geheime genootschappen die voorwenden Dietse idealen na te streven", maar daar was een verklaring aan voorafgegaan als steeds zó rekbaar in haar formulering dat geen enkele "goede" Dietser ze niet had kunnen onderschrijven : "Ik ben, wat er ook moge gebeuren, overtuigd van de natuurlijke wet en levensdrang aan de basis van ons streven : het Nederlandse volksbestaan." (181)

28. Elias en het nationaalsocialisme

"De voorstelling alsof de strijd tussen het VNV en de De Vlag-SS gewoon een konkurrentiestrijd was tussen twee rivaliserende groepen die naar de gunst van de Duitsers dongen, is een misleidende simpli-

(180) Hiervóór, bl. 374. Over Elias' standpunt, binnenskamers, ten aanzien van politiek Dietsland zie nog, behalve zijn onderhoud met twee ambtenaren van de *Sicherheitsdienst* te Brussel, 23 oktober (hiervóór, bl. 359) en met Jungclaus, 8 december 1943 (hiervóór, bl. 368), 1) het speciaal verslag van Reeder aan Himmler, 18 oktober 1943 : "*Weiterhin steht fest, dass er (Elias) seine ursprünglich vom dietschen Staatsideal beeinflusste Geisteshaltung geändert hat und selbst davon überzeugt ist, dass nach einer oder zwei Generationen das flämische Volk weithin mit dem deutschen zusammengewachsen sein wird*" (BAK, NS 19/285; F. 311-312); 2) Reeders TB 25 afgesloten begin december 1943. Elias, aldus Reeder, tracht de radikalisering van de Dietse vleugel van het VNV af te remmen : "*Er selbst hat die bis dahin noch nicht bekannte, sehr stark grossdietsch beeinflusste Eidesformel, die auch der deutschfreundliche Dichter Verschaeve unterschrieben hat, der Militärverwaltung übergeben und sie persönlich missbilligt*" (T-501, 106, 490).

(181) Reede Elias Brussel, 17 oktober 1943 (*Volk en Staat*, 19 oktober 1943).

fikatie en historisch onjuist. Het VNV onder de leiding van Elias was in de eerste plaats verwickeld in een konflikt met de Duitsers zelf, met Himmler en de door Himmler gevoerde politiek. In deze strijd waren de Algemene SS (op initiatief van Himmler opgericht) en de De Vlag (met tientallen miljoenen gesteund) instrumenten in dienst van de SS-politiek. Indien het VNV zich niet verzet had tegen de annexatie- en verduitsingspolitiek van de SS zou er geen konflikt en geen konkurrentiestrijd geweest zijn.” (bl. 101)

Hier is opnieuw meer de bewogen advocaat dan de nuchtere geschiedschrijver aan het woord.

De misleidende vereenvoudiging en de historische vergissing — de twee gaan samen — treft men aan bij Van der Elst waar hij het heeft over het dingen naar de gunst “van de Duitsers”. Geen kollaborerende organisatie of groepering in een door de Duitsers bezet gebied kon dingen naar de gunst “van de Duitsers” zonder meer om de eenvoudige reden dat er, totaal anders dan Van der Elst schrijft, geen “Duitse politiek in het algemeen” (182) gevoerd werd. Het was slechts mogelijk te dingen naar de gunst van bepaalde Duitse instanties die het grondig oneens waren met andere en onderling een stille maar felle strijd voerden om, door de bevestiging en de uitbreiding van hun bevoegdheid, macht en aanzien zowel in de bezette gebieden als in het Rijk zelf te verwerven of te verstevigen : het bekende *Hineinregieren* van formeel niet bevoegde maar feitelijk machtige instanties dat het oorspronkelijke *Nebeneinander* spoedig deed ont-aarden in een *Durcheinander* en *Gegeneinander* (183). Zo heeft het VNV, van de allereerste dagen der bezetting af, naar de gunst van het bezettingsbestuur gedongen en heeft het, in oktober-november 1940, om politiek in leven te blijven, de voorwaarden door Reeder gesteld, aanvaard (184). In de strijd tegen eerst de Algemene SS-Vlaanderen, vervolgens tegen de De Vlag heeft het VNV herhaalde-lijk een beroep gedaan op de actieve steun van zijn beschermer, Reeder (185). Toen die beschermer, in april-mei 1942, even de

(182) VdE, bl. 101.

(183) Zie de eerste reeks kanttekeningen in dit tijdschrift, VI, 1975, bl. 223-226.

(184) DE JONGHE, *a.art.* (zie noot 159), bl. 12 en vv., 26 en vv.

(185) Als vorige noot, bl. 35 en vv.

wenkbrauwen fronste omdat hij geen vrede kon nemen met een bepaalde afweermaatregel van het VNV tegen de opdringerige De Vlag, achtte de beschermeling het geraden onmiddellijk in te binden (186). Het is wel handig vanwege Van der Elst het zo voor te stellen alsof, enerzijds, de Algemene SS-Vlaanderen en de De Vlag bij de SS in de gunst stonden (dat was inderdaad het geval) terwijl, anderzijds, het VNV onder Elias "in de eerste plaats verwickeld was in een konflikt met de Duitsers zelf, met Himmler" — zich dus *niet* in de gunst van de bezetter, met name de *Militärverwaltung*, mocht verheugen. Zulk een schromelijk eenzijdige voorstelling is niet ernstig omdat Van der Elst wel beter weet. Overigens, in zijn begrijpelijke ijver steeds Elias te verdedigen, ziet hij hier over het hoofd dat De Clercq reeds in hetzelfde konflikt als zijn opvolger verwickeld was. Het grote verschil is dat Elias, in augustus 1943, de moed opbracht een open breuk met de SS te wagen.

Misleidend zou het eveneens zijn in het bittere konflikt VNV-De Vlag slechts de politiek principiële kant te zien (wat met de politieke toekomst van Vlaanderen ?) en het konkurrentiemotief te negeren. Dat laatste heeft aanvankelijk een rol gespeeld, en wel zo lang als het VNV niet duidelijk zag welke politieke richting de De Vlag uit zou gaan. Men begrijpt niet goed waarom van VNV-zijde gepoogd wordt te loochenen dat ook het konkurrentiemotief meegespeeld heeft. Het was toch volledig normaal dat De Clercq zich spontaan verzette tegen het indringen van een nieuweling op het terrein waar hij dacht dat zijn organisatie, dank zij de gunst van het bezettingsbestuur, over een feitelijk monopolie beschikte. Waarom heeft het VNV aanvankelijk geprobeerd de De Vlag te infiltreren ? De feitelijke tegenstelling, die zich uitte in naijverige mededinging zonder meer, bestond reeds vóór het politiek principiële konflikt zich duidelijk aftekende. Toen het eenmaal zo ver was, werd de mededinging vijandschap (187).

Niemand zal ontkennen dat Elias als Vlaams-nationalist gereageerd heeft op de politiek van de SS, die hij met politieke An-

(186) Als vorige noot, bl. 114 en vv.

(187) Als vorige noot, bl. 66-67.

schluss en opzettelijke verduitsing vereenzelvigde (188). Maar het zou al te simplistisch zijn daaruit af te leiden dat hij zich in het openbaar niet herhaaldelijk en duidelijk voor de nationaalsocialistische ideologie zou geëngageerd hebben. Van der Elst loochent dat ook niet. Maar, schrijft hij, Elias "was ook zo maar niet bereid het Duitse nationaal-socialisme over te nemen. In zijn redevoeringen beklemtoonde hij dat het Duitse nationaal-socialisme geen export-artikel was en dat de Vlamingen de mogelijkheid moest gelaten worden een eigen vorm van nationaal-socialisme te ontwikkelen en aan te nemen". Van der Elst verwijst hier (voetnoot 46) naar de reeds herhaaldelijk vermelde rede van Elias van 14 april 1943 voor het VNV-studentenfront te Gent.

In zulk een belangrijke kwestie als deze is onnauwkeurigheid door (opzettelijke ?) onvolledigheid uit den boze. Om volledig te zijn had Van der Elst de lezer moeten meedelen dat Elias geen eis of voorwaarde in eigen bewoordingen stelde maar zich beriep op een mogelijkheid hem door niemand minder dan Goebbels geboden. Op zijn perskonferentie voor buitenlandse journalisten te Berlijn had de rijksminister van propaganda op 14 maart immers verklaard : "Het nationaalsocialisme is geen exportartikel. Het kan aangepast worden aan de volken. Het is hun zaak voor de aanpassing te zorgen indien zij die nuttig achten (189)."

(188) Ter karakterisering van de SS-politiek neemt Van der Elst zonder commentaar de termen van de VNV-polemiek over : annexatie en verduitsing. Voor de gegrondheid van zijn stelling voert hij evenwel geen enkel bewijs aan. Is er geen twijfel omtrent de politieke *Anschluss*, er is wel discussie mogelijk over de *opzettelijke* kulturele verduitsing. In een studie met wetenschappelijke pretentie had Van der Elst zich de moeite moeten getroosten de beschikbare teksten die zijn stelling niet bevestigen, kritisch te onderzoeken. Hij had dit des te gemakkelijker kunnen doen daar hij de bedoelde teksten afgedrukt vindt in een artikel waar hij herhaaldelijk naar verwijst. (A. DE JONGHE, "De vestiging van een burgerlijk bestuur in België en Noord-Frankrijk", *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, I, augustus 1970, bl. 96-97.) Men kan slechts vermoeden wat een Duitse overwinning zou betekend hebben voor het volkswezen van de westelijke randgebieden van het Rijk. Wellicht zou de *feitelijke* verduitsing van Vlaanderen, als gevolg van de taalverwantschap, gemakkelijker gebleken zijn dan de verfransing het ooit was.

(189) Vgl. de kranten van 15/16 maart 1943, o.m. *Le Nouveau Journal* die in zijn nummer van de 17de ook een hoofdartikel aan de verklaringen van Goebbels wijdde.

Ongetwijfeld was de verklaring van de minister een taktische zet om, na Stalingrad, de bezette gebieden voor de Duitse zaak, die hij "Europa" doopte, te winnen. Goebbels verschafte Elias een gezaghebbende referentie waarop deze zich, tot grote ergernis van Berger (190), voortaan beroepen kon om zijn interpretatie van de Rijks-gedachte te rechtvaardigen. Maar dat had Van der Elst als eerlijk geschiedschrijver zijn lezers moeten duidelijk maken. Men begrijpt dat hij het als advocaat niet doet. Want dan had hij niet kunnen beweren dat Elias verklaarde : de Vlamingen *moet* de mogelijkheid gelaten een eigen vorm van nationaalsocialisme te ontwikkelen. Die mogelijkheid werd hun formeel van gezaghebbende Duitse zijde aangeboden (191). Van der Elst kan hier geen onwetendheid inroepen vermits Elias zelf in zijn rede van 14 april 1943, ter rechtvaardiging van "het nationaalsocialisme als Nederlands verschijnsel", uitdrukkelijk naar de verklaring van Goebbels verwijst (192).

De vraag is of een zg. aangepast nationaalsocialisme dat, meer bepaald, de "eigen levens- en wereldbeschouwing van het Vlaamse volk" waarborgde (193), denkbaar zou geweest zijn zonder de grondslagen van de leer zelf aan te tasten ? Wat b.v. met de auto-

(190) *"Es ist nun heute so weit, dass wir zu Lebzeiten des Führers jedem Germanischen Staat freistellen, sich seinen Nationalsozialismus nach eigenem Gutdünken zu formen. Daraus resultiert die weitere Forderung, dass der Führer der Niederlande, Herr Dr. Elias, der Führer der Flamen werden soll, das heisst sich als solcher fühlt und viel kluger und viel besser als Adolf Hitler in der Lage ist, die Geschehnisse der germanischen Welt zu leiten."* (Berger aan Himmler, 19 april 1943. IN 't VELD, a.w., bl. 1023.) Het slot van de brief is typisch voor de politieke dwaasheid van Berger.

(191) Reeds in zijn rede van 14 maart 1943 had Elias op die mogelijkheid gezinspeeld toen hij Hitlers proklamatie van 24 februari parafraseerde en citeerde : de Führer, aldus Elias, heeft op de noodwendigheid van een geestelijke en materiële mobilisatie gewezen, die onafwendbaar is om — zoals hij zei — gans Europa zijn volkse eigenheid te waarborgen (Rede Elias, 14 maart 1943, als brochure uitgegeven door *Volk en Staat*, bl. 5).

(192) Volgens de beschikbare tekst, uitgegeven door het departement Vorming van het VNV, verklaarde Elias letterlijk over "het nationaalsocialisme als Nederlands verschijnsel" : "Het is hetgeen Dr. Goebbels in zijn laatste toespraak tot de buitenlandse pers heeft gezegd, wanneer hij verklaarde : dat hij zich zeer goed kan voorstellen de samenwerking van Duitsland met de landen die het nationaalsocialisme hebben aangepast aan eigen aard en eigen karakter."

(193) VdE, bl. 101.

ritaire staat, de suprematie van het Noordse ras, de Jodenvervolg-
ging ? Van der Elst maakt het zich daaromtrent gemakkelijk. Hij
gaat op die belangrijke kwestie niet in.

Even gemakkelijk maakt hij het zich waar hij schrijft : "Ik
meen zelfs te mogen affirmeren dat de nationaal-socialistische
ideologie, zoals die zich in de SS ontwikkeld had, hem wezens-
vreemd was." Zeker, het nationaalsocialisme heeft in de ideologie
van de SS "zijn radikaalste en dus markantste uitdrukking gevon-
den" (194). Was zij daarom een fundamentele afwijking van de
oorspronkelijke leer ? Had Van der Elst in een wetenschappelijke
studie niet moeten proberen duidelijk te maken waarin het ver-
schil bestond tussen de SS-ideologie en het nationaalsocialisme zon-
der de aanbreng van de SS ? Moet men uit de tekst van Van der Elst
afleiden dat het nationaalsocialisme gezuiverd van die aanbreng, Elias
niet wezensvreemd zou geweest zijn (195) ?

Evenals voor Elias en Dietsland is het hier alleszins van minder
belang te achterhalen wat de VNV-leider werkelijk dacht over het
nationaalsocialisme dan te weten wat hij, in de konkrete omstandig-
heden van de bezetting, voor zijn volgelingen in het openbaar ver-
klaarde. Ten aanzien van de politieke zijde der SS-ideologie heeft
Elias duidelijk afstand genomen in zijn verklaringen over de interne
zelfstandigheid van het Vlaamse (= Nederlandse) volk in een Ger-
maanse Statenbond. Niet duidelijk is zijn distanciëring ten opzichte
van het nationaalsocialisme als leer (196). Het zou niet moeilijk zijn
hier een indrukwekkende reeks nationaalsocialistische geloofsbelij-
denissen van de VNV-leider aan te halen. Ik beperk mij tot drie. (Ik
doe het ongaarne, maar de manier waarop Van der Elst het vraagstuk

(194) L. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoor-
log*, 5, bl. 408.

(195) In een lezing te Brussel in februari 1975 zou Van der Elst verklaard heb-
ben dat Elias "zeker geen fascist is geweest" (G.D., *Waarom stopte Elias kolla-
boratie niet ?* in : *De Standaard*, 10 februari 1975). Elias was zeker geen fascist
in de eigenlijke betekenis van het woord. Door zijn openbare verklaringen heeft
hij wel bewust willen doen geloven een nationaalsocialist te zijn.

(196) Van der Elst beweert dat Elias "in zijn redevoeringen" beklemtoonde "dat
het Duitse nationaal-socialisme geen 'exportartikel' was" enz... (bl. 101-102). In
voetnoot 46 verwijst hij "o.m." naar de rede van 14 april 1943. Bij mijn weten
heeft Elias in andere redevoeringen van deze terminologie geen gebruik gemaakt.

stelt, dwingt er mij toe.) Op 17 januari 1943 verklaart Elias in zijn grote rede te Gent : "Ik kan er alleen fier op gaan dat ik een volgeling en niet een voorloper ben van Adolf Hitler (197)." In februari vernemen zijn toehoorders te Hasselt en te Brugge dat het Vlaamse volk "niet enkel zijn nationale bevrijding maar ook zijn nationaalsocialistische heropstanding verwacht (198)." Op de druk bijgewoonde kaderdag van het VNV te Brussel van 6 juni is Elias niet minder duidelijk wanneer hij zijn volgelingen oproept "de massa van ons volk, de arbeiders en de bedienden te veroveren voor onze nationaalsocialistische gedachte (199)". Op de lidmaatschapskaart voor 1944 leest de VNV'er, onder de handtekening van Elias, de woorden van De Clercq : "Ik vraag U, ik eis van U, in de volle betekenis van het woord te zijn : nationaalsocialisten."

Aangenomen dat Elias het politieke gevaar van "het nationaalsocialisme zonder voorbehoud" zag en er ook duidelijk voor gewaarschuwd heeft omdat voor hem "het nationale beginsel primeerde (200)" — de vraag blijft gesteld of de volgelingen tijdens de bezetting konden vermoeden dat hun leider het voorbehoud omtrent het wezen van de leer maakte dat Van der Elst hem nu toeschrijft ? Het antwoord is ontkennend omdat Elias voor *dit* gevaar in het openbaar nooit gewaarschuwd heeft.

(197) *Volk en Staat*, 20 januari 1943.

(198) Rede Elias Hasselt, 6 februari, en rede Elias Brugge, 14 februari 1943 (*Volk en Staat*, 8 en 16 februari 1943).

(199) Rede Elias Brussel, 6 juni 1943 (*Volk en Staat*, 8 juni 1943 en de brochure uitgegeven door *Volk en Staat*, bl. 5).

(200) VdE, bl. 102.

BESLUIT

Men moet Van der Elst recht laten wedervaren en zijn geschrift beoordelen volgens de maatstaven door hem zelf geformuleerd (201). Hij wenst zijn artikel niet beschouwd te zien als een pleidooi, maar als de "wetenschappelijk-historische bijdrage" van iemand die zich "goed geïnformeerd" acht, een bijdrage "volledig gesteund op de geschriften van Elias en op dokumenten" en waarin "alle beweringen zo veel mogelijk door verwijzing naar de dokumenten" gestaafd worden (202). Door zijn ontleding van de politiek van Elias "aan de hand van dokumenten en feiten, zijn redevoeringen, zijn geschriften, gans zijn houding", heeft Van der Elst de ambitie bij te dragen "tot een objektief inzicht" en de benadering van "de historische waarheid (203)".

Een grondig onderzoek van de bladzijden van Van der Elst leidt tot het besluit dat de schrijver zijn eigen maatstaven niet heeft aangelegd en zijn artikel dus niet beantwoordt aan de door hem gewekte verwachtingen. Zoals reeds aangestipt aan het slot van de eerste reeks kanttekeningen is de dokumentaire grondslag te smal

(201) En die hij zelf aanlegt bij de kritische beoordeling van historische studies. Vgl. zijn bespreking van E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur 1940-44*, Antwerpen, 1973, in het weekblad *Wij* van 23 maart 1974 : "Het is gevaarlijk voort te gaan op onbetrouwbare bronnen... Mevrouw De Bens zou kritischer moeten staan tegenover haar bronnen... De onjuistheden (in het verhaal over de kollaboratie) zijn zo talrijk dat het haast onbegonnen werk is er op in te gaan... Ik meen dat mevrouw De Bens te veel hooi op haar vork genomen heeft met dit boek." Ook in de bespreking van de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, in *Wij* van 18 december 1975 vindt men enkele kritische beschouwingen die *mutatis mutandis* volmaakt toepasselijk zijn op het artikel van Van der Elst. "Sommige medewerkers hebben het zich wat al te gemakkelijk gemaakt. Uiteraard moeten de artikelen in een dergelijk werk bondig zijn, maar de essentiële informatie moet toch verstrekt worden." "Men vraagt zich af, hoe men tot een historisch-objektief beeld kan komen wanneer informatie achtergehouden wordt over de houding en de rol van een aantal, niet onbelangrijke figuren (uit het Aktivisme en vooral de kollaboratie tijdens de tweede wereldoorlog)." De voorstelling van "Het einde van het Verdinaso" karakteriseert Van der Elst als "onvolledig, onjuist en misleidend". Men is geneigd te besluiten : "*La critique est aisée*" enz.

(202) Brief Van der Elst aan de redaktie van het weekblad 't *Pallietkerke*, 19 december 1974. VdE, bl. 83.

(203) VdE, bl. 101-102.

en niet stevig. Een groot deel van het bronnenmateriaal kent hij niet tenzij door samenvattingen en aanhalingen in het proefschrift van de Amerikaan Knoebel. Het bronnenmateriaal dat rechtstreeks binnen zijn bereik lag : de nalatenschap van Elias, heeft hij totaal kritiekloos gebruikt, zodanig dat de substantie van zijn artikel niets méér is dan de (soms letterlijke) weergave van de versie-Elias. Voor al té veel beweringen ontbreekt een begin van bewijs door referentie naar de bron. Dit pleidooi — de tweede reeks kanttekeningen bewijst het — vertoont overigens talrijke leemten van wezenlijk belang. Het wordt door zó veel vergissingen, onnauwkeurigheden en scheve voorstellingen ontsierd dat het haast onbegonnen werk leek de belangrijkste recht te zetten. De lezer kan zelf oordelen dat er veel meer plaatsruimte en tijd nodig is om een scheve voorstelling recht te zetten dan om ze roekeloos neer te schrijven. Wegens de verregaande gebrekkige bronnenkennis, de onaanvaardbare kritiekloosheid, de storende onvolledigheid en het opvallend gebrek aan zin voor nauwkeurigheid moet het artikel van Van der Elst als onvoldragen beschouwd worden. De schrijver heeft de wagen vóór het paard gespannen. Hij had eerst zijn politieke biografie van Elias — vrucht van jarenlange ernstige bronnenstudie — moeten uitgeven en pas daarna zijn beknopte samenvattende schets met wetenschappelijke ambitie.

De poging van Van der Elst, de rijke stof in een twintigtal bladzijden op wetenschappelijk verantwoorde wijze te behandelen noemde ik in de inleiding tot de eerste reeks kanttekeningen, een stoutmoedige onderneming. Men begrijpt dat de gewezen advocaat van Elias zich uit piëteit heeft laten verleiden tot het publiceren van zijn artikel-pleidooi. Piëteit en nuchtere, wetenschappelijk gegronde geschiedschrijving blijken hier moeilijk samen te gaan. Had Van der Elst zijn tekst uitgegeven als een getuigenis, dan nog zou hij kritiek hebben uitgelokt — maar uit een totaal andere gezichtshoek dan Van der Elst zelf gewenst heeft.

In de geschiedenis van de Vlaamse Beweging heeft Van der Elst zich een blijvende plaats veroverd als de advocaat van Elias en de stichter en (tot voor enkele jaren) de leider van een Vlaamse politieke partij. Voor de faam als historicus waar hij naar dingt, had hij beter gedaan zijn artikel met de misleidende titel voorlopig in een lade van zijn schrijftafel te bewaren. De geschiedenis is weliswaar geen exacte wetenschap maar de toepassing van haar methode is een ernstige aangelegenheid. Het behandelde onderwerp is té belangrijk om de talrijke tekortkomingen van Van der Elst onbesproken te laten.

BIJLAGE

Elias aan Himmler; uit Brussel, 15 december 1943 (1)

Sehr geehrter Herr Reichsfuehrer !

Der Unterzeichnete, H.J. Elias, Leiter des "Vlaamsch Nationaal Verbond" (V.N.V.) sieht sich mit Ruecksicht auf die Entwicklung der politischen Verhaelt-nisse in Flandern gezwungen — immer nur das eine Ziel vor Augen, der Sieg Deutschlands und der Sieg Europas — sich an Sie zu wenden und bittet Sie, ihm eine Unterredung gewaehren zu wollen.

Im Oktober 1942 uebernahm ich als Nachfolger des Herrn Staf de Clercq die Leitung des V.N.V. — Ich habe versucht, seine Politik der Zusammenarbeit mit Deutschland und der Mitarbeit am Aufbau des germanischen Reiches fort-zufuehren. Nach einem Jahr der Arbeit stelle ich fest, dass durch die Evolution der Gedanken und Zustaeude diese Politik in Flandern gefaehrdet ist. Soweit es in meinen Kraeften steht will ich dazu beitragen zu vermeiden, dass ein grosser Teil der oeffentlichen Meinung Flanderns sich Deutschland entfremden wuerde. Ich habe in meinem Kampf fuer das germanische Reich immer vorausgesetzt, dass das flaemische Volk in diesem Reich anerkannt wird als ein Volk, das seine eigene Sprache, seine eigene Kultur und sein eigenes Volkstum bewahren wuerde. Ich habe immer vorausgesetzt, dass dabei von Seiten Deutschlands keine Ab-sichten vorhanden sein koennten, die auf Annexion oder Verdeutschung hinzie-len. Bei der Betonung all dessen was Flandern und die Niederlande an Sprache, Kultur und Volkstum gemeinsam haben, betrachte ich dennoch den Dietschen Staat nicht als eine unerlaessliche Voraussetzung, in der heutigen Zeit sogar nicht als eine Moeglichkeit. Wenn der Fuehrer es also bestimmt, betrachte ich meinen Auftrag als auf den Raum begrenzt, der uns von ihm angewiesen werden wird und ich stehe dafuer ein, dass meine Bewegung nur in diesem Raum und in dieser Begrenzung ihre aufbauende Arbeit durchfuehren wird.

Ich unterbreite Ihnen meine Bitte um eine Unterredung in der Ueberzeu-gung, dass dieser mein Standpunkt kein anderer ist als derjenige, den Sie selbst im Auftrag des Fuehrers in Ihrer voelkisch-germanischen Politik eingenommen haben und weil ich davon ueberzeugt bin, dass eine Unterredung mit Ihnen zum Resultat haben wird, alle Missverstaendnisse, die sich ergeben haben koennten, zu bereinigen.

Wenn ich von Ihnen, Herr Reichsfuehrer, persoenlich die Zusicherung erhalte, dass unsere voelkischen und kulturellen Eigenarten erhalten bleiben, bin ich sofort bereit, mich mit ganzer Kraft und mit meiner Bewegung einzusetzen um die nationalsozialistische Einheit in Flandern herzustellen, wodurch die Moeglichkeit einer hundertprozentigen Zusammenarbeit mit Ihnen, Herr Reichs-fuehrer, als der Beauftragte des Fuehrers fuer das germanische Volkstum gegeben waere.

Empfangen Sie, sehr geehrter Herr Reichsfuehrer, die Versicherung meiner aufrichtigsten Gefuehle der Hochachtung.

Heil Hitler !

(get.) H.J.Elias

(1) BAK, NS 19/1565.

Albert DE JONGHE

H.J. ELIAS, CHEF DU "VLAAMS NATIONAAL
VERBOND"

Notes marginales au sujet d'un article de

Frans Van der Elst (1)

par

Albert DE JONGHE

RESUME

Frans Van der Elst a été un des avocats de H.J. Elias, chef du *Vlaams Nationaal Verbond* d'octobre 1942 à septembre 1944, condamné à mort après la guerre par la justice militaire belge pour collaboration politique avec l'ennemi. L'auteur souhaite que son article ne soit pas considéré comme un plaidoyer, mais comme "une contribution historico-scientifique". Il limite le sujet au conflit entre le V.N.V. et la *Deutsch-Flämische Arbeitsgemeinschaft* (De Vlag).

L'article de Van der Elst est composé de deux parties : une brève introduction concernant les sources, une relation des faits.

Van der Elst n'a pas examiné directement et intégralement les sources allemandes, notamment les rapports d'activité (*Tätigkeitsberichte*) et quelques autres rapports de Reeder, *Militärverwaltungschef* à Bruxelles de juin 1940 à juillet 1944. Il en est de même pour les nombreuses lettres de Berger, chef du *SS-Hauptamt*, à Himmler, *Reichsführer-SS*, sur la politique ethnique en Flandre pendant l'occupation. "Par commodité" l'auteur n'a consulté que la thèse de doctorat de l'historien américain E. KNOEBEL, *Racial Illusion and military Necessity. A Study of SS political and manpower Objectives in occupied Belgium* (1967), parce que "les principaux documents" qui ont trait à son sujet sont à la base de ce travail. Van der Elst fait aussi état d'une "série de lettres importantes" écrites par Elias fin 1945 à son avocat, et d'une "quantité de notes et de manuscrits de la main d'Elias". De ces lettres d'Elias l'auteur ne cite aucun passage.

Pour Van der Elst la version Elias n'est pas sujet à critique. Sur la foi d'Elias l'auteur considère les lettres de Berger à Himmler comme des "falsifications volontaires" (ce qui, en général, est exact). En ce qui concerne les rapports de Reeder, Van der Elst prétend qu'ils sont "souvent écrits dans un langage d'esclave" (*Sklavensprache*) et que les rédacteurs "tentaient parfois [ainsi] d'influer indirectement sur la politique suivie, sans toutefois oser la mettre directement en cause". Il importe de constater que Van der Elst n'essaie même pas de prouver le bien fondé de son assertion. Sans une connaissance suffisante des rapports de

(1) Frans VAN DER ELST, "Dr. Elias als leider van het V.N.V.," in : *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, III (1974), p. 83-105. Une traduction française a paru sous le titre : "Elias, chef du V.N.V.," dans : *Cahiers d'histoire de la Seconde Guerre mondiale*, III (1974), p. 175-196.

Reeder, Van der Elst porte un jugement sur leur contenu et leur crédibilité. Il est assez surprenant que l'auteur ne tienne pas compte de son propre avertissement ("langage d'esclave") puisqu'il ne soumet aucun texte de Reeder à un minimum de critique.

Pour des considérations méthodologiques l'article de Van der Elst ne répond pas au but que l'auteur s'était proposé d'atteindre : "une étude historico-scientifique basée complètement sur les écrits d'Elias et de documents". La base documentaire réelle est trop mince et manque de solidité. La critique des sources consultées ne saurait satisfaire l'historien.

Les larges extraits des rapports de Reeder publiés dans cette première série de notes et concernant (pour ne citer que ces trois exemples) 1) la dislocation de l'administration militaire allemande en Belgique, 2) les conséquences pour la sécurité des territoires occupés du travail obligatoire en Allemagne, 3) la politique ethnique de la SS en Flandre, apportent la preuve que ces documents officiels sont loin d'être rédigés dans un "langage d'esclave" tel que l'entend Van der Elst. A l'inverse de ce que celui-ci prétend, le chef de l'administration d'occupation en Belgique n'a pas craint de critiquer ouvertement et de mettre en cause directement la politique imposée.

La seconde série de notes concerne la présentation même des faits. Celle-ci est caractérisée par de nombreuses erreurs, d'inexactitudes, de négligences et de lacunes graves que l'auteur aurait pu éviter s'il avait eu connaissance suffisante des sources disponibles et appliqué à l'étude des sources consultées les règles élémentaires de la critique historique. Toujours l'historien, qui ne connaît que la recherche désintéressée de la vérité, a cédé la place à l'avocat dévoué à la défense de son client. Cette seconde série de notes confirme la conclusion de la première : l'article de Van der Elst ne répond pas aux critères d'une "étude historico-scientifique" telle qu'il a voulu la présenter.

**H.J. ELIAS, LEADER OF THE "VLAAMS NATIONAAL
VERBOND" (Flemish National Union)**

Marginal notes relating to an article by
Frans Van der Elst (1)

by

Albert DE JONGHE

SUMMARY

Frans Van der Elst was one of the barristers of H.J. Elias, leader of the

(1) Frans VAN DER ELST, "Dr. Elias als leider van het V.N.V." (Dr. Elias as the Leader of the V.N.V.), in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, III, pp. 83-105. A French translation was published under the title "Elias, Chef du V.N.V." in *Cahiers d'histoire de la Seconde Guerre mondiale*, III, pp. 175-196.

Vlaams Nationaal Verbond from October, 1942 to September, 1944, after the war sentenced to death by the Belgian military tribunal for political collaboration with the enemy. The author does not want his article to be considered a plea, but "a historical scientific contribution". He limits the subject to the conflict between the V.N.V. and the *Deutsch Flämische Arbeitsgemeinschaft* (De Vlag).

The article by Van der Elst comprises two parts : a short introduction about the sources, an account of the facts.

Van der Elst has not examined in a direct and complete way the German sources, notably the activity-reports (*Tätigkeitsberichte*) and a few other reports by Reeder, *Militärverwaltungschef* in Brussels from June, 1940 to July, 1944. The same holds true for numerous letters by Berger, leader of the *SS-Hauptamt*, to Himmler, *Reichsführer-SS*, on the ethnical policy in Flanders during the occupation. "For convenience sake" the author consulted only the doctoral thesis of the American historian E. KNOEBEL, *Racial Illusion and Military Necessity. A Study of SS Political and Manpower Objectives in Occupied Belgium* (1967), because "the principal documents" relating to his subject are the foundations of this thesis.

Van der Elst also takes into account a "series of important letters" addressed by Elias to his counsel at the end of 1945 and "a number of notes and manuscripts by Elias". Of these letters, however, the author does not quote a single passage.

To Van der Elst the version of Elias is not subject to criticism. Taking Elias' words for granted the author considers Berger's letters to Himmler "voluntary falsifications" (which, in general, is right). With regard to Reeder's reports Van der Elst claims that they are "often written in a slave's language" (*Sklavensprache*) and that the writer "sometimes tried thus to influence the policy pursued without, however, daring to question it in a direct way."

It is essential to ascertain that Van der Elst does not even try to substantiate his assertion. Without a sufficient knowledge of Reeder's reports Van der Elst gives an opinion on their contents and their credibility. It is rather surprising that the author does not bear in mind his own warning ("slave's language"), since he does not subject any text of Reeder's to a minimum of criticism.

For methodological considerations the article by Van der Elst falls short of the objective he had proposed to attain : "a historical-scientific study entirely based on the writings of Elias and on documents". The real documentary foundation is too poor and lacks strength. The criticism of the sources consulted cannot possibly satisfy the historian. Large extracts of Reeder's reports published in this first series of notes, relating to — to give but three examples — 1. the dislocation of the German military administration in Belgium; 2. the consequences of compulsory labour in Germany for the security of the occupied areas; 3. the ethnical policy of the SS in Flanders, prove that these official documents are far from being written in a "slave's language" as Van der Elst sees it.

Contrary to what Van der Elst claims, the leader of the occupational administration in Belgium was not afraid of openly criticizing and directly questioning the policy imposed.

SUMMARY — Gebruikte afkortingen

The second series of notes deals with the actual presentation of the facts. It is characterized by numerous errors, inaccuracies, negligences and serious gaps, which the author could have avoided if he had had a sufficient knowledge of the sources available and if he had applied the elementary rules of historical criticism to the study of the sources consulted. The historian who should merely be concerned for the unprejudiced search of the truth, has repeatedly given way to the solicitor who is devoted to the defence of his client. This second series of notes confirms the conclusion of the first series : the article by Van der Elst falls short of the criteria of a "historical-scientific study" as he had intended to present.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

BAK	Bundesarchiv Koblenz
De Vlag	Deutsch-vlämische Arbeitsgemeinschaft
Evdok	Eigen verzameling dokumenten
GRMA	German Records Microfilmed at Alexandria (Virginia)
IfZm	Institut für Zeitgeschichte München
MGB	Militair gerecht Brussel (auditoraat-generaal)
NSB	Nationaalsocialistische Beweging (Nederland)
Proc.	Proces
Pv.	Proces-verbaal
RIVOA	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie Amsterdam
TB	Tätigkeitsbericht van Reeder aan het Opperbevel van het Landleger (Oberkommando des Heeres)
T-501	Reeks gemikrofilmde dokumenten GRMA. Het eerste getal na 501 duidt de filmrol aan, het tweede het <i>frame</i>
VNV	Vlaams Nationaal Verbond